

Laura Kasakkamäki

**SOLIDAARISUUDEN JA
YKSILÖLLISYYDEN SUHDE
TYÖNTEKIJÄN LAKISÄÄTEISESSÄ
ELÄKEVAKUUTUKSESSA**

Johtamisen ja talouden tiedekunta
Pro Gradu -tutkielma
Kesäkuu 2019
Ohjaaja: Lasse Koskinen

TIIVISTELMÄ

Laura Kasakkamäki: Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhde työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Kauppätieteiden tutkinto-ohjelma

Kesäkuu 2019

Suomessa on usein tapana ajatella työeläkkeen olevan tavallaan eläkeikaan siirrettyä palkkaa. Ihmiset odottavat saavansa takaisin jonkinlaista tuottoa maksamistaan eläkemaksuista. Toisaalta vahvana on myös ajatus, että työeläkevakuutus on nimensä mukaisesti vakuutus, ja siten sisältää riskienjakoa. Ryhmien ja yksilöiden välisen riskienjaon takia vakuutus on jo itsessään solidaarista, joten myös työeläkkeessä on nähtävissä osin laajastikin eri solidaarisuuden muotoja.

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella solidaarisuutta ja yksilöllisyyttä työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa. Solidaarisuudella tarkoitetaan erityisesti vakuutussolidaarisuutta eli satuma-, riski- ja tulosalidaarisuutta. Yksilöllisyydellä tarkoitetaan vakuutusperiaatteen mukaista ansaintaperiaatetta, eli maksun ja etuuden suhdetta. Lisäksi tutkielmassa pohditaan sitä, kuinka riski ja vastuu, ja niiden kantaminen ovat muuttuneet työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa. Ilmiötä tarkastellaan historiallisen kehityksen ja nykyisen eläketurvan sekä muutaman keskeisen eläkelajin kannalta. Lisäksi tarkastellaan mahdollisia tulevaisuuden näkymiä ja erilaisia skenaarioita liittyen käsiteltäviin käsitteisiin ja ilmiöön. Tutkimusmenetelmänä on kvalitatiivinen sisällönanalyysi, ja aineistona kuuden työeläkealaa edustavan asiantuntijan puolistrukturoidut haastattelut.

Kirjallisuuden ja tutkimusaineiston perusteella havaitaan, että solidaarisuutta on nähtävissä varsinkin Suomen etuusperusteisen jakojärjestelmärahoitteisen työeläkkeen alkuvaiheissa, mutta paljon myös järjestelmän kehittyessä kohti nykyistä muotoaan. Etenkin 1990-luvulta eteenpäin on siirrytty hitaasti yksilöllisempään suuntaan työeläkkeessä ja laajemminkin yhteiskunnassa, mutta vastakkaisiakin kehityssuuntia on havaittavissa. Työntekijän lakisääteisen eläkkeen muutokset ovat muuttaneet solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta, mutta usein muutosten ajurit ovat olleet muualla kuin tavoitteessa muuttaa tätä suhdetta. Tulevaisuudessa ei aineiston pohjalta ole havaittavissa radikaaleja muutoksia, eikä ole perusteltua olettaa, että lakisääteisestä vakuutusjärjestelmästä mentäisiin enemmän esimerkiksi säästötuotteen suuntaan.

Avainsanat: Vakuutussolidaarisuus, yksilöllisyys, vakuutusperiaate, työeläke, työntekijän lakisääteinen eläkevakuutus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	1
1.1 Aihealueen esittely ja merkitys	1
1.2 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset	3
1.3 Keskeinen kirjallisuus ja aiempi tutkimus	4
1.4 Rajaukset	6
1.5 Keskeiset käsitteet	7
1.6 Teoreettinen viitekehys	10
1.7 Tutkimusmenetelmät ja -aineisto	11
1.8 Tutkielman rakenne.....	14
2 SOLIDAARISUUS JA YKSILÖLLISYYS VAKUUTUSYHTEISKUNNASSA.....	16
2.1 Vakuutusyhteiskunta ja hyvinvointivaltio.....	16
2.1.1 Vakuutusyhteiskunta ja sen merkitys	16
2.1.2 Hyvinvointivaltio ja sosiaalivakuutus sekä niiden haasteet	18
2.2 Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhde yhteiskunnassa	22
2.3 Solidaarisuus ja yksilöllisyys vakuutuksessa	24
2.3.1 Vakuutuksen käsite ja vakuutusperiaate	24
2.3.2 Solidaarisuus ja yksilöllisyys sosiaalivakuutuksessa	27
2.3.3 Sosiaali- ja yksityisvakuutuksen vertailua	30
3 SOLIDAARISUUS JA YKSILÖLLISYYS TYÖNTEKIJÄN LAKISÄÄTEISESSÄ TYÖELÄKEVAKUUTUKSESSA.....	33
3.1 Yleistä työntekijän lakisääteisestä eläkevakuutuksesta.....	33
3.1.1 Työntekijän lakisääteinen eläketurva	33
3.1.2 Työeläkkeiden rahoitus ja tulonsiirrot.....	37
3.2 Työntekijän lakisääteisen eläkevakuutuksen vaiheet	43
3.2.1 Työntekijän lakisääteisen eläkkeen historia.....	43
3.1.2 Vakuutusperiaate ja solidaarisuus työntekijän eläkevakuutuksessa.....	48
3.3 Työeläkejärjestelmän yksilöllisyys ja solidaarisuus tulevaisuudessa	51
3.3.1 Mahdollisia tulevaisuuden suuntaviivoja	51
3.3.2 Perhe- ja työkyvyttömyyseläkkeet sekä niiden tulevaisuus	56

4 TYÖNTEKIJÄN LAKISÄÄTEINEN ELÄKE JA SEN SOLIDAARISUUS JA YKSILÖLLISYYS	62
4.1 Tutkimukseen osallistuneet asiantuntijat	62
4.2 Työeläke osana sosiaaliturvaa ja yhteiskuntaa	63
4.2.1 Yhteiskunnan muutokset kehityksen taustalla	63
4.2.2 Työeläke asemoituna muuhun sosiaaliturvaan.....	64
4.3 Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden taustalla työntekijän eläkevakuutuksessa	68
4.3.1 Lainsäädännön ja yhteiskunnan vaikutus työntekijän lakisääteiseen eläkkeeseen .	68
4.3.2 Eri tahojen ajatuksia solidaarisuudesta ja yksilöllisyydestä.....	75
4.3.3 Työntekijän eläke-etuuksien vertailua	79
4.4 Lähitulevaisuuden kehityskulkuja.....	81
4.4.1 Lakisääteisen järjestelmän tulevaisuus.....	81
4.4.2 Muita tulevaisuuden skenaarioita	84
5 JOHTOPÄÄTÖKSET	88
5.1 Tutkimusongelmiin vastaaminen	88
5.2 Tutkielman arviointia	94
5.3 Lopuksi.....	97
LÄHDELUETTELO	99
LIITTEET.....	106
Liite 1: Haastatteluihin osallistuneet asiantuntijat	106
Liite 2: Haastattelurunko	107

KUVIOLUETTELO

Kuvio 1 Suomessa ja ulkomailla asuvien vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeellä olevien määrä vuosina 1990–2017	1
Kuvio 2 TyEL:n maksetut vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeet vuosina 2007–2017	3
Kuvio 3 Tutkielman teoreettinen viitekehys	10
Kuvio 4 Väestöllinen huoltosuhde 1970–2060	21
Kuvio 5 Kaikki työeläkemenot vuosina 2000–2017	38
Kuvio 6 Työeläkejärjestelmän vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläkemenot vuosina 2000–2017	38
Kuvio 7 Ikäryhmien osuus väestöstä 1970–2017 ja ennustettu osuus 2018–2070, prosenttia	53
Kuvio 8 Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden hyötyjä ja haittoja	78

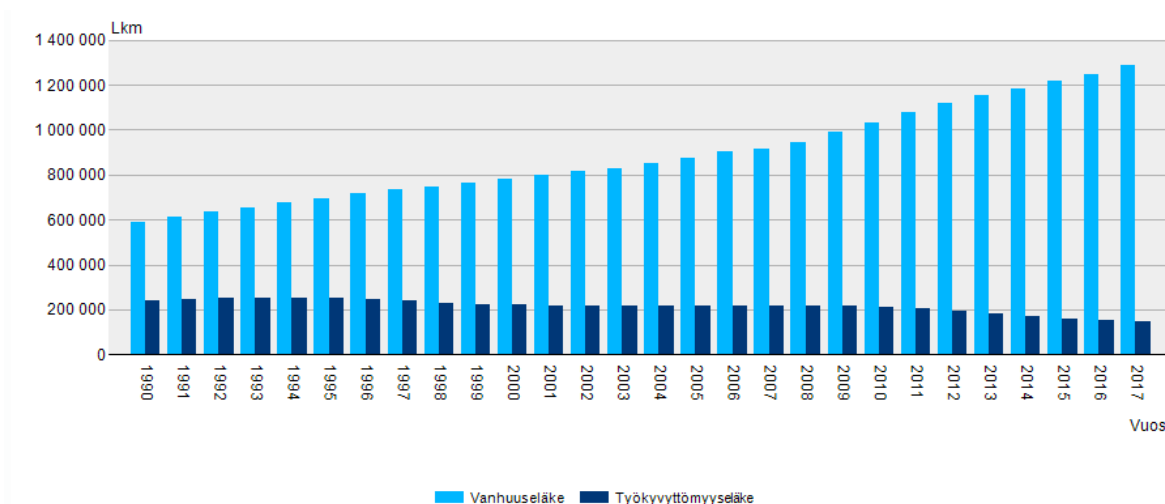
TAULUKKOLUETTELO

Taulukko 1 Väestöllinen huoltosuhde ja väkiluku 1970–2070, toteutunut ja ennuste	21
Taulukko 2 Toimeentuloturvan muodot	34
Taulukko 3 Suomen työeläkelait	35
Taulukko 4 Laskennallinen keskimääräinen eläkemaksu 40 vuoden työuralle	40
Taulukko 5 Eläkepalkan laskentasääntöjen muutokset	46
Taulukko 6 Elinajanodote 63-vuotiaalle vuosina 2017–2085	50
Taulukko 7 Työeläkkeenä maksettavan työkyvyttömyyseläkkeen laskenta vuonna 2017	60

1 JOHDANTO

1.1 Aihealueen esittely ja merkitys

Vakuutus on nyky-yhteiskunnan kantavia pilareita. Vakuutuksen avulla hallitaan taloudellisia riskejä ja tasataan tappioita. Tulevaisuuden epävarmuutta hallitaan vakuutusperiaatteen mukaan kollektiivisesti. Valtioista on tullut eräänlaisia vakuutuslaitoksia, jotka pyrkivät takaamaan kansalaisten taloudellisen turvan vakuutusten avulla. (Liukko 2013a, 7–8) Yksi tärkeä vakuutusmuoto on työeläke, jonka muutokset nivoutuvat vakuutusyhteiskunnan muutoksiin. Eläketurva on merkittävä asia niin kansantaloudellisesti kuin yksilölle. Suomen virallisen tilaston (2018a, 2) mukaan vanhuuteen liittyvät eläkkeet ja palvelut olivat vuonna 2017 kustannuksiltaan 27,7 miljardia euroa, eli kattoivat 40,1 prosenttia sosiaaliturvan menoista. Vanhuuteen liittyvät menot olivat yli kaksinkertaiset verrattuna vuoteen 2000. Työeläkemenot ovat eläkemenoista suurimmat. Menojen kasvun taustalla on työ- ja kansaneläkkeinä maksettavien vanhuuseläkkeiden euromääräinen nousu sekä koko 2000-luvun kestänyt vanhuuseläkkeensaajien määrän kasvaminen. Suuri osa työeläkevakuutetuista, noin 60 prosenttia, on vakuutettuina työntekijän eläkelain (TyEL, 19.5.2006/395) mukaan. Vakuutettuina TyEL:ssä ovat yksityisen puolen työntekijät merimiehiä lukuun ottamatta (Eläketurvakeskus 2018d). Seuraavassa kuviossa (kuvio 1) näkyy, kuinka vanhuuseläkkeellä olevien henkilöiden määrä on lisääntynyt vuosina 1990–2017, mutta työkyvyttömyyseläkeläisten määrä on laskenut.

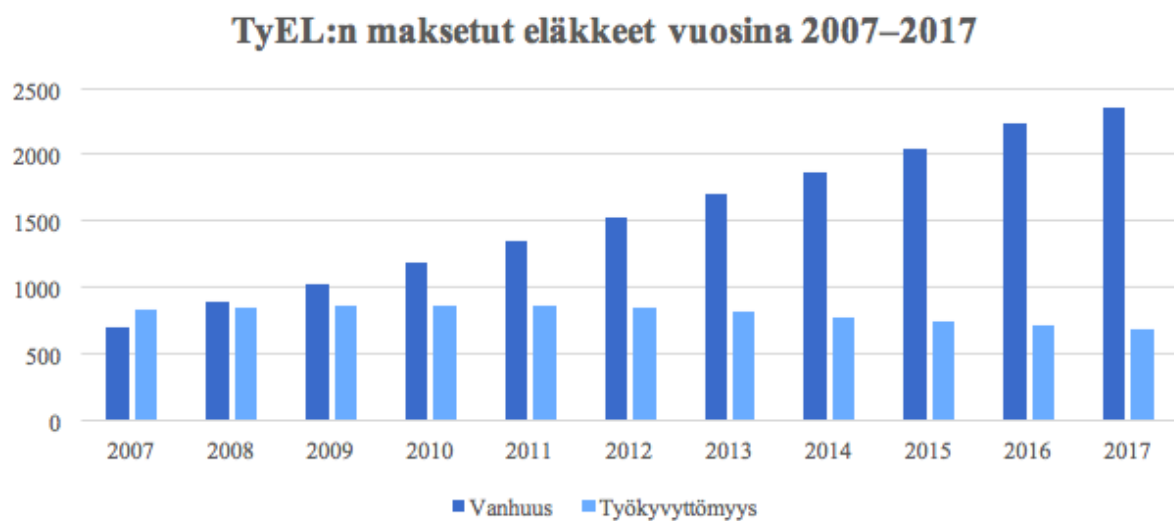
Kuvio 1 Suomessa ja ulkomailla asuvien vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeellä olevien määrä vuosina 1990–2017 (Eläketurvakeskuksen tilastotietokanta 2019)

Työeläke on osa sosiaalivakuutusjärjestelmää. Yhteiskunnallisessa keskustelussa on yhä enemmän ollut esillä ajatus siitä, että sosiaalivakuutuksen tulisi pohjautua vahvemmin vakuutusajatteluun, ja järjestelmän "utuisuutta" tulisi vähentää. Utuisuus johtuu rahoituksen monitahoisuudesta, poliittisesta päätöksenteosta sekä tasaavasta solidaarisuudesta. Sosiaalivakuutuksen sisällä työeläkevakuuttamisen piirissä on pyritty koko järjestelmän olemassaoloajan siirtymään kohti vahvempaa vakuutusperiaatteen ansiotulkintaa. Tämä tarkoittaa sitä, että vakuutetut maksavat tosiaan omaa turvaansa, eivätkä kollektiivista, yhteisvastuullista maksua. (Liukko 2013a, 218–220, 225) Yksilöllisyyttä onkin tästä syystä nähtävissä työeläkkeissä enemmän kuin esimerkiksi kansaneläkkeessä.

Yksilöllisistä kehityskuluista huolimatta samalla yhteisvastuu eli solidaarisuus on keskeinen periaate vakuutuksen ja siten työeläkkeenkin kannalta. Solidaarisuutta voidaan ajatella olevan eri lajeja, joista erityisesti sattumasolidaarisuus on tärkeää vakuutuksessa ja myös työeläkkeessä. Sosiaalivakuutuksessa vakuutuslajista riippuen korostuu myös tulosomalaisuus. (Liukko 2014, 104–105) Vakuutus onkin hyvin keskeinen solidaarisuutta luova hyvinvointiyhteiskunnan väline (Lehtonen & Liukko 2010, 121). Yleinen trendi yhteiskunnassa on kuitenkin ollut, että yhteisöllisyydestä siirrytään yksilöllisyyteen. Tähän kehitykseen on monia syitä, kuten yhteiskunnallisten arvojen, demografisten tekijöiden ja taloustilanteen muuttuminen sekä globalisoituminen. (ks. Barr 2012, 341–346) Myös työeläkkeissä on nähtävissä samansuuntaista kehitystä. Toisaalta on näkyvissä myös solidaarisuuden vahvistumista. Tulosomalaisuudella on lisäksi oma keskeinen merkityksensä järjestelmässä tulojen tasaamisessa yksilön elinvaiheiden välillä sekä eri ryhmien, kuten onnekkaiden ja epäonnekkaiden välillä sekä sukupolvien sisällä ja välillä.

Myös eläkelajien kohtaloa kehityksen pyörteissä on syytä tarkastella, sillä niiden kehitys vaikuttaa järjestelmän rahoitukseen ja toimeenpanoon sekä yksilöiden tapoihin varautua vakuutustapahtumiin. Vakuutussolidaarisuus näkyy vahvasti esimerkiksi työkyvyttömyys- ja perhe-eläkkeissä. Sosiaali- ja terveysministeriö (2017) on julkaissut raportin, jonka perusteella voi päätellä, että perhe-eläkkeen suhteen luultavasti tullaan siirtymään kohti yksilöllisempää varautumista perheenhuoltajan kuoleman varalta, erityisesti leskeneläkkeen osalta. Toinen eläkelaji, jossa solidaarisuus näkyy vahvasti todennäköisesti vielä tulevaisuudessakin, on työkyvyttömyyseläke. Se perustuu ajatukselle, että vakuutustapahtuman eli työkyvyttömyyden tapahtuessa kaikille turvataan kohtuullinen elintaso. Vakuutustapahtuma voi sattua hyvin aikaisessakin

vaiheessa elämää, jolloin henkilö ei ole välttämättä ehtinyt kartuttaa paljoakaan eläkettä. (Hietaniemi 2017, 23–24) Tällöin solidaarisuus vakuutettujen kesken on tärkeässä asemassa työkyvyttömiä taloudellisen toimeentulon turvaamisessa. Seuraavassa kuviossa (kuvio 2) esitellään kahden työeläke-etuuden, vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeen, merkitystä TyEL:ssä niihin käytettyjen rahasummien perusteella. Vanhuuseläkkeen volyymien kasvu näkyy näinkin lyhyellä ajanjaksolla selkeästi. Työkyvyttömyyseläkkeiden maksuun käytetty kokonaissumma taas on pienentynyt hieman ajanjaksolla.

Kuvio 2 TyEL:n maksetut vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeet vuosina 2007–2017 (mukaillen Eläketurvakeskus 2018b)

1.2 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, kuinka solidaarisuus ja yksilöllisyys ovat kehittyneet työeläkkeissä, ja sen perusteella pohtia, kuinka ne mahdollisesti tulevat tulevaisuudessa kehittymään. Tutkielman tutkimuskysymykset ovat:

1. Miten yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhde on kehittynyt työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa, ja millaisena se näyttäytyy nykyisessä turvassa?
2. Kuinka yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhde tulee tulevaisuudessa mahdollisesti kehittymään työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa?

Tutkimuskysymykset ohjaavat tarkastelemaan yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhdetta TyEL:issä vakuutuksellisesta ja lainsäädännöllisestä näkökulmasta, mutta myös vakuutuksen

laajempaa logiikkaa ja filosofiaa pohtien. Pohdinnan pohjana käytetään vakuutusyhteiskunnan, vakuutusperiaatteen ja sosiaalivakuutuksen työeläkkeelle asettamaa kontekstia. Vakuutusperiaate on ollut keskeisessä roolissa suomalaista eläkejärjestelmää kehittäessä, joten se on tärkeä käsite tutkimuksessa. Suomalaista työntekijän työeläkettä tarkastellaan solidaarisuuden ja yksilöllisyyden kontekstissa niin historiallisesta kuin tulevaisuuteen suuntaavastakin näkökulmasta. Järjestelmän sisällä ja yhteiskunnassa on havaittavissa muutoksia, jotka enteilevät turvan muuttumista mahdollisesti yksilöllisempään suuntaan (ks. Helne 2004, 231).

Tutkimuksen pääpaino on siinä, kuinka ilmiön suhteen ollaan saavuttu nykypisteeseen, ja millaisena nykyinen eläketurva näyttäytyy. Lisäksi menneisyyden ja nykyisyyden arvioinnin avulla pyritään saamaan tietoa siitä, kuinka asiat voivat tulevaisuudessa mennä, ja mitkä polut ovat todennäköisiä. Tulevaisuutta siis visioidaan historian ja nykyisyyden kautta. Tarkoituksena on pohtia, kuinka lainsäädäntö sekä yhteiskunnan ja arvojen muutokset ovat muuttaneet solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta yleisesti työeläketurvassa sekä muutamissa työeläke-etuuksissa. Eläkelajeista tarkempaan tarkasteluun otetaan perhe-eläkkeet, sillä Suomessa on nähty tarvetta muuttaa perhe-eläkejärjestelmää. Leskeneläkkeen osalta ollaan todennäköisesti siirtymässä kohti yksilöllisempää valmistautumista vakuutustapahtumaa eli perheenhuoltajan kuolemaa varten. Myös työkyvyttömyyseläkkeitä tarkastellaan hieman tarkemmin. Työeläkejärjestelmää kehitetään lainsäädännön avulla, ja lakeja säätäessä taustalla on yleensä aina joitakin yhteiskunnallisia muutoksia ja tarpeita, jotka ovat johtaneet lakien syntymiseen ja muuttamiseen. Tästä syystä on tärkeää tarkastella, kuinka työeläkelait ovat muuttuneet, ja erityisesti mitä lakimuutokset ovat tarkoittaneet järjestelmän ja etuuksien solidaarisuudelle ja yksilöllisyydelle.

1.3 Keskeinen kirjallisuus ja aiempi tutkimus

Kansainvälistä ja suomalaista kirjallisuutta solidaarisuudesta on paljon, ja solidaarisuuden määritelmät vaihtelevat tieteenalan mukaan. Aiempi kirjallisuus aiheesta on monelta osin yhteiskuntatieteellisestä ja sosiologisesta näkökulmasta tarkasteltua. Tähän tutkimukseen on lisäksi pyritty hakemaan vakuutustieteenkin näkökulmaa. Solidaarisuuden ja vakuutusyhteiskunnan syntyä voidaan tarkastella esimerkiksi ranskalaisen filosofin François Ewaldin teosten pohjalta.

Hänen ajattelunsa on vaikuttanut suuresti nykyajan ajatuksiin hyvinvointivaltiosta ja vakuutuksen roolista sen sisällä, ja hänen teoksiaan on myös suomennettu. Eräs suomennetuista artikkeleista on *Vakuutusyhteiskunnan synty* (2004).

Erityisen keskeistä kirjallisuutta solidaarisuuden ja yksilöllisyyden kannalta vakuutusallalla Suomessa on kirjoittanut Jyri Liukko. Liukko on kirjoittanut muun muassa väitöskirjansa *Solidaarisuuskone: elämän vakuuttaminen ja vastuuajattelun muutos* (2013) aiheesta. Muita hänen kirjoittamiaan artikkeleita ilmiöstä ovat muun muassa Turo-Kimmo Lehtosen kanssa yhdessä kirjoitettu artikkeli *Vakuutussolidaarisuuden muodot ja rajat* (2010), jossa pohditaan, kuinka solidaarisuus määrittyy suhteessa vakuutustekniikkaan, ja *Producing Solidarity, Inequality and Exclusion Through Insurance* (2015). Näiden tutkimusten avulla voidaan pohdiskella sitä, miten yksilöllisyys ja solidaarisuus näkyvät sosiaalivakuutuksen ja työeläkevakuutuksen piirissä. Vakuutussolidaarisuutta käsittelevissä teoksissa käsitellään usein myös vakuutusyhteiskuntaa. Vakuutusyhteiskuntaa erityisesti sosiaalivakuuttamisen näkökulmasta käsitellään muun muassa teoksessa *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* (2004), jonka ovat toimittaneet Katri Hellsten ja Tuula Helne. Vakuutusta laajemmin voidaan tarkastella Jukka Rantalan ja Esko Kivisaaren vakuutusalan perusteoksen *Vakuutusoppi* (2014) kautta. Hyvinvointivaltiosta kertovia teoksia on myös saatavilla monia, esimerkkinä Nicholas Barrin teos *Economics of the Welfare State* (2012). Teoksissa on muun muassa eritelty sitä, miksi hyvinvointivaltio on olemassa, kuinka se on kehittynyt, ja millaisia syitä sen haasteille on.

Monissa edellä mainituissa teoksissa on tarkasteltu solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta laajemmin sosiaalivakuutuksessa, mutta myös työeläkkeiden kannalta. Työeläkkeitä on käsitelty yleisemmin monissa teoksissa, kuten Jaana Rissasen ym. oppikirjassa *Työeläke* (2017) sekä Matti Hannikaisen ja Jussi Vauhkosen teoksessa *Ansioiden mukaan* (2012). Työeläkkeen rahoitusta ja tulonjakoa voidaan tarkastella esimerkiksi Sanna Tenhusen ja Risto Vaittisen toimittaman teoksen *Eläketalous* (2013) avulla. Lisäksi työeläkevakuuttamisen ja työeläkelajien historiaa, nykyisyyttä ja myös tulevaisuutta Suomessa voidaan tarkastella lukuisten Sosiaali- ja terveysministeriön (STM) sekä Eläketurvakeskuksen (ETK) tutkimusten ja raporttien avulla, joista esimerkkeinä ovat STM:n raportti *Perhe-eläkeselvitys – Työeläkejärjestelmän perhe-eläketurvan kehittämisvaihtoehtoja* (2017) ja ETK:n raportti *Lakisääteiset eläkkeet – pitkän aikavälin laskelmat 2019* (2019).

1.4 Rajaukset

Tutkimuksessa keskitytään työntekijän lakisääteisen työeläketurvan solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteen tarkasteluun. Solidaarisuus ja yksilöllisyys ovat laajoja käsitteitä. Tässä tutkielmassa yksilöllisyydellä tarkoitetaan erityisesti maksujen ja saatavien korvausten yhteyttä eli vakuutuksen ansaintaperiaatetta. Lisäksi tarkastellaan laajemmin yhteiskunnan kehitystä yksilöllisempään, yksilön vastuuta korostavampaan suuntaan. Solidaarisuudella tarkoitetaan vakuutettujen välistä vakuutussolidaarisuutta, jonka peruspiirteet on esitelty luvussa 1.5.

Solidaarisuutta eli yhteisvastuuta on esimerkiksi nähtävissä sukupolvien välisesti ja sisäisesti. Erittäin paljon keskustelua herättänyt aihe Suomessa ja muuallakin maailmassa on sukupolvien välinen solidaarisuus eläkejärjestelmässä, sillä eläkeläisten määrän lisääntyminen kasvattaa painetta nostaa eläkemaksuja ja pidentää työuria, tai sitten alentaa eläke-etuuksien määrää (ks. esim. Uusitalo 2002). On käyty keskustelua siitä, kenen tulisi kantaa tämä vastuu, ja millainen rooli solidaarisuudella on kysymyksen ratkaisemisessa. Tähän liittyvä oikeudenmukaisuuskysymys ja laajemminkin järjestelmän oikeudenmukaisuusnäkökulma rajataan pois tutkimuksesta. Tarkoituksena ei siis ole pohtia järjestelmän tai etuuksien oikeudenmukaisuutta sen enempää, kuin aihe sitä vaatii. Tutkimuksessa ei tutkita sitä, mikä on oikeudenmukaisin vaihtoehto turvan järjestämiseen. Pääpaino tutkimuksessa on siinä, kuinka solidaarisuus ja yksilöllisyys ovat kehittyneet ja tulevat kehittymään järjestelmän ja yksittäisten työeläkelajien kannalta, ei niinkään yksilön näkökulmasta.

Tutkielma rajautuu ainoastaan Suomen työeläkejärjestelmään, eli kansainvälistä vertailua ei muutamia havainnollistavia esimerkkejä lukuun ottamatta tehdä. Tutkielmassa pureudutaan pääasiassa työntekijän eläkelain (nykyisin TyEL) mukaisen turvan tarkasteluun. Monet perusperiaatteet ovat toki samanlaisia muidenkin työeläkelakien taustalla, ja järjestelmää on yksinkertaistettu yhdistämällä lakeja ja eläkesääntöjä. Tästä syystä aiheen tarkastelu on laajennettavissa osaltaan koko työeläkkeen näkökulmaan. Erikseen ei kuitenkaan tarkastella yrittäjän, maatalousyrittäjän, merimiesten tai julkisten alojen eläkelakeja. Aihetta ei myöskään tarkastella työeläkelaitosten tai yksilön, vaan itse työeläkevakuutuksen ja eläkelajien kannalta. Pääpaino on työntekijän lakisääteisen eläketurvan muutosten ja tulevaisuuden tarkastelussa, mutta mukaan otetaan hieman omaehtoisen säästämisen ja yksilöllisen eläkevakuuttamisen teemoja, sillä ne liittyvät mahdolliseen kehitykseen kohti yksilöllisempää varautumista eläkeaikaa varten.

Tutkielmassa keskitytään erityisesti eläketurvan yleisiin piirteisiin ja muutamaan aiheen kannalta keskeiseen eläke-etuuteen, työkyvyttömyys- ja perhe-eläkkeeseen. Nämä eläkkeet on valittu siksi, että ne eroavat muusta työeläkevakuuttamisesta solidaarisuuden osalta. Tarkemmasta tarkastelusta rajataan pois muut pienemmät työeläke-etuudet: osittainen varhennettu vanhuuseläke, työuraeläke, osa-aikaeläke ja kuntoutusetuudet.

1.5 Keskeiset käsitteet

Seuraavaksi esitellään tutkielman kannalta keskeisimmät käsitteet. Käsitteiden rajaaminen on tärkeää, koska kyseessä on monitahoinen aihe, jota voi tarkastella monesta näkökulmasta ja käsitteiden rajaaminen vaikuttaa ilmiön tarkastelun laajuuteen.

Solidaarisuus. Solidaarisuus eli yhteisvastuu tai vastavuoroinen vastuu voidaan määritellä hyvin monella eri tavalla ja tasolla. Solidaarisuudella voidaan tarkoittaa filosofista määritelmää, jonka mukaan kaikissa ihmisissä on humanisuutta, joka lähentää ihmisiä keskenään (Rorty 1989, 189–192). Solidaarisuus voi myös tarkoittaa yksilöiden tai koko yhteiskunnan välistä yhteisvastuuta. Solidaarisuus edellyttää ryhmän normien mukaisuutta tai vastavuoroisuutta, eli korostaa veljeyden ajatuksia. Se eroaa siis altruismista ja hyväntekeväisyydestä, jotka korostavat enemmänkin jonkin muun yksilön tai ryhmän hyvinvointia kuin sen, johon itse kuuluu. (Laitinen & Pessi 2011, 9, 16–17) Solidaarisuuden voidaan ajatella myös muodostuvan eri tasoista kehistä, joissa henkilö tasaa hyvinvointia ja vastuuta. Eri kehillä henkilö voi jakaa vastuuta tulevan itsensä, perheenjäsentensä, muiden vakuutettujen tai koko yhteiskunnan kesken. Nämä vastuun tasot kuvaavat kaikki hieman erilaista solidaarisuuden muotoa. (Liukko 2007, 8) Solidaarisuuden määritelmä myös vaihtelee sen mukaan, minkä tieteenalan näkökulmasta sitä käsitellään. Olennaista on tarkastella käytännön välineitä, joilla solidaarista toimintaa luodaan. (Laitinen, Pessi & Saari 2011, 95)

Tässä tutkielmassa solidaarisuudella tarkoitetaan erityisesti vakuutussolidaarisuutta. Jyri Liukko (2014, 104–105) jaottelee vakuutussolidaarisuuden kolmeen eri muotoon, joita voidaan kutsua sattuma-, riski- ja tulosolidaarisuudeksi. Sattumasolidaarisuus on vakuuttamisen ytimessä, ja sillä tarkoitetaan tulonjakoa onnekkampien ja epäonnekkampien välillä. Riskisolidaarisuus sosiaalivakuuttamisen piirissä tarkoittaa sitä, että maksujen ja riskien välistä yhteyttä voidaan lieventää. Henkilö voi maksaa työeläkemaksuja, joista osa menee perhe-eläkkeiden

rahoittamiseen, vaikka hänellä ei olisikaan riskiä vakuutustapahtumalle. Tulosolidaarisuus tarkoittaa sitä, että maksujen ja etuuksien suhdetta voidaan lieventää, eli tehdä tulonjakoa. Perinteisesti työeläkkeissä tulosolidaarisuutta on ollut vähän. Liukon (2013a, 251) mukaan vakuutussolidaarisuus eroaa muista solidaarisuuden muodoista siten, että se ei perustu yksilölliseen motivaatioon eikä välttämättä yhteisesti jaettuun arvoon. Vakuutussolidaarisuus on enemmänkin vakuutuskäytäntöjä muokkaava ajattelutapa, joka syntyy vakuutuksen logiikan kautta.

Vakuutussolidaarisuuden erityispiirteenä on sen näkyvyys verrattuna muihin solidaarisuuden muotoihin. Vakuutuksessa ei ole samankaltaista ihmisten välitöntä vastavuoroisuutta eli mekaanista solidaarisuutta. Vakuutuksen tekninen suhde yksilöiden välillä poikkeaa myös työnjaon tuottamasta suunnittelemattomasta solidaarisuudesta, sillä vakuutussolidaarisuus on säännelty ja institutionalisoitu sitoumus yksilöiden välillä. Vaikka vakuutussolidaarisuus ei ole eksplisiittistä, se ilmentää solidaarisuuden toista perusajatusta eli ryhmän jäsenten välistä jaettua vastuuta. Vakuutusyhteisö edellyttää vastavuoroista riippuvuutta eli jaettua intressiä. Vakuutussuhde on aina sopimuksellinen yksityis- tai julkisoikeudellisesti. Yksityisvakuutuksessa sopimus vakuutettujen välillä solmitaan vakuutusyhtiön kanssa, ja sosiaalivakuutuksessa keskinäisyys sovitaan poliittisesti ja lainsäädännöllisesti. Vastuu rajautuu sopimuksen tai lain mukaisesti. Vakuutuksessa samaistutaan toisiin vakuutettuihin, mutta kuitenkin abstraktilla tasolla, kun muiden riskipoolin jäsenten oletetaan toimivan vastuullisesti. Lisäksi tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus ovat olennaisia ulottuvuuksia hyvinvoinnin rakentamisessa vakuutuksen avulla. (Lehtonen & Liukko 2010, 125)

Yksilöllisyys. Vakuutuksen ja tarkemmin työeläkevakuutuksen kontekstissa yksilöllisyydellä tarkoitetaan etenkin maksujen ja saatavien korvausten tai etuuksien yhteyttä, eli vakuutuksen ansaintaperiaatetta. Ansaintaperiaatteen mukaista on käsitellä ja ajatella karttunutta eläkettä yksilön varallisuutena (Kautto 2014, 37). Tutkielmassa korostetaan yksilöllisyyden laajemmassa näkökulmassa myös yksilön vastuuta, ja toisaalta vapautta. Yksilön vastuu korostuu erityisesti liberaalissa ajattelumallissa, ja sitä pidettiin erityisesti liberaalin mallin syntyä aikana 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa tärkeimpänä ihmisen toiminnan sääntelijänä. Liberaalin ja sosiaalisen ajattelun välillä ei kuitenkaan voi tehdä korostettua erottelua, sillä vastuu ja solidaarisuus ovat perustavanlaatuisesti rinnakkaisia. Myös sosiaalivakuutus perustuu osapuolia velvoittavaan sopimukseen, joka pohjautuu yksilön maksujen ja hänen saamiensa korvausten laskennallisen vastaavuuden tavoitteluun. Sen sijaan universaali sosiaaliturva, joka perustuu asumiseen ja verorahoitteisuuteen, on kauempana liberaalista ajattelusta. (Liukko 2013a, 36, 49–50)

Vakuutusperiaate. Vakuutusperiaate viittaa Liukon (2013a, 221–222) mukaan neljään eri tulkintatapaan: aktuaarinen, ansio-, oikeudellis-sopimuksellinen sekä riskinjakotulkinta. Aktuaarinen tulkinta tarkoittaa etenkin yksityisvakuutukselle tyypillisiä aktuaarisia malleja, esimerkiksi riskiluokittelua ja korvausten ja maksujen mahdollisimman tarkkaa vastaavuutta yksilö- tai ryhmätasolla eli ekvivalenssiperiaatteen riskisidonnaista muotoa. Sosiaalivakuutuksessa tämä kriteeri ei usein ole keskeinen. Ansiotulkinnalla, joka taas toteutuu sosiaalivakuutuksessa, tarkoitetaan riskitekijöistä riippumatonta maksajien ja saajien yhteyttä, eli että etuuksien saamisen edellytyksenä on etukäteen sovittujen maksujen maksaminen. Ansiotulkinnalle olennaista on lisäksi ansiotuloihin sidottu vastaavuus yksilötasolla, ja tätä kautta ryhmätasolla, jolloin ekvivalenssiperiaatteen tulosidonnainen muoto toteutuu. (Liukko 2014, 104) Ekvivalenssiperiaate on vakuutusmatemaattinen käsite, joka tarkoittaa vakuutusmaksujen ja riskien eli odotettujen korvausten vastaavuutta, jolloin preemiot ja etuudet keskimäärin tasautuvat. Riski tasoitetaan kaikkien vakuutettujen joukkoon kuuluvien kesken. (Norberg 2002, 44) Vakuutusperiaatteen oikeudellis-sopimuksellinen tulkinta on laajempi näkökulma asiaan. Se viittaa määritelyihin riskeihin, joihin varaudutaan etukäteen vakuutusmaksuja maksamalla sovittujen sääntöjen mukaisesti. Riskinjakotulkinnalla pyritään erottamaan vakuutus säästämisestä. Vakuutuslaitosten varat eivät ole yksilökohtaisesti säästetty yksilölle, vaan vakuutettujen yhteistä pääomaa. Jokaisella vakuutetulla on riski, että pääoma ei koskaan siirry hänen omistukseensa. Säästäminen voi tapahtua täysin yksilöllisesti, mutta vakuuttamiseen tarvitaan ryhmä ihmisiä, joiden kesken taloudelliset riskit jaetaan. Riskinjakotulkintaan liittyy kolme eri yhteisvastuun muotoa, joita voidaan kutsua sattuma-, riski- ja tulosolidarisuudeksi. (Liukko 2014, 104)

Työeläke. Työeläkkeen tarkoituksena on turvata kohtuullinen toimeentulo työansioden lakatua tai alennuttua vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheenhuoltajan kuoleman takia. Työeläke on kuin myöhennettyä palkkaa, ja se määräytyy työaikaisten ansioiden perusteella. Suomen työeläkkeen peruspiirteitä ovat koskemattomuusperiaate, katottomuus, kattavuus sekä indeksidonnaisuus. (Rissanen ym. 2017, 15, 115) Työeläke perustuu ansaintaperiaatteelle. Se tarkoittaa sitä, että työstä vastikkeena saatu palkka jaetaan kahteen osaan, joista toinen maksetaan rahapalkkana ja toinen siirtyy jatkopalkkana maksettavaksi eläkeaikana. (Rantala & Kivisaari 2014, 365) Työeläkejärjestelmän etuuksia ovat vanhuuseläke, osittainen varhennettu vanhuuseläke, työkyvyttömyyseläke, työraueläke, osa-aikaeläke, kuntoutusetuudet sekä perhe-eläke. (ETK 2018a)

1.6 Teoreettinen viitekehys

Tutkimuksen teoreettisen viitekehysten tarkoitus on pyrkiä määrittämään ilmiön rakentuminen teoreettista kenttäänsä vasten sekä korostaa tutkittavan ilmiön moninaisuutta (Alasuutari 2011, 79–82). Seuraavassa kuviossa (kuvio 3) on esitetty tutkielman teoreettinen viitekehys.

Kuvio 3 Tutkielman teoreettinen viitekehys

Teoreettinen viitekehys muodostuu ensinnäkin laajemmin sosiaalivakuutuksen ja työntekijän lakisääteisen työeläkevakuutuksen peruspiirteistä, ja siitä, kuinka solidaarisuus ja yksilöllisyys niissä näkyvät. Lisäksi viitekehykseen kuuluvat nykyjärjestelmää selittävät, taustalla olevat tekijät, kuten hyvinvointivaltio, vakuutusyhteiskunta, vakuutusperiaate ja näiden perusteella syntynyt työeläkelainsäädäntö. Yhteiskunnan muutokset ja sen pohjalta kehittynyt lainsäädäntö ovat erittäin keskeisessä roolissa teoreettisessa viitekehyksessä. Toisaalta voidaan ajatella myös, että lainsäädäntö on kehittänyt yhteiskuntaa. Sosiaaliturvaa ja työntekijän lakisääteistä eläkettä peilataan muutostekijöihin, joita ovat yhteiskunnan ja arvojen muutokset sekä myös taloudelliset tekijät.

Keskeisenä ajatuksena laajemminkin vakuutuksessa ja sitä kautta myös työeläkevakuutuksessa on se, kuka kantaa vastuun ja riskin. Tässäkin tutkielmassa tämä on tärkeä pohdinnan aihe, sillä

solidaarisuus jakaa riskiä ja vastuuta yksilöiden ja ryhmien kesken, kun taas yksilöllisyys keskittää niitä yksilölle. Tätä vastuun jakautumista voidaan tarkastella historian, nykyisyyden ja tulevaisuuden kautta, ja siihen vaikuttavat aiemmin esitellyt muutokset. Teoreettisessa viitekehyksessä keskelle sijoitetut jokaiseen osioon osoittavat nuolet pyrkivätkin symboloimaan sitä, kuinka kaikki muutokset vaikuttavat toisiinsa, ja ilmiötä ei voi tarkastella tyhjiössä irrottamalla se yhteiskunnallisesta ja vakuutuksellisesta kontekstistaan. Edellä mainittuja tekijöitä pohditaan työntekijän työeläketurvan historian, nykyisyyden ja tulevaisuuden kannalta. Kysymyksiä on esimerkiksi, kuinka nykyinen järjestelmä toimii, ja kuinka kehitys tulee nykyjärjestelmän pohjalta muuttumaan tulevaisuudessa. Pääpaino tarkastelussa on historiassa ja nykyajassa, koska näiden perusteella pystytään tekemään perustellumpia päätelmiä tulevaisuudesta. Lisäksi pohdinnassa on, kuinka valitut eläkelajit tulevat kehittymään, jos järjestelmä muuttuu. Kysymyksiä luonnollisesti pohditaan tutkimuskysymysten valossa, eli kuinka juuri solidaarisuus ja yksilöllisyys tulevat kehittymään.

1.7 Tutkimusmenetelmät ja -aineisto

Tutkimus on toteutettu kvalitatiivisesti eli laadullisesti. Kvalitatiivisen tutkimuksen lähtöasetelmana on todellisen elämän kuvaaminen. Tutkimuksessa pyritään kokonaisvaltaisuuteen kohteen tutkimisessa. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 161) Kvalitatiivinen tutkimus erittelee yksittäisiä tapauksia niihin osallistuvien ihmisten näkökulmasta. Lisäksi se etenee usein induktiivisesti, eli yleensä ei johdeta etukäteen hypoteeseja teorian perusteella, vaan hypoteesit tuotetaan aineistoa kerätessä ja analysoitaessa. (Koskinen, Alasuutari & Peltonen 2005, 31–32) Induktiivinen prosessi etenee yksityisestä yleiseen, kohdistuu useaan yhtäaikaiseen tekijään, ja sen tarkkuus ja luotettavuus saavutetaan todentamalla. Lisäksi tutkimusasetelmat voivat muotoutua tutkimuksen kuluessa. Kvantitatiivisen tutkimuksen voidaan sanoa perustuvan deduktiiviseen prosessiin, eli etenevän yleisestä yksityiskohtaiseen, mutta tätä tiukkaa jaottelua on kritisoitu. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 25) Induktiivisessa tutkimuksessa empirialla on tärkeä rooli, ja empiria onkin ensisijainen analyysia ohjaava tekijä. Tässä tutkimuksessa pyritään ilmiön tarkasteluun mahdollisimman kokonaisvaltaisesti ja erilaisia näkökulmia hyödyntäen. Tutkimusprosessissa on nähtävissä kvalitatiiviselle tutkimukselle ominaisia piirteitä, sillä tutkimusasetelma ja painotettavat alueet ovat muovautuneet osittain empirian ohjauksella. Teoria muotoutui lopulliseen malliinsa asiantuntijahaastatteluiden edetessä. Myöskään hypoteesia ei etukäteen asetettu. Kvalitatiivista tutkimuksesta tekee myös muun muassa se, ettei tarkoituksena ei

ole luoda yleistävää tietoa, vaan saada syvällistä ymmärrystä ilmiöstä eri näkökulmista. Lisäksi tutkimuksen kohde on tutkijan valitsema, ei satunnaisotos. (Koskinen ym. 2005, 31-32, 154)

Liiketaloustieteellinen tutkimus voi perustua luonnontieteitä tai humanistisia tieteitä seuraavalle mallille. Luonnontieteellisessä mallissa tutkijan tehtävänä on vangita tutkijasta riippumaton todellisuus ja selittää sen säännönmukaisuuksia, kun taas humanistisessa lähestymistavassa selittämisen sijaan on tarkoitus tulkita aktiivisia, ajattelevia ihmisiä ja heidän toimintaansa ja motiivejaan. Ensin mainittua mallia kutsutaan positivistiseksi ja toiseksi mainittua sosiaaliseksi konstruktivismiksi, tai tulkitsevaksi malliksi. Tämä tutkimus sijoittuu sosiaalisen konstruktivismin piiriin. Mallin ja tämänkin tutkimuksen piirteitä ovat muun muassa, että inhimilliset intressit ovat välttämätön osa tutkimusta, edistys tieteessä tapahtuu aineiston avulla, ei niinkään hypoteesien ja deduktiivisen päättelyn avulla, ja yleistäminen tapahtuu teoreettisesti, ei tilastollisesti. Lisäksi käsitteet sisältävät asianosaisten näkökulmat, kun positivismissa ne operationalisoidaan mitattaviksi. (Koskinen ym. 2005, 33–34) Tulkitsevaa mallia voidaan kutsua myös hermeneuttiseksi tiedonintressiksi. Hermeneutiikassa tutkittavasta kohteesta pyritään saamaan syvälinen ymmärrys, joten tutkimusprosessissa painotetaan tulkinnan merkitystä. (Mäkinen 1980, 34–35) Tässä tutkimuksessa on pyritty huomioimaan se, että tutkijan omat valinnat näkökulmista ja tulkinnat aineistosta voivat vaikuttaa tuloksiin.

Tutkimuksella on aina tarkoitus, ja tämän tutkimuksen tarkoitus on kartoittava, selittävä ja osin myös ennustava. Kartoittavaa tutkimuksesta tekee se, että tavoitteena on etsiä uusia näkökulmia ilmiöstä. Kartoittavan tutkimuksen strategiana on usein kvalitatiivinen tutkimusote ja tapaus-tutkimus. Tutkimus on myös selittävää, koska pyritään löytämään selityksiä sille, miksi kehitys on kulkenut siten kuin on. Ennustavaa tutkimus on sen takia, että se pyrkii saamaan käsityksen ilmiöstä ja sen vaikutuksista tulevaisuuden eläketurvaan. Ennustavuutta lisää myös se, että on pyritty erittelemään erilaisia mahdollisia tai mahdottomia tulevaisuuden skenaarioita. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 133-135) Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, kuinka vakuutussolidaarisuus ja yksilöllisyys näkyvät työntekijän lakisääteisessä eläketurvassa, niin historiallisesta kuin tulevaisuuteen suuntaavasta näkökulmasta. Tästä syystä tutkimukseen valikoitui henkilöitä, jotka ovat työskennelleet työeläkealalla tai tutkineet sitä. Asiantuntijoita on myös pyritty valitsemaan eri taustoista ja tehtävistä. Asiantuntijat ovat työskennelleet tai työskentelevät muun muassa ETK:ssa, työeläkeyhtiö Ilmarisessa, työeläketoimijoiden etujärjestö TELA ry:ssä ja Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksessa Etlassa.

Tutkimuksen empiirinen osuus on toteutettu puolistrukturoituna haastatteluna. Haastattelu on valittu aineistonkeruun menetelmäksi, koska kyseessä on monisyinen ja osaltaan kartoittamaton aihealue. Hirsjärven ym. (2009, 205) mukaan haastattelu sopii erityisen hyvin tällaisen aiheen tutkimiseen, koska aihe tuottaa monitahoisia vastauksia. Haastatteluiden avulla asiantuntijoiden ajatuksia voidaan vertailla keskenään, ja näin saavuttaa ymmärrystä siitä, mitkä teemat toistuvat asiantuntijoiden puheissa, ja mistä he ovat eri mieltä. Hirsjärven ja Hurmeen (2011, 34–35) mukaan haastatteluilla on sekä hyviä että huonoja puolia. Huonoina puolina voidaan nähdä esimerkiksi, että haastattelututkimus vie aikaa haastattelujen sopimisen, toteutuksen, litteroinnin ja analysoinnin takia. Haastattelijalta vaaditaan myös taitoa, jotta aineisto ei esimerkiksi vääristy. Lisäksi haastatteluissa voidaan antaa sosiaalisesti suotavia vastauksia, etenkin jos aihe on arka ja tutkimus ei ole anonyymi, kuten on tämän tutkimuksen tapauksessa.

Puolistrukturoitu haastattelututkimus on valittu, koska sen avulla saadaan todennäköisemmin tietoa myös aremmista aiheista syvällisesti (Metsämuuronen 2003, 189). Aiheen kannalta puolistrukturoitu haastattelu ja kysymysten järjestys ovat olennaisia, jotta siirrytään luontevasti historiasta nykyisyyden kautta tulevaisuuteen, ja laajemmista kysymyksistä tarkempiin. On kuitenkin säilytetty vapaus syventyä tiettyihin kysymyksiin ja teemoihin haastattelun asiantuntijan erityisosaamisen mukaisesti. Koskisen ym. (2005, 105) mukaan puolistrukturoitu haastattelu on tehokas ja suosittu menetelmä kauppatieteellisessä tutkimuksessa, sillä tutkija voi ohjata haastattelua ilman liiallista kontrollointia ja lisäksi haastattelu voi olla motivoiva myös haastateltaville, jolloin he ovat suostuvaisempia osallistumaan tutkimukseen. Lisäksi haastateltavilta henkilöiltä on haastatteluissa kysytty, tulisiko kysymyspatteriston ulkopuolelta vielä tuoda esille jotakin aiheeseen liittyvää. Haastattelurungon muodostamiseen on panostettu, sillä hyvin organisoitu runko tasapainottaa sen funktioita esittää tarvittavat kysymykset ja haastattelun sujumista mahdollisimman luontevasti (Koskinen ym. 2005, 108–109). Haastattelurunko on luetavissa tutkielman lopussa (liite 1). Haastattelurunko on jaettu kahteen teemaan, joista ensimmäinen on tutkimusilmiön historia ja nykyisyys ja toinen ilmiön tulevaisuus. Runko siis pohjautuu vahvasti tutkielman kahteen tutkimuskysymykseen.

Haastatteluihin osallistuneisiin asiantuntijoihin otettiin yhteyttä vuoden 2018 marraskuussa ja vuoden 2019 tammikuussa. Tarkemmin asiantuntijat on esitelty luvussa 4.1. Tutkimusaineisto on kerätty vuoden 2019 tammi- ja helmikuun aikana 21.1.–21.2.2019. Haastatteluiden tarkemmat ajankohdat on eritelty liitteessä 1 ja haastattelukysymykset liitteessä 2. Haastattelut kestivät noin 40 minuutista puoleentoista tuntiin. Haastattelukysymykset lähetettiin etukäteen kaikille

haastatteluille henkilöille valmistautumista varten. Tämä tehtiin siksi, että kysymykset käsittelevät vaikeita ja monimutkaisia asioita. Näin saatiin ehkäpä syvällisemmät vastaukset, ja haastatteluiden ajankäyttö oli tehokkaampaa. Haastatteluita tehtiin yhteensä kuusi, ja kaikki haastattelut tehtiin yksilöhaastatteluina. Yksilöhaastattelu on valittu, koska on haluttu, että haastateltavan omat tiedot ja ajatukset tulevat mahdollisimman hyvin esille, eikä ryhmä vaikuta saatavaan tietoon (Hirsjärvi ym. 2009, 210–211). Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin sanatarkasti nauhoitusten pohjalta. Haastattelut eivät ole anonyymeja, vaan asiantuntijat esiintyvät omalla nimellään, jotta tutkimuksessa voidaan huomioida myös sen vaikutus, kuinka he sijoittuvat työeläkejärjestelmän kentälle.

Analyysimenetelmänä tutkimuksessa on käytetty sisällönanalyysia. Sisällönanalyysilla pyritään saamaan tutkittavasta ilmiöstä tiivis ja yleisessä muodossa oleva sanallinen kuvaus. Aineisto pyritään järjestämään selkeään muotoon, kuitenkin kadottamatta informaatiota, jota se sisältää. Aineiston analysointi aloitettiin litteroinnilla, jonka jälkeen perehdyttiin sisältöön tarkemmin. Sen jälkeen aineisto pelkistettiin eli redusointiin. Redusoinnin tarkoituksena on karsia tutkimukselle epäolennainen pois ja tiivistää sekä pilkkoa informaatiota. (Tuomi & Sarajärvi 2003, 105–113) Tätä kautta saatiin esille keskeisimpiä teemoja, ja myös sellaisia tekijöitä, joista asiantuntijat olivat samaa tai eri mieltä. Sen jälkeen haastatteluiden sisältö analysoitiin ja vastauksia kysymyksiin vertailtiin, minkä perusteella koottiin tutkielman empiriaosuus eli luku 4. Asiantuntijoita on siteerattu sekä suoraan sitaatein että epäsuorasti. Suorista sitaateista on muokattu puhekielisyys pois luettavuuden lisäämiseksi. Tuomen ja Sarajärven (2003, 115) mukaan aineistolähtöisessä sisällönanalyysissa saadaan vastaus tutkimustehtävään yhdistelemällä käsitteitä, ja edetään tulkinnan ja päättelyn avulla aineistosta kohti käsitteellistä näkemystä tutkittavasta ilmiöstä. Abstrahoimalla pyritään muodostamaan teorian ja aineiston vertailulla kuvausta tutkimuskohteesta. Johtopäätöksiä tehdessä tutkija pyrkii ymmärtämään tutkittavia heidän omasta näkökulmastaan. Näitä asioita on pyritty tässä tutkimuksessa noudattamaan koko tutkimusprosessin ajan.

1.8 Tutkielman rakenne

Tutkielman teoriaosuudessa perehdytään sosiaalivakuutuksen ja erityisesti työeläkevakuutuksen solidaarisuuden ja yksilöllisyyden piirteisiin ja historiaan, sekä siihen, kuinka nykypisteesseen on saavuttu. Myös tulevaisuuden näkymiä tarkastellaan. Empiriaosuudessa on tarkoitus

syventää tietoja työntekijän lakisääteisen eläkevakuutuksen piirteistä ja suunnata katsetta hieman enemmän tulevaisuuteen. Tutkielman toinen ja kolmas luku ovat teorialukuja. Toisessa luvussa esitellään vakuutusyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion peruspiirteet, josta siirrytään yksilön vastuun ja solidaarisuuden käsitteisiin. Näitä tarkastellaan pohtimalla sitä, kuinka yhteiskunta on muuttunut ja tulee mahdollisesti. Sitten pohditaan solidaarisuuden ja yksilöllisyyden merkitystä vakuutuksessa, erityisesti keskittyen sosiaalivakuutukseen. Lisäksi tarkastellaan hieman yksityis- ja sosiaalivakuutuksen suhdetta siitä näkökulmasta, miten yksilöllisyys ja solidaarisuus toteutuvat niissä. Kolmannessa luvussa tarkastellaan ensin työeläkevakuutusta ja sen historiaa, sekä ilmiön muuttumista historian saatossa. Tämä tehdään, jotta nähdään, kuinka solidaarisuus ja yksilöllisyys työeläkkeissä ovat kehittyneet. Historiaa käydään läpi erityisesti eläketurvan uudistusten kautta. Lisäksi käydään läpi tulevaisuuden mahdollisia kehityspolkuja, esimerkiksi yksilöllistä vapaaehtoista eläkesäästämistä ja eläketilimallia. Sen jälkeen tarkastellaan kahta teemalle tärkeää eläke-etuutta ja niiden tulevaisuutta ilmiön pohjalta. Tutkielmassa ei ole tarkoituksena tehdä kaiken kattavaa tarkastelua työeläkejärjestelmän tai edes TyEL:n mukaisesta eläkevakuuttamisesta, vaan tarkastella kehitystä erityisesti solidaarisuuden ja yksilöllisyyden muutosten kannalta.

Neljäs luku on empiriaa. Luvussa analysoidaan haastatteluihin osallistuneiden asiantuntijoiden ajatuksia työeläkkeen roolista sosiaalivakuutuksen osana sekä solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta työeläkkeen historiassa ja nykyisyydessä yhteiskunnallisten muutosten ja työeläkesäännösten perusteella. Sen jälkeen katse suunnataan tulevaisuuteen, ja pohditaan, kuinka ilmiö muuttuu lähitulevaisuudessa, mikä on perhe- ja työkyvyttömyyseläkkeen rooli tulevaisuuden työeläketurvassa ja millaisia erilaisia skenaarioita voi olla näkyvissä. Viidennessä luvussa tehdään tutkimuksen johtopäätökset ja pyritään tiivistämään vastaukset tutkimuskysymyksiin, sekä arvioidaan tutkielman tieteellistä onnistumista ja pohditaan mahdollisia tulevaisuuden tutkimuskohteita ilmiöön liittyen.

2 SOLIDAARISUUS JA YKSILÖLLISYYS VAKUUTUSYHTEISKUNNASSA

Tässä pääluvussa tarkastellaan vakuutuksen roolia yhteiskunnassa ja hyvinvointivaltiossa, ja vakuutusta solidaarisuutta ja yksilöllisyyttä luovana mekanismina. Erityisesti huomio on sosiaalivakuutuksessa. Lisäksi tarkastellaan laajemmassa kuvassa solidaarisuutta ja yksilöllisyyttä, sitä miten ne näyttäytyvät yhteiskunnassa, ja kuinka niiden suhde on muuttunut.

2.1 Vakuutusyhteiskunta ja hyvinvointivaltio

2.1.1 Vakuutusyhteiskunta ja sen merkitys

Vakuutus voidaan nähdä varsinaista vakuutustoimintaa laajempänä ilmiönä. Valtio voi itse toimia vakuuttajana huolehtiessaan esimerkiksi sosiaaliturvasta. Vakuutuksen avulla voidaan tasata sosiaalisessa maailmassa elämisen riskejä yksilötasolla. Vakuutus sovittaa siis kaksi vastakkaista asiaa, yksilön vapauden ja kollektiivisuuden, yhteen. Erityisesti ranskalaiset tieteilijät ovat mieltyneet vakuutusyhteiskunnan käsitteeseen. (Rantala & Kivisaari 2014, 56–57) Vakuutusyhteiskunta tarkoittaa François Ewaldin (2004, 44) mukaan sitä, että vakuutus sisältää muutakin kuin ne julkiset ja yksityiset organisaatiot, joiden avulla voidaan tyydyttää turvallisuuden tarvetta vakuutuksen kautta. Vakuutus on yhteiskunnallinen instituutio, jonka toimintamuodot sitovat yksittäisiä ihmisiä toisiinsa, ja joka korostaa yhteisvastuullista varautumista riskeihin. Vakuutusyhteiskunnan käsitteen voidaan ajatella sisältävän myös hyvinvointivaltioajattelun.

Euroopassa alettiin siirtyä 1800-luvun loppupuoliskolla maatalousyhteiskunnasta teolliseen yhteiskuntaan. Tämä vähensi ihmisten omavaraisuutta ja mahdollisuutta pitää huolta sukulaisistaan, jolloin yksilöiden taloudellinen epävarmuus kasvoi. Samalla alettiin vaatia tulojen jakamista tasaisemmin. (Dorfman & Cather 2013, 315) Vakuutusyhteiskunta alkoi muodostua 1800-luvun lopulla. Aiemmin vakuutustoimintaa pidettiin epäilyttävänä, vedonlyöntiä vastaavana toimintana. Kuitenkin ajan sosiaaliset ja poliittiset olot, kuten teollistuminen, olivat sopivat vakuutusajattelun muutokselle. Tällöin muodostui modernin sosiaalivakuutuksen käsite. Vakuutus on merkinnyt 1800-luvun lopusta asti tiettyjä instituutioita, mutta myös funktionaalista kaavaa, jonka pohjalle yhteiskunnat perustavat toimintansa. Vakuutus ei enää ole valtion toimintamuoto, vaan valtiota itsessään voidaan ajatella laajana vakuutuksena, jonka tehtävänä

on tasata sosiaalisia etuuksia ja velvollisuuksia sekä taata tasavertaisuus yhteisistä kustannuksista huolimatta. Sosiaalivakuutuksen voidaan ajatella merkitsevän ihmisten välistä muodollista suhdetta yhteiskunnassa. Sosiaalisten riskien korvaaminen on muuttunut kollektiiviseksi, ja laajemmin ajateltuna vastuuvellisuus on siirtynyt yhteiskunnalle. Vielä 1800-luvun alussa valitsi vastakkainen periaate, jonka mukaan kukaan muu henkilö ei voi olla vastuussa toisen elämästä. Vastuun vakuutuksellistuminen on aiheuttanut sen, että yhteiskunta toimii yhteisvastuullisten yksilöiden kautta, jotka altistuvat yhdessä riskeille. Koska toiminta tapahtuu sopimusten kautta, sopimukseen sisältyy yhteisvastuu toteutuneiden riskien korvaamisesta. Tämä on Ewaldin mukaan vakuutuksen solidaarisuuden ydintä. (Ewald 2004, 52–63)

Vakuutus riskienhallinnan osana perustuu siihen, että se yhdistää tehokkaasti yksityisen ja yhteisen edun. Vakuutustoiminnan ytimessä on yhteisvastuullinen riskien jakaminen tietyn ryhmän kesken, ja tämä voidaan toteuttaa monella eri tavalla. Keskeisimmät vakuutusmuodot ovat markkinaehtoinen yksilöllinen yksityisvakuutus, yhteisön jäsenten keskinäisyyttä korostava ryhmävakuutus ja julkisoikeudellinen sosiaalivakuutus. Kiistojen kohteena on se, millaista riskien ja tulojen jakamista eri vakuutusmuotoihin pitäisi kuulua. Jakaminen toteutuu vakuutukseen kuuluvan ”tiedostamattoman solidaarisuuden” kautta. Vastuu ja riski sekä niiden jakautuminen ovat tärkeitä käsitteitä vakuutuksen järjestämisessä. Vakuutusta voikin ajatella moraali-tekniologiana, joka muokkaa yksilöiden välisiä vastuusuhteita. Ewaldin mukaan vakuutusteknologian kehittyminen on johtanut moderniin käsitykseen solidaarisuudesta. Veljellinen apu on muuttunut sopimusoikeudelliseksi suhteiksi ja abstraktimmaksi keskinäisyydeksi. Vakuutus mahdollistaa vastavuoroisen taloudellisen vastuun jakamisen laajemmin ilman henkilökohtaisia siteitä. Vakuutuksessa jakaminen ei tapahdu hyväntekeväisyyden vaan ennalta sovittujen sääntöjen kautta. (Ewald 1993, Liukon 2013b, 111, 114–115 mukaan)

Vakuutuksen historiassa on nähtävissä kaksi pääajatus, keskinäinen ja kaupallinen vakuutus, joista ensimmäinen perustuu avunantoon ja toinen riskien kantamiseen taloudellista vastiketta vastaan. Nykyaikana nämä kaksi päälinjaa ovat yhdentyneet esimerkiksi tiedonkulun parantamisen sekä kilpailun ja kansainvälistymisen takia. (Rantala & Kivisaari 2014, 18–19) Hyvinvointivaltiota voidaan ajatella osana vakuutusyhteiskuntaa. Ewaldin (2004, 63–64) mukaan hyvinvointivaltion ja vakuutusyhteiskunnan käsitteet ovat kuitenkin osittain ristiriidassa keskenään. Hyvinvointivaltiota puhuminen asettaa hänen mukaansa sosiaaliturvajärjestelmän ja yksityisen vakuutustoiminnan vastakkain, vaikka ne ovatkin syntyneet samojen periaatteiden pohjalta. Vakuutusyhteiskunnasta puhumalla Ewald korostaa, että elämme yhteiskunnassa, jossa

vastuuta ei ole mahdollista kantaa yksin. Rantalan ja Kivisaaren (2014, 58) mukaan vakuutuksen keskeisimpiä haasteita onkin tulevaisuudessa korostaa riskien jakamisen tekniikkaa mahdollisuutena selvittää taloudellisista seurauksista, joita riskit toteutuessaan tuovat.

2.1.2 Hyvinvointivaltio ja sosiaalivakuutus sekä niiden haasteet

Hyvinvointivaltiota voidaan pitää osana vakuutusyhteiskuntaa ja yhtenä suurena vakuutuksena. Hyvinvointivaltion tärkeimpänä periaatteena pidetään riittävän toimeentulon turvaamista kaikille kuuluvana sosiaalisena oikeutena. Tavoitteena on turvata kansalaisten vähimmäiselintaso ja sosiaalinen sekä taloudellinen perusturva. (Järvinen 2004, 192) Hyvinvointivaltiolle tarkoitetaan usein valtion toimia hyvinvoinnin lisäämiseksi rahallisten ja muiden etuuksien kautta. Rahalliset etuudet jaetaan sosiaalivakuutukseen ja muuhun sosiaaliturvaan. Sosiaalivakuutuksen perusteena ovat maksetut vakuutusmaksut ja vakuutustapahtuma, kuten tietyn iän saavuttaminen. Muu sosiaaliturva jakautuu universaaleihin ja tarveharkintaisiin etuuksiin, joista ensimmäiset myönnetään ryhmään kuulumisen ja toiset ominaisuuksien, kuten varattomuuden, perusteella. Järjestelmä rahoitetaan verotuksella ja vakuutus- sekä käyttäjämaksuilla. Hyvinvointivaltiota käsitteenä on vaikea määrittää, sillä taloudellista hyvinvointia syntyy monella tavalla valtion toimien lisäksi, esimerkiksi työmarkkinoilla ja yksityisten säästöjen ja vakuutusten sekä hyväntekeväisyyden kautta. Järjestelmä voidaan myös toimeenpanna eri tavoin, ja palveluiden ei tarvitse olla julkisesti tuotettuja, vaikka ne olisikin siten rahoitettu. (Barr 2012, 7–8)

Hyvinvointivaltion tavoitteita ovat tehokkuus, oikeudenmukaisuus ja hallinnollinen soveltuvuus. Hyvinvointivaltion rahallisilla etuuksilla on kolme tehtävää: riskinjako, kulutuksen tasaaminen ja köyhyyden vähentäminen. Riskinjakoa tapahtuu erityisesti sellaisten epävarmojen tapahtumien varalta, joiden toteutumista on vaikea ennalta arvioida, kuten työttömyys tai työkyvyttömyys. Kulutuksen tasaaminen mahdollistaa tulojen jakamisen yksilön elämänvaiheiden välillä, esimerkiksi eläkkeiden tapauksessa. Köyhyyden vähentäminen sisältää etuudet, jotka perustuvat tietyn vaatimuksen täyttymiselle, eli tarveharkinnalle. (Barr 2012, 10–11, 133) Pohjoismaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan kuuluu, että valtion ja kansalaisten välillä on vahvat keskinäiset sitoumukset (Lin 2004, 143). Pohjoismaista hyvinvointivaltiota kuvaillaan usein myös universaaliksi. Sosiaaliturvan kontekstissa universalismi voidaan tiivistää siihen, että universaalina on toiminta, joka kohtelee kaikkia ryhmän jäseniä samalla tavalla huolimatta ryhmän sisäisistä eroista. (Stefánsson 2012, 46–47) Universaaliuden voidaankin tätä kautta päätellä lisäävän solidaarisuutta järjestelmässä, kun ominaisuudet eivät vaikuta etuuden saantiin.

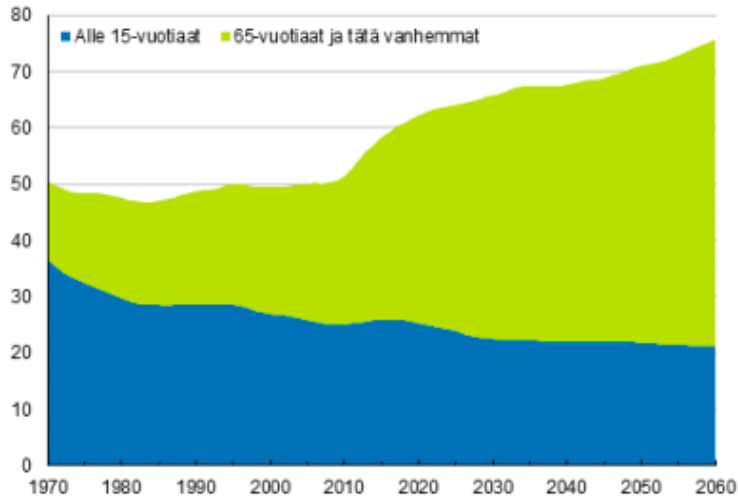
Hyvinvointivaltion ja sosiaalivakuutuksen kehittyminen ovat kulkeneet yhteistä polkua niin, että hyvinvointivaltiota itsessään voidaan ajatella vakuutuksena (Helne 2004, 229). Sosiaalivakuutus on julkisesti järjestetty toimeentuloa turvaava vakuutus sosiaalisten riskien eli vanhuuden, sairauden, työttömyyden ja kuoleman varalle. Sosiaalivakuutuksella vakuutetaan vain henkilöriskejä, ei omaisuusvahinkojen vaaraa. (Rantala & Kivisaari 2014, 82–83) Kuten kaikki vakuutusjärjestelmät, myös sosiaalivakuutus siirtää kuluja vahingon kohdanneilta poolin muille jäsenille. Sosiaalivakuutuksen toiminnan pohjalla on poolaustekniikka, joka yhdistelee riskejä vahingoille, ja sitten ennustaa näitä vahinkoja tilastojen avulla. (Dorfman & Cather 2013, 317) Sosiaalivakuutus voidaan ymmärtää kansalaisten ja yhteiskunnallisten laitosten väliseksi sopimukseksi, joka perustuu solidaariseen yhteisvastuuseen. Valtio osapuolena huolehtii turvan lainsäädännöstä ja valvonnasta. (Forss, Kalimo & Purola 2004, 331–332) Sosiaalivakuutuksen järjestämisen perusteluina ovat moraalikato ja haitallinen valikoituminen, jotka ovat helpommin ratkaistavissa julkisesti järjestetyn pakollisen vakuutuksen avulla. (Tuomala 2017, 246)

Sosiaalivakuutuksen kautta tapahtuu uudelleenjakoa nykymuotoisessa hyvinvointivaltiossa monella tavalla. Uudelleenjakoa ilmenee saman henkilön elämänvaiheiden, henkilöiden ja sukupolvien välillä. Tulonsiirtojen päätavoite historiallisesti on ollut köyhyyden lieventäminen. Vaurastuneissa hyvinvointivaltioissa uudelleenjakotavoitteet ovat saaneet uusia tulkintoja, esimerkiksi oikeudenmukaisuuden. Yksilön elinkaaritulojen jakaminen tasaisemmin on tärkeä sosiaalivakuutuksen tavoite. Uudelleenjakoa ei tapahdu vain taloudellisesti eriosaisten, vaan myös esimerkiksi alueiden, sukupolvien ja sukupuolten välillä. Suomessa tulonsiirtojen ja välittömien verojen tuloja tasaava vaikutus on pienentynyt 1990-luvun lopulta lähtien tulonsiirtojen leikkausten vuoksi. (Tuomala 2017, 246–250, 257–258) Sosiaalivakuutus on tapa hallita elinkaaren epävarmuuksia, esimerkiksi eläkeajan pituutta. Lakisääteiset eläkejärjestelmät takaavat tulot koko eläkeajaksi annuiteettiperiaatteen mukaisesti. (Vaittinen 2017, 231–232)

Suhtautuminen sosiaaliturvan ja hyvinvointiyhteiskunnan kehittämiseen oli maailmalla pääasiassa myönteistä maailmansotien jälkeen. Suomessa toteutettiin erityisesti 1960-luvulla suuria sosiaaliturvauudistuksia. Suhtautuminen hyvinvointivaltioon on kuitenkin sen jälkeen vaihdellut, ja 1980-luvulta eteenpäin huomio on siirtynyt esimerkiksi eläke-etuuksien parantamisesta järjestelmien kestävyYTEEN. Haasteina on ollut pitkäaikainen taantuma, valtioiden velkaantuminen ja vinoutunut väestörakenne, jotka ovat aiheuttaneet vaikeuksia järjestelmien rahoituksen kestävyydelle. Suomessa huolta on herättänyt väestön ikärakenne, työvoiman riittävyys ja alhainen keskimääräinen eläkkeellesiirtymisikä. (Rantala & Kivisaari 2014, 384–385) Barr

(2012, 18–19) luettelee hyvinvointivaltion suurimmiksi haasteiksi globalisaation, demografisen muutoksen, kasvavat kulut sekä perherakenteen ja työmarkkinoiden muutoksen. Hyvinvointivaltion tulevaisuus vakuutukseen ja avustukseen perustuvana järjestelmänä ei ole turvattu (Pestieau 2006, 101). Sodanjälkeisenä aikana Suomi oli etnisesti homogeeninen ja kansa ei liikkunut paljon kansainvälisesti, jolloin sukupolvien väliset sopimukset olivat uskottavampia. Suomen sosiaaliturva on luotu suljetummassa taloudessa ja työsuhteeseen liittyvä turva on luotu kolmikantasopimuksissa. Sovitut maksut eivät suljetussa järjestelmässä rasittaneet työnantajia suuresti, sillä suuri osa maksuista pystyttiin maksattamaan kuluttajilla hintojen kautta. (Sipilä 2004, 315–316) 1900-luvun loppuvaiheissa osa rahoituksesta on siirtynyt työntekijöiden vastuulle (Hagfors 2004, 177). Työntekijämaksut otettiin käyttöön esimerkiksi työeläkkeissä vuonna 1993 (Hannikainen 2012c, 270).

Globalisaatio on lisännyt valtioiden välistä kilpailua, jolloin sosiaaliturvankin tulee sopeutua uudistuneeseen tilanteeseen. Avoin talousjärjestelmä ei suojaa samalla tavalla työntekijöitä kuin suljettu talous. Henkilöriskit ovat elintason noustua muuttuneet ja jopa lisääntyneet. Terveiden ja sairaanhoidon parantuessa ikääntyneen väestön määrä kasvaa, jolloin eläke- ja terveydenhoitomenot kasvavat. Avoimelle taloudelle ominaiset kasvavat tuloerot ja talouden heilahdukset aiheuttavat mahdollista tulontasauksen tarpeen lisääntymistä. Globalisaatio vaikeuttaa kansantalouden kansallista hallittavuutta kolmikannan ja eduskunnan vaikutusmahdollisuuksien pienentyessä. (Sipilä 2004, 317–318) Sosiaaliturvan kattamisen yhteiskunnalliset tavoitteet sekä menetelmät ovat muutoksessa. Tämä johtuu globaaliin talouteen ja tietoyhteiskuntaan siirtymisestä, mitkä ovat johtaneet työelämän muutoksiin, kansainvälistymiseen ja muutoliikkeen lisääntymiseen. Muutokset vaikuttavat valtioiden ja niiden kansalaisten mahdollisuuksiin järjestää turvaa. Tulee arvioida, kuinka rajalliset varat pystytään kohdistamaan tarpeisiin. (Forss ym. 2004, 330) Viime vuosikymmeninä sosiaaliturvaa ja erityisesti työeläkejärjestelmää koetellut muutokset on ollut väestön vanhentuminen (Havakka ym. 2017, 84–85). Vuonna 2017 Suomen vanhushuoltosuhde eli yli 65-vuotiaiden suhde 18–64-vuotiaisiin oli 33,2, joka on yksi EU:n korkeimmista. Suomi jatkaa asemassa 2030-luvulle asti, mutta ennusteiden mukaan sen jälkeen monet muut maat ohittavat sen. (Eurostat 2018a; Eurostat 2018b) Seuraavassa kuviossa (kuvio 4) on huomattavissa, kuinka 65-vuotiaiden ja vanhempien osuus on lähtenyt kasvuun 2010-luvulla, ja jatkaa kasvuaan tulevaisuudessa. Alle 15-vuotiaiden määrä taas vähenee tasaisesti syntyvyyden laskiessa. Kuvion jälkeen esitellään taulukossa (taulukko 1) lukuja tarkemmin.

Kuvio 4 Väestöllinen huoltosuhde 1970–2060 (Suomen virallinen tilasto 2018b)

Vuosi	Väestöllinen huoltosuhde	Väestö yhteensä	Väestö iältään alle 15 ja yli 64	Väestö iältään 15–64
1970	50,7	4 598 336	1 546 038	3 052 298
1980	47,5	4 787 778	1 542 591	3 245 187
1990	48,7	4 998 478	1 637 168	3 361 310
2000	49,4	5 181 115	1 713 531	3 467 584
2010	51,6	5 375 276	1 828 718	3 546 558
2017	60,1	5 513 130	2 069 742	3 443 388
2020	62,1	5 543 221	2 124 603	3 418 618
2030	65,7	5 611 987	2 225 282	3 386 705
2040	67,6	5 601 713	2 259 135	3 342 578
2050	71,0	5 531 725	2 296 126	3 235 599
2060	75,8	5 448 354	2 348 720	3 099 634
2070	80,8	5 370 501	2 399 795	2 970 706

Taulukko 1 Väestöllinen huoltosuhde ja väkiluku 1970–2070, toteutunut ja ennuste (Suomen virallinen tilasto 2018b)

Erilaisten riskien lisääntyessä sosiaalivakuutuksen rahoitus hankaloituu. Sipilän (2004, 319–321) mukaan tätä ongelmaa voitaisiin pyrkiä ratkaisemaan intresseihin perustuvalla rahoittamisella. Suurin intressi inhimillisten riskien tasaukseen on ihmisellä itsellä. Siksi Sipilän mielestä rahoitusjärjestelmää tulisi muuttaa niin, että se perustuisi ensi sijassa ansiotyötä tekevien omiin maksuihin. Tämä helpottaisi pitkän aikavälin päätöksentekoa yhteiskunnassa, koska yksilöiden tulisi pohtia, paljonko he ovat valmiita maksamaan riskin tasauksesta ja odotettavista etuuksista. Intresseihin perustuva sosiaalivakuutus tarkoittaa, että maksut kohdistuvat läpinäkyvämmiin edunsaajille. Tämä tukee järjestelmän legitimitettä ja rationaalisuutta. Järjestelmää uu-

distaessa tarvitaan myös psykologisten vaikutusten arviointia. Palkansaajan nähdessä eläkevaakuutuksensa hinnan, hän on ehkäpä halukkaampi osallistumaan eläkekeskusteluun. Sipilä siis kannustaisi ainakin vakuutusmaksujen korvamerkitsemiseen valtioiden tulonhankinnan käytössä vaikeammaksi.

Hyvinvointivaltion haasteista huolimatta esimerkiksi Barr (2012, 340–341, 347) esittelee argumentteja hyvinvointivaltion aseman säilyttämisen puolesta. Hyvinvointivaltio puuttuu moniin markkinahäiriöihin, tavoittelee oikeudenmukaisuutta sekä edesauttaa sosiaalisen koheesion ylläpitoa. Hyvinvointivaltiolla on myös tärkeä rooli tehokkuuden lisäämisessä, sillä se antaa turvaa, jollaista yksityiset markkinat eivät pystyisi teknisistä tai tehokkuussyistä tekemään. Tulevaisuudessa hyvinvointivaltion vakuutuselementit tulevat olemaan yhä tärkeämpiä, sillä riskit ja epävarmuus tulevat kasvamaan. Hyvinvointivaltio on kuitenkin vain osa ratkaisua, ja ongelmien pohjasyyt voivat olla muualla kuin hyvinvointivaltion vaikutusmahdollisuuksissa. Kun maailma muuttuu, tulisi sosiaaliturvan muuttua mukana. Suomessakin ollaan suunnittelemassa sosiaaliturvan kokonaisuudistusta, jotta pystytään vastaamaan paremmin tulevaisuuden mahdollisuuksiin ja haasteisiin ja yhtenäistämään kokonaisuutta (Valtioneuvoston kanslia 2019).

2.2 Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhde yhteiskunnassa

Samaan aikaan, kun vakuutus, niin yksityinen kuin sosiaalivakuutus, on yhä vahvemmin osa valtioiden ja yksilöiden toimintaa, myös yksilön vastuu ja toisaalta vapaus korostuvat enemmän. Sosiaalisen vastuun toivotaan nykymaailmassa siirtyvän yhä enemmän markkinoille, yhteisöille ja yksilöille itselleen, eli on siis havaittavissa yksilöllistävää tendenssiä (Helne 2004, 231). Ewaldin ajattelun pohjalla on, että yhteiskunnan hallinnan historia jakautuu kahteen täysin erilaiseen toimintamalliin, jotka ovat liberaali vastuun paradigma ja sosiaalisen solidaarisuuden paradigma. Näistä jälkimmäisen perusta on riskin ja vastuun kollektiivisessa jakamisessa. (Ewald 2004, 55) Solidaarisuuden eli yhteisvastuun käsite on laaja ja monitahoinen, kuten luvussa 1.5 todettiin. Solidaarisuusajattelun käännekohtana voidaan ajatella 1800-luvun loppua, kun solidaarisuuden aatteet haastoivat ja osaltaan korvasivat liberaalin vastuuvetoisuuden ajattelun. Jaetun vastuun ja solidaarisuuden ajatus nousivat johtaviksi ajatuksiksi yhteiskunnassa. (Lehtonen & Liukko 2010, 123) Keskeinen ero liberaalissa ja yhteiskunnallisessa ajattelussa on suhde maailmassa esiintyvään pahuuteen, jota ei ole tarkoituksella aiheutettu, kuten onnettomuudet. Vuosisadan lopulla alettiin ajatella, että oikeudenmukaisuutta on se,

mikä kohtaa ihmistä joko sattuman kautta tai henkilökohtaisen ansion perusteella. Epäoikeudenmukaisuutta on jakautumisen säännönmukaisuus, esimerkiksi varakkuuden kerääntyminen perinnön kautta, tai sitten epäsuotuisten tapahtumien kasaantuminen tietyille henkilöille. Alettiin ajatella, että oikeutta on riskien sattumanvaraisuus. (Ewald 2004, 55)

Liberaalin ajattelun perustana on yksilöiden oikeudellinen tasa-arvo ja vapaus. Myös yksilöllisen vastuun käsite on tärkeä liberaalille ajattelulle, joka syntyi ja oli voimissaan erityisesti 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Yksilön vastuuta pidettiin tärkeimpänä ihmisen toiminnan säätelijänä. Vastuuta muita kohtaan osoitettiin hyväntekeväisyydellä, joka oli moraalinen velvollisuus. Hyväntekeväisyys ei kuitenkaan saanut institutionalisoitua, jotta välttyttiin antavien osapuolten välinpitämättömydeltä ja huono-osaisten toisten varaan jättäytymiseltä. Teollinen vallankumous 1800-luvulla haastoi ajattelua, kun työnteke ja asuminen muuttuivat, ja esimerkiksi työtapaturmat lisääntyivät. Lakisääteisen sosiaalivakuutuksen syntyminen 1800-luvun loppupuolella mursi liberaalia oikeusajattelua. (Liukko 2013a, 36–38) Kaikki ihmisen toiminta on jollakin tavalla sosiaalista, jolloin itsemääräämisoikeuteen ja vapauteen valita liittyy myös vastuu ottaa muut huomioon (Sipilä 1985, 166–167). Yksilön vastuu on keskeinen kysymys modernissa maailmassa, ja on erilaisia argumentteja sen merkityksestä. Erimielisyyksiä on etenkin siitä, kuinka paljon ihmisten pitäisi olla vastuussa tekijöistä, jotka vaikuttavat heidän tuloihinsa, ja kuinka nämä tulot jakautuvat ihmisten kesken. (Cappelen, Sørensen & Tungodden 2010, 429–430)

Yksilön vastuu korostuu nyky-yhteiskunnissa yhä enemmän esimerkiksi talouskasvun hidastumisen, globalisaation ja demografisten muutosten takia. Yksi vastuuta lisäävä tapahtuma oli taloudellinen kriisi vuodesta 2008 eteenpäin, joka loi fiskaalista painetta vähentää hyvinvointivaltion menoja. Valtion väliintulon voidaan argumentoida vahingoittavan taloudellista kasvua suurten tai kasvavien maksu- ja veroprosenttien takia. Valtion väliintuloa voidaan pohtia siltäkin kannalta, onko se yhteensopiva globaalin ja digitaalisen talouden kanssa. Muutokset vähensivät valtion rajojen merkitystä, lisäävät maailmanlaajuisia kilpailua ja kaventavat valtion mahdollisuuksia itsenäiseen talouspolitiikkaan. Hyvinvointivaltion demografinen kestävyys on myös ollut koetuksella, kun nouseva elinajanodote ja laskeva syntyvyys johtavat vanhenevaan väestöön. Etuuksien kasvavaa kysyntää voidaan vähentää nostamalla maksuja tai laskemalla etuuksia. Tarjontaa taas voidaan lisätä lisäämällä työntekijöiden tuottavuutta ja nostamalla työvoiman määrää. Lisäksi kehityssuuntaan vaikuttaa työn muuttuva luonne ja laajempi arvojen muuttuminen yhteisöllisemmästä yksilöllisempään. (Barr 2012, 341–346)

Arvot ovat vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa, ja rakenteiden kehitystarpeet selkiyttävät aikakauden vallitsevia arvoja. Yksi arvojen vaihtelu tapahtuu juuri yksilöllisyyden ja kollektiivisuuden välillä. Kollektiiviset aikakaudet esimerkiksi 1930- ja 1960-luvuilla ovat olleet sosiaalipolitiikan kehityksen aikaa, kun taas individualistisina aikakausina on noussut esille uudelleenarviointia ja vaihtoehtojen kehittämistä. (Sipilä 1985, 62–63, 68–69) Yksilön vastuun lisääntymistä ajavat myös talouden muutokset. 2010-luvun lama on koskenut talouden avointa sektoria, mutta Suomen sisämarkkinat ovat selvinneet huomattavasti 1990-luvun lamaa paremmin elvyttävän talouspolitiikan takia. Se on kuitenkin merkinnyt julkisen velan kasvua. Lisäksi väestörakenteen muutoksen tuoma julkisten menojen kasvun haaste on suurelta osin edessä, joten hallitus on sopeuttanut julkistaloutta ja aloittanut rakenneuudistusten tekemisen. Mikäli uudistukset vaikuttavat arvioidusti, syntyy kansantalouteen kasvupotentiaalia, joka auttaa ratkaisemaan julkisen talouden kestävyysongelmaa, mutta mikäli eivät, haasteet yhä kasvavat. (Honkatukia, Kohl & Lehtomaa 2018, 6) Taloudellisen kasvun epävarmuus voi johtaa yksilön vastuun kasvamiseen, kun valtion budjetti ei riitä kaikkiin kustannuksiin.

2.3 Solidaarisuus ja yksilöllisyys vakuutuksessa

Tämän luvun tarkoituksena on valottaa vakuutuksen perusperiaatteita ja vakuutusperiaatteen merkitystä suomalaiselle sosiaalivakuutukselle. Lisäksi tarkastellaan solidaarisuutta ja yksilöllisyyttä vakuutuksessa, erityisesti sosiaalivakuutuksessa.

2.3.1 Vakuutuksen käsite ja vakuutusperiaate

Asiantuntijat eivät aina ole samaa mieltä vakuutuksen käsitteestä. Voidaan silti nähdä kaksi yleisesti hyväksyttyä määritelmää vakuutukselle: taloudellinen ja juridinen määritelmä. Taloudellisen määritelmän mukaan vakuutus on taloudellinen sopimus, joka siirtää vakuutettujen menetysten riskin pooliin, jota hallinnoi vakuutuksenantaja. Vakuutuksenantaja jakaa menetysten kustannukset poolin jäsenten kesken. Tyypillisessä vakuutus sopimuksessa vakuutettu maksaa vakuutuksenantajalle preemion, eli summan, joka perustuu vakuutettujen riskien odotetulle kustannukselle. Ihmiset ovat usein riskin välttäjiä, ja siten halukkaita maksamaan suhteellisen pienen, varman vakuutusmaksun välttääkseen suuremman, epävarman taloudellisen menetyksen. Juridisessa merkityksessä vakuutus on sopimus, jossa yksi osapuoli lupautuu kompensoidaan toisen osapuolen sopimuksessa katetut menetykset. Vakuutettu siis siirtää altistumisen

menetyksille vakuutuksenantajalle. (Dorfman & Cather 2013, 81) Vakuutustoiminnassa riskeillä on kolme ominaista piirrettä. Riskit ovat laskettavissa, ne ovat yhteisöllisiä ja ne ovat viime kädessä hyödynnettävää pääomaa (Ewald 2004, 47–48). Riskit synnyttävät yhteisiä intressejä, sillä kaikki voivat sairastua ja tulla työttömäksi tai vanhaksi. Riskeinä näissä tilanteissa ovat esimerkiksi toimeentulon väheneminen tai hoivan tarve. Kaikki tarvitsevat riskien tasausta, joka voi tapahtua henkilökohtaisilla säästöillä. Kattavampi riskien tasaus kuitenkin edellyttää suurempaa joukkoa ihmisiä. Riskien tasaus voi tapahtua informaalisti sosiaalisten verkkojen kesken. Formaalia tasausta, eli yhteiskunnallista riskientasaustajärjestelmää tarvitaan kuitenkin, mikäli henkilöllä ei ole varaa muihin riskientasaustapoihin. Sosiaalivakuutus perustuu yhteisiin ja välillisiin intresseihin. (Sipilä 2004, 309–310) Vakuutus on riskienhallinnan osa-alueena erityinen, koska se yhdistää solidaarisuutta ja teknistä rationaalisuutta. Vakuutuksessa riski määritellään teknisesti ja tilastollisesti, mutta samalla jokainen vakuutuspoolin jäsen on vastuussa toistensa riskeistä. (Lehtonen & Liukko 2011, 33)

Vakuutus- ja avustusjärjestelmät erotetaan toisistaan sen perusteella, miten ne on organisoitu ja rahoitettu. Perusturva on avustusluonteista tulojen uudelleenjakoa, ja siksi verorahoitteista. Etuudet ovat lakisääteisiä ja riippuvaisia asumisesta tai kansalaisuudesta. Etuuksien taso ei siis riipu yksilöllisesti maksetuista vakuutusmaksuista. Etuuksien ymmärretään sisältävän ajatuksen tasa-arvoa edistävästä tasaavasta tulonjaosta. Riskienhallintaan tähtäävät vakuutusjärjestelmät taas eivät pyri tasaavaan tulonjakoon, vaikka järjestelmät usein johtavatkin myös tulonsiirtovaikutuksiin. (Forss ym. 2004, 335) Järjestelmän, joka rahoitetaan tuloihin perustuvalla prosenttimaksulla, voidaan olettaa johtavan jonkinasteiseen tulojen tasaukseen, sillä sosiaalisten riskien toteutuminen on monesti regressiivistä tuloihin verrattuna. Vakuutuksella on tällöin enemmän yhteistä kollektiivisen poliittisen toiminnan kuin kaupallisen markkinoiden perustuvan toiminnan kanssa. Tämä johtuu siitä, että vakuutuksenantaja ja -ottaja sitoutuvat oikeus-teitse sitouttavaan instrumenttiin, eli solidaariseen joukkointressiin. Vakuutusperiaate ei myöskään sulje pois altruismia, mutta se varmistaa, että turva on tarkasti määriteltyjen sääntöjen avulla järjestetty etukäteen määritellyn riskin varalle. Vakuutus ei luokittele avustusjärjestelmän tavoin ihmisiä autettaviin ja maksajiin, vaan jakaa yksilöiden elämäntilanteet sellaisiin, jotka antavat oikeuden korvauksiin, ja sellaisiin, jotka eivät anna. (Forss ym. 2004, 335–337)

Suomalaisessa sosiaalivakuutuksessa on jo pitkään pyritty noudattamaan vakuutusperiaatetta. Pyrkimykseen on viitattu esimerkiksi jo viime vuosikymmenen puolella STM:n työryhmämuis-

tiossa (1999:11): *"Työryhmä toteaa, että sosiaalivakuutuksen rahoituksessa tulisi johdonmukaisesti pyrkiä vakuutusperiaatteen toteuttamiseen. -- Vakuutusperiaate on jo lähtökohtana muun sosiaalivakuutuksen [kuin kansaneläkkeen] rahoituksessa."* Sosiaaliturvassa vakuutusperiaatteen ansiotulkinta toteutuu vahvimmin ansiosidonnaisessa sosiaaliturvassa, jossa tavoitteena on, että maksujen ja etuuksien suhde olisi läheinen. Ansiotulkintaa tarkastellessa voidaan puhua aktuaarisesta oikeudenmukaisuudesta. Vakuutusperiaatteen oikeudellis-sopimuksellisessa tulkinnassa korostetaan, että vakuutus ei ole jälkikäteen tehtävä tarveharkintainen avustus, vaan etukäteen tehty sopimus. Sopimus tehdään korvauksesta, johon vakuutetulla on oikeus ehtojen toteutuessa. Oikeudellis-sopimuksellisesta tulkinnasta seuraa, että sosiaalivakuutuksessa vältetään tulo- tai tarveharkintaa, jotta välttyttäisiin väliinputoajilta. Tästä seurauksena on, että etuuksiin on oikeus vaikka pärjäisi taloudellisesti ilment. (Liukko 2014, 103–105)

Vakuutusperiaate ei Forssin ym. (2004, 334–335) mukaan viittaa vain lainsäädännön antamaan lupaukseen, vakuutustoiminnan antaman turvan tasoon tai vakuutusmatemaattiseen laskentatapaan. Vakuutusperiaate korostaa lisäksi yhteiskunnallista solidaarisuussopimusta, eli sitä, että vakuutus on sopimus kahden osapuolen välillä. Yksilöt ovat sitoutuneet tähän sopimukseen maksaessaan vakuutusmaksuja tai veroja tai hakiessaan korvauksia. Vakuutettuna oleminen käsittelee oikeuden etuuteen vakuutetun omana pääomana. Oikeus muuhun sosiaaliturvan avustukseen on laivampi, eikä perustu samalla lailla maksuihin. Vakuutusperiaatteen hyödyt Ewaldin (1993) mukaan ovat, että vakuutuksen pohjalle rakennettu järjestelmä tekee läpinäkyväksi toimintansa ja sisäiset rahavirrat. Vakuutus myös yhdistää suurimman mahdollisen yhteisöllistämisen suurimpaan yksilöllistämiseen. Vakuutusperiaate takaa järjestelmän läpinäkyvyyden, sillä sosiaalivakuutuksen läpinäkyvyyden lisääminen johtaa solidaarisuuden vähenemiseen, kun se paljastaa järjestelmään sisältyvät tulonsiirrot (Julkunen 2001, 225).

Sosiaalivakuutuksen piirissä vakuutusperiaatteen keskeisimpänä tavoitteena on antaa valmiuksia ja turvallisuudentunnetta laissa määriteltyjä sosiaalisia riskejä vastaan (Forss ym. 2004, 333). Suomen perustuslain (731/1999) pykälässä 19 eritellään nämä sosiaaliset riskit ja *"taataan jokaiselle oikeus perustoimeentulon turvaan työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella"*. Vakuutusperiaate määrittelee yhteisvastuun pohjalta eettisen ja taloudellisen sopimuksen, johon sisältyy laajaa tasa-arvoa maksajien ja saajien kesken. Vakuutusperiaate johtaa tällä tavalla tapaan toteuttaa solidaarisuutta, jonka perustana on riskin etukäteen arvioitu kollektiivisuus. Ajatellaan

siis, että kaikille on hyödyllistä olla vakuutettuja yhteisiä riskejä vastaan, ja sitä kautta solidaarisesti sitoutuneita sopimukseen. (Forss ym. 2004, 333) Vakuutus toimii aina jonkin joukon kesken, eli eroaa minimitasoisesta sosiaaliturvasta, joka on lähempänä hyväntekeväisyyden tapaista toimintaa (Lehtonen & Liukko 2010, 135).

2.3.2 Solidaarisuus ja yksilöllisyys sosiaalivakuutuksessa

Sosiaalivakuutukselle tyypillisiä ominaisuuksia ovat pakollisuus, riskiluokittelun merkityksen minimoiminen sekä maksujen ja etuuskien määräytyminen osittain sosiaalipoliittisten tavoitteiden mukaisesti. Kaikkeen sosiaalivakuutukseen ei voi yhdistää suoraa etujen ja maksujen vastaavuutta, mutta tätä tavoitetta on viimeaikaisissa uudistuksissa korostettu. Jonkinasteinen maksujen ja etujen vastaamattomuus on hyväksyttävää, mikäli järjestelmä toimii oikeudenmukaisesti. (Hietaniemi 2014, 59) Sosiaalivakuutus on utuinen sopimus, jossa yhdistyvät erilaiset jakoperiaatteet markkinavaihdannan ja kansalaisoikeuksien kautta vastavuoroisuuteen, jonka yksi esiintymistapa on solidaarisuus. Sopimusten läpinäkyvyyttä on pyritty lisäämään esimerkiksi erottamalla aktuaarisesti tasapainoiset tekijät solidaarisuuteen pohjautuvista. (Ferge 1999, Hellstenin & Hellnen 2004, 13 mukaan) Vakuutus on keskeisessä roolissa hyvinvointiyhteiskunnassa solidaarisuutta tuottavana välineenä. Vakuuttaminen on *"hyvinvointijärjestelmien ydinasia, hyvinvoinnin tuottamisen ja jakamisen perustekniikka"*. (Lehtonen & Liukko 2010, 121) Suomalaisessa vakuutuksen kentässä voidaan erotella ainakin neljä keskeistä kollektiivisen toimeentuloturvan tapaa, joissa solidaarisuuden muodot toteutuvat vaihtelevasti. Nämä ovat vapaaehtoinen yksityisvakuutus, ansiosidonnainen sosiaalivakuutus ja perusturva. (Liukko 2013b, 128–129) Yksityis- ja sosiaalivakuutus nivoutuvat yhteen vakuutusyhteiskunnassa. Sosiaalivakuutus nähdään inhimillisten riskien tasauksen ytimenä (Sipilä 2004, 322).

Vakuutuksen piirissä esiintyvät solidaarisuuden muodot voidaan nimetä sattumasolidaarisuudeksi ja kahdeksi niin sanotusti avustavaksi solidaarisuudeksi eli riski- ja tulosolidaarisuudeksi. Sattumasolidaarisuus viittaa vakuuttamisen perustana olevaan riskin jakamiseen, mutta usein vakuutukseen liittyy myös tasaavaa tai avustavaa solidaarisuutta. Yksityisvakuutus tasaa sitä enemmän, mitä vähemmän riskiluokittelua toteutetaan, jolloin kyseessä on korkeariskisiä avustava riskisolidaarisuus. Luokittelun avulla pyritään vähentämään solidaarisuutta, tavoitteena oikea ja oikeudenmukainen preemio jokaiselle vakuutetulle tai vakuutettujen ryhmälle. Sosiaalivakuutus taas tasaa sitä enemmän, mitä vähemmän maksut ja etuudet ovat toisiaan vastaavia, jolloin toteutetaan vähätuloisia avustavaa tulosolidaarisuutta. (Thiery & Van Schoubroeck

2006, 196) Toisaalta tilastotieteen ja aktuaaristen periaatteiden keinoin luodun solidaarisuuden todellisuutta ja syntymistä voidaan kritisoida. Kritiikkiä voi perustella esimerkiksi sillä, että tilastollisten ryhmien ei oleteta synnyttävän solidaarisuutta keskuudessaan, niin yksityis- kuin sosiaalivakuutuksenkaan piirissä. (Liukko 2005, 77)

Ewald korostaa enemmän sosiaalivakuuttamisen sosiaalista puolta, kuin sen individualismia. Hänen mukaansa sosiaalivakuutus antaa konkreettisen muodon sosiaaliselle solidaarisuudelle. Lisäksi sosiaalivakuutus tulisi järjestää valtion kautta, koska taloudellinen varmuus saavutetaan parhaiten valtion kautta, ja valtiolla on mahdollisuus vakuutuksen toimimiseen sukupolvien yli. (Ewald 1993, 210) Kuitenkin esimerkiksi Pat O'Malley (2004, 42–43) on kritisoinut Ewaldin vakuutuksen sosiaalisuutta korostavaa ajattelua ja korostaa itse sen yksilöllistäviä piirteitä. Monissa maissa sosiaalivakuutus on käynnistetty valtion toimesta, mutta vakuutusteknologiaa itessään johdetaan yksityisen sektorin yhtiöiden kautta. Ansiosidonnainen sosiaalivakuutus perustuu muutoksista huolimatta liberaalille filosofialle, ja ei siten ollut suuri poikkeama aiemmasta. Vastuu ja solidaarisuus voidaan ajatella perustavanlaatuisesti rinnakkaisiksi, jolloin sosiaalivakuutus ei ole murtanut liberaalia ajattelua, vaan on luonnollinen kehityssuunta. Etenkin ansiosidonnainen sosiaalivakuutus perustuu sopimukselle, ja velvoittaa sen osapuolia. Sitä pidetään yksilöllisesti ansaittuna sosiaaliturvan muotona, jossa pakollisuuden lisäksi korostuvat liberaalit hyveet; yksilön itsenäisyys, säästäväisyys ja kaukonäköisyys. Universaalissa, asumiseen ja verotukseen perustuvassa sosiaaliturvassa on kyseessä suurempi ero liberaalista vastuujäntelusta, kun oikeus tiettyyn perusetuuteen ei edellytä maksuja (Anttonen & Sipilä 2010).

Vakuutus ja kulutuksen tasoittaminen ovat tarpeellisia yksilön elinkaaren aikana, mutta yksilö tarvitsee mekanismin jakaakseen tuloja eri elämäntilanteissa. Yksityinen vakuutus on yksi ratkaisu, mutta ei riitä yksinään. Kysynnän puolella säästäminen tuottaa ulkopuolisia kustannuksia esimerkiksi veronmaksajille, minkä takia vakuutuksen kannattaa olla pakollinen. Tarjonnan puolella yksityiset markkinat eivät pysty tarjoamaan teknisistä syistä vakuutuksia, jotka suojaavat tulonmenetyksiltä. Erityisesti työttömyys ja inflaatio eivät ole yksityisesti vakuutettavia riskejä. On siis tehokkuudelle perustuvia syitä, miksi julkisen puolen rooli voi olla suuri vakuutuksen ja kulutuksen tasoittamisen mekanismien tarjoamisessa, esimerkiksi vanhuuseläkkeiden indeksoinnissa. Vakuutuksen julkinen järjestäminen johtaa yksilökohtaisten riskien aktuaaristen periaatteiden heikkenemiseen. Tiukka pitäytyminen aktuaarisissa periaatteissa ei ole mahdollista tai tarpeellista. (Barr 2012, 338) Vakuutuksen voidaan ajatella olevan aina tietynlainen

tulonsiirto vakuutuksenottajien välillä. Tulonsiirron termi on yksityisvakuutuksen piirissä käytössä lähinnä henki- ja eläkevakuutuksessa, ja erityisesti sosiaalivakuutuksessa. Eläkevakuutuksessa erilaisilla tulonsiirroilla on suuri merkitys. (Rantala & Kivisaari 2014, 112–113)

Eurooppalaiselle hyvinvointijärjestelmälle, etenkin Pohjoismaissa, on ollut keskeistä ulossulkemisen välttäminen ja mahdollisimman laaja solidaarisuus. Kansalaisten elintasolle ja turvalle on määritetty vähimmäistaso. Turva on laillisesti maassa asuvan henkilön perusoikeus, eikä se ole riippuvainen yksilön kontribuutiosta yhteiskunnalle. Tämä on tärkeä ero suhteessa vakuuttamiseen, joka edellyttää sen piirissä olevilta maksuja. Turvan toteutus minimitasolla on ainakin Suomessa kaukana vakuutusperiaatteesta, joka perustuu maksujen maksamiseen ja vastavuoroiseen solidaarisuuteen. Sosiaaliturvan muodot sisältävät lisäksi usein sekä vakuutusluonteisia että avustuksen kaltaisia osuuksia, joten sosiaalivakuutuksen määrittely on vaikeaa. (Lehtonen & Liukko 2010, 132) Tiukemmin määriteltynä vakuutusperiaatteen mukaan on tehtävä ei-veroluonteinen maksu yhteiseen kassaan, kuten alkuperäisessä kansaneläkejärjestelmän rahoituksessa. Kelan kansanvakuutuksessa vakuutuksen käsite toteutuu oikeudellisesti määriteltynä etukäteisenä lupauksena perustoimeentulon takaamisesta. (Liukko 2013b, 118)

Karjalaisen (2003, 479–480) mukaan sosiaaliturvajärjestelmät voidaan jakaa kahteen ryhmään: tuloja näkyvästi uudelleen jakaviin järjestelmiin, sekä vakuutus pohjaisiin järjestelmiin, joissa varat jaetaan vakuutetuilta näkymättömästi eli implisiittisesti. Varojen jaon syy voi olla altruistinen tai itsekkäämpi oman edun tavoittelu. Näkyvä ja näkymätön varojen jako voidaan yhdistää molempiin edellä mainittuihin syihin. Varoja voidaan uudelleenjakaa ihmisten tai saman ihmisen eri elämänvaiheiden välillä. Jos lakisääteisen vanhuudenturvajärjestelmän panokset ja tuotokset olisivat yksilötasolla objektiivisesti näkyviä, esimerkiksi eläketilin muodossa, voisi järjestelmä näyttäytyä itsekkäämpänä, eikä yleishyödyllisen solidaarisena. STM:n (2002, 301) mukaan sosiaalivakuutuksissa kattavuus turvataan yleensä lakisääteisesti järjestelmään kuulumisen pakollisuutena, jolloin kaikki kansalaiset kuuluvat vakuutuksen piiriin ja ovat oikeutettuja etuuteen vakuutustapahtuman toteutuessa. Sosiaalivakuutuksessa pyritään yleensä huolehtimaan lisäksi siitä, että vakuutuksen myöntö- ja korvausperusteet säilyvät yhdenvertaisina kaikille. Pakollisuus on välttämätöntä siitä syystä, että useimmiten sosiaalivakuutuksen avulla vakuutettu riski ei ole satunnainen tai vakuuttamiskelpoinen. Pakollisuudella turvataan myös, että vakuutuksia on varmasti tarjolla, valikoitumisen haitallisia vaikutuksia ei ilmene saman lailla kuin markkinaehtoisessa vakuutustoiminnassa, eikä maksuja tarvitse mitoittaa riskin mukaisesti eli tiukan vakuutusperiaatteen mukaisesti.

Vakuutuksen ekvivalenssiperiaate tarkoittaa sitä, että vakuutusmaksujen ja etuuksien odotettujen nykyarvojen tulisi mennä tasan, jolloin ne tulevat vastaamaan toisiaan mahdollisimman tarkasti (Norberg 2002, 44). Tämä periaate toteutuu parhaiten vapaaehtoisessa vakuutuksessa, ja sen piirissä sitä sovelletaan huomioimalla jokaisen vakuutetun riskierot. Sosiaalivakuutuksessa tätä periaatetta toteutetaan ansiosidonnaisten maksujen sekä odotettavien etuuksien vastaavuudella, mutta yksilöllistä riskiluokittelua ei toteuteta. Sosiaalivakuutukselle ominainen riskintaus perustuu sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vaatimukselle, kun taas yksityisvakuutuksessa riskiluokittelua perustellaan aktuaarisella oikeudenmukaisuudella. Sosiaalivakuutuksen mukaan on kohtuullista, että vakuutuksen hinta tai myöntöperusteet eivät riipu yksilöllisistä tai ryhmäkohtaisista riskeistä. (Liukko 2013a, 97, 126–127)

Viime aikoina vakuutuksen idean hyödyntäminen sosiaaliturvan järjestämisessä on ollut suositumpaa. Esimerkiksi lakisääteistä hoivavakuutusta tai kansallista terveysturvaa on pohdittu hyvinvointipalvelujen rahoituspulmien mahdollisena ratkaisijana. Vakuutuksen idean voi kuitenkin määritellä eri tavoin, mikä monimutkaistaa yhteiskunnallista keskustelua. Sosiaalivakuutus ei toimi avustuksen logiikalla, vaan osapuolten välisen suhteen pohjana on julkisoikeudellinen solidaarisuussopimus. (Liukko 2013b, 117–118) Ansiosidonnaisessa sosiaalivakuutuksessa tämä sopimus toteutuu. Kelan etuuksista vakuutuksena taas kiistellään enemmän, sillä näissä etuuksissa vakuutuksen ja verorahoitteen avustuksen välinen ero ei ole selkeä. Forssin ym. (2004, 335) mukaan rahoituslähteestä riippumatta vakuutus muuttuu avustukseksi, kun etuus ei perustu etukäteen tehtyyn sopimukseen, vaan tarveharkintaan vahingon tapahduttua. Vakuutusperiaatteen käsitteellä Forss ym. eivät korosta maksujen ja etuuksien vastaavuutta vaan oikeudellisesti sitovan sopimuksellisuuden ajatusta. Tämä ajatus sosiaalivakuutuksen piirissä korostaa ”yhteiskunnallista solidaarisuussopimusta”.

2.3.3 Sosiaali- ja yksityisvakuutuksen vertailua

Sosiaali- ja yksityisvakuutuksen välillä voidaan nähdä eroja. Sosiaalivakuutukseen osallistuminen on pakollista järjestelmän piirissä oleville, kun yksityisvakuutuksen hankkiminen on useimmiten oma päätös. Sosiaalivakuutuksen etuudet on etukäteen päätetty lailla, ja yksityisvakuutuksen etuudet määräytyvät sopimuksella vakuutuksenantajan ja -ottajan välillä. Sosiaalivakuutuksen etuuksia voidaan muuttaa lainsäädännöllä, kun taas yksityisvakuutuksen ehdot eivät voi kesken sopimuksen muuttua. Sosiaalivakuutus voi lakisääteisyysavulla toimia jakojärjestelmänä, kun taas sääntely vaatii yksityisvakuuttajia rahastoimaan maksut, jotta välttään

vakavaraisuusriskeiltä. Molemmille vakuutustavoille on yhteistä se, että vakuutetut maksavat maksuja saadakseen ehtojen täyttyessä etuuksia, ja se, että niiden rahoitus ei perustu verotukseen, kuten sosiaaliavustusten tapauksessa. (Dorfman & Cather 2013, 317–318) Kaupallinen vakuutus perustuu sijoitukseen, jonka avulla vakuutettu varmistaa pystyvänsä palauttamaan taloudellisen tilanteensa riskin toteutumisen jälkeen. Maksu peritään vakuutetuilta riskin mukaan. Sosiaalivakuutuksessa yksilöiden kohdalla periaatetta ei ole tarkoituskaan toteuttaa tiukasti. Vakuutusmaksujen tulee kuitenkin olla riittäviä kattamaan toteutuneet riskit. Sosiaalivakuutus on myös riskiväestönsä osalta kattavampi, eikä siinä ole sulkumekanismeja, kuten yksityisessä vakuutuksessa. Sosiaalivakuutuksen tehtävänä on laskennallisen vakuutusturvan antamisen lisäksi tavoitella infrastruktuuria sosiaalisia riskejä vastaan. (Forss ym. 2004, 338–339)

Julkisella taloudella on kaksi lähtökohtaa sosiaali- ja yksityisvakuutuksen, ja laajemmin sosiaaliturvan sekä yksityisen varautumisen, yhteistyössä ja rajan vedossa. On sekä tarjottava kansalaisille turvaa että rajoitettava turvan aiheuttamia kustannuksia. (Lassila & Valkonen 2010, 39–40) Etenkin 1990-luvulta eteenpäin on muodostunut rinnakkaisia ja toisiaan täydentäviä yksityisiä ja julkisia turvajärjestelmiä, esimerkiksi terveydenhuollon alalla. Myös sosiaalivakuutuksessa on tapahtunut samankaltaista kehitystä. Tämä johtuu poliittisten päätösten lisäksi yhteiskunnan rakenteiden muutoksesta. Työntekijät osallistuvat nykyään yhä enemmän oman kokonaisturvansa kustantamiseen. Tämän lisäksi julkisia palveluita on yksityistetty. Tämä kehitys on johtanut siihen, että vakuutusjärjestelmiin kuulumisen vapaaehtoisuus tai pakollisuus on riippumatonta siitä, onko järjestelmä yksityinen vai julkinen. (Järvinen 2004, 191–192) Vakuutus riskin jakajana perustuu tietynlaiseen uudelleenjakoon, joten yksityis- ja sosiaalivakuutuksen välille ei pysty vetämään selkeää rajaa. Yksityisvakuutuksessa jakaminen toteutuu sattumasolidaarisuutena onnekkaiden ja epäonnekkaiden välillä, ja sosiaalivakuutuksessa sattumasolidaarisuuden lisäksi riskisolidaarisuutena sekä osittain tulosolidaarisuutena. Kaikki vakuutuslajit toteuttavat uudelleenjakoa saman henkilön eri elämänvaiheiden välillä. Vaikka solidaarisuuden muoto ja laajuus vaihtelevat, kaikissa vakuutuksen muodoissa toteutuu taloudellisen riskin, vastuun ja epävarmuuden jakamista ryhmän jäsenten kesken. (Liukko 2013b, 131)

Toimeentulon turvaamisen tuottaminen ajatellaan sosiaalivakuutuksen ohella yhä enemmän yksityisen vakuuttamisen tehtäväksi. Tällöin riskiluokittelujen oikeudenmukaisuus on yhteiskunnallinen kysymys, ja pohdinta sattumasolidaarisuuden ja tulosolidaarisuuden suhteesta nousee keskeiseksi. (Lehtonen & Liukko 2010, 135) Myös riskiluokittelua on nähtävissä sosiaaliva-

kuuttamisessa, mutta vain tapaturmavakuutuksessa ja työkyvyttömyyseläkkeen maksuluokkajaottelussa (Liukko ym. 2017, 15). Suomessa ei ole käyty riskiluokitteluun liittyvää keskustelua paljon, vaikka kysymys onkin olennainen vakuutussolidaarisuuden kannalta. (Liukko 2013a, 25) Riskiluokittelun näkökulmasta yksityis- ja sosiaalivakuutus eivät ole lähentyneet toisiaan Suomessa, lukuun ottamatta työeläkejärjestelmään implementoitua elinaikakerrointa (Liukko 2013c). Sosiaalivakuutuksessa maksun jakautumisen tapa vaihtelee vakuutuslajista riippuen. Liukko (2013b, 119) erittelee, että sosiaalivakuutuksessa on nähtävissä kahdenlaista läpinäkyvyyttä. Ensiksi vakuutusmaksut eivät määrity vakuutettujen riskeihin perustuen, ja toiseksi sosiaalivakuutuksella on usein tulonjakovaikutuksia. Koska riskiluokittelu ei näy vakuutettujen maksamassa maksussa, sosiaalivakuutus perustuu tasa-arvoiseen ”hämäryyteen” suhteessa riskeihin. Toteutumatta jäänyt esimerkki 1990-luvulla esiin nousseesta sosiaalivakuutuksen liittyvästä läpinäkyvyydestä ovat pakolliset henkilökohtaiset eläke- ja sosiaalitilit, jotka ovat käytössä esimerkiksi Ruotsissa, Virossa ja Chilessä. Tilimallilla pyritään muuttamaan sosiaalivakuutusta yksityisvakuutusmaisempaan läpinäkyvyyteen. Tilimallit typistävät vakuutusajattelua, kun sosiaalivakuutusta muutetaan yksilölliseksi säästömuodoksi.

Pakollinen sosiaalivakuutus on kytköksissä liberaaliin vastuuajatteluun. Yksilön vastuuta lisäävät ja yksityisvakuutusta muistuttavat piirteet ovat olleet olennaisia sosiaalivakuutukselle sen syntyvaiheista lähtien. Esimerkiksi ansiosidonnaisen eläkevakuutuksen maksut mielletään henkilökohtaisena tulevaisuuden palkkana eikä maksuna yhteiseen kassaan, vaikka Suomen työeläkejärjestelmä on pääasiassa jakojärjestelmä ja perustuu vain neljäsosalta rahastointiin. Kehitys maailmalla näyttää olevan solidaarisuudesta kohti yksilöitä ja ryhmiä vastuullistavaa suuntaa. Yksityis- tai sosiaalivakuutuksessakaan ei ole nykyään tavoitteena mahdollisimman laaja sosiaalinen turva, vaan toimeentuloturvan muodot hajautuvat ryhmien välillä, minkä taustalla on ajatus yksilöllisen vastuun painottamisesta. (Liukko 2013a, 50–51, 247–248)

3 SOLIDAARISUUS JA YKSILÖLLISYYS TYÖNTEKIJÄN LAKISÄÄTEISESSÄ TYÖELÄKEVAKUUTUKSESSA

Työeläkevakuuttamista tarkastellaan tässä luvussa erityisesti sen kannalta, kuinka se toteuttaa solidaarisuutta ja yksilöllisyyttä. Solidaarisuuteen ja yksilöllisyyteen vaikuttaa erityisesti esimerkiksi se, kuinka eläke karttuu, ja miten työansiot tai palkattoman ajan etuudet oikeuttavat eläkkeeseen. Myös rahoituksella on osansa asiaan.

3.1 Yleistä työntekijän lakisääteisestä eläkevakuutuksesta

Tässä luvussa esitellään työntekijän lakisääteistä eläketurvaa, joka vuodesta 2007 lähtien on ollut TyEL:n mukainen eläketurva. Aluksi tarkastellaan työeläkettä osana muuta sosiaaliturvaa, jonka jälkeen siirrytään tarkastelemaan työntekijän lakisääteistä eläketurvaa ja sen piirteitä ja rahoitusta.

3.1.1 Työntekijän lakisääteinen eläketurva

STM:n taustaraportin (2002, 307–308) mukaan toimeentuloturva voidaan jakaa vähimmäisturvaan, ansioturvaan ja täydentävään lisäturvaan. Vähimmäisturvan tarkoituksena on vähimmäistoimeentulon turvaaminen, joten etuudet on mitoitettava riittävälle tasolle, ja ne rahoitetaan verotuksen avulla. Ansioturvan rahoitusta voidaan tehostaa lisäämällä vakuutusperiaatteen käyttöä, mikä myös selkiyttää ansioturvan periaatteita. Jotta järjestelmä olisi kannustava, tulee tiivistää maksun, riskin sekä etuuden välistä yhteyttä. Verokiilan haitallisia vaikutuksia voidaan vähentää lisäämällä oikeudenmukaisuuden kokemusta maksajatahojen ja maksuosuuksien suhteen, esimerkiksi yritys- ja yksilökohtaistamalla maksuja riskien mukaan. Joissakin maissa on pakollisia henkilökohtaisia tilejä osana ansioturvaa. Lisäturva järjestetään yleensä markkinaehtoisesti, jolloin vakuutusperiaatetta noudatetaan. Rahoitusmalleista Suomen työeläkevakuutus sijoittuu ansioturvaan. Rahoitusmuotoja ja ministeriön mukaan toivottavia kehityssuuntia sekä turvassa esiintyviä solidaarisuuden muotoja esitellään seuraavan taulukon (taulukko 2) avulla.

	Vähimmäisturva	Ansioturva	Täydentävä lisäturva
Etuus-/maksuperusteisuus	etusperusteisuus	maksun ja etuuden välinen yhteys	maksuperusteisuus
Rahoitustapa	verorahoitus	osittainen rahastointi	täysin rahastoiva
Pakollisuus	pakollinen	pakollinen	vapaaehtoinen
Rahoituksen kollektiivisuus	kollektiivisuus	kollektiivinen rahoitus, voidaan yksilö- tai yrityskohtaistaa	henkilökohtainen
Julkinen/yksityinen	julkisesti järjestetty	julkisesti tai yksityisesti järjestetty	yksityisesti järjestetty
Solidaarisuuden muodot	kansalaisten keskinäinen tasaava sattumasolidaarisuus (=riskisolidaarisuus), tasaava tulosalidaarisuus	ansiotyötä tekevien keskinäinen tasaava sattumasolidaarisuus (=riskisolidaarisuus), lievä tulosalidaarisuus	vakuutettujen keskinäinen riskejä erotteleva sattumasolidaarisuus

Taulukko 2 Toimeentuloturvan muodot (STM 2002, 308; mukaillen Liukko 2013a, 252)

Ensisijaisena eläketurvana Suomen järjestelmässä on työeläke. Vähimmäisturvaa edustavat kansaneläke ja takuueläke. Ne turvaavat eläkkeellä olevan henkilön perustoimeentulon, mikäli hänen työeläketurvansa on pieni. Kansaneläke on eläketulovähenteinen ja asumisperusteinen. Vapaaehtoiset eläkkeet täydentävät turvaa. (Havakka ym. 2017, 84–86, 91, 97) Työeläkejärjestelmä kytkeytyy kansaneläkejärjestelmään siten, että kansaneläke pienenee eläketulojen kasvaessa. Täydestä kansaneläkkeestä vähennetään puolet ansioeläkkeen määrästä. (Knuuti & Ritola 2018, 19–20) Siksi eläkejärjestelmä kokonaisuutena sisältää tuloja tasaavaa solidaarisuutta, vaikka työeläke yksinään olisi yksilöllisempi (Liukko 2013a, 100). Työeläkejärjestelmä on lähellä yksityisvakuutusta siltä osalta, että saadakseen etuuksia tulee maksaa maksuja. Maksuilla ja etuuksilla on myös yhteys, mutta ei yhtä vahva kuin markkinaehtoisessa eläkevakuutuksessa. Kansaneläke on etäännyneempi vakuutusperiaatteesta, sillä sen etuudet eivät riipu yksilön panoksesta vakuutuspooliin. Kummassakaan eläkevakuuttamisen muodossa ei pääpiirteittäin erotella maksua yksilö- tai ryhmäkohtaisen riskin mukaan. Työeläkejärjestelmä tosin sisältää nykyisin riskiluokittelua elinaikakertoimen muodossa, minkä takia eri ikäluokkien laskennalliset etuudet eroavat heidän odotetun elinaikansa mukaan. (Lehtonen & Liukko 2010, 126–127)

Eläkejärjestelmän yhtenä tavoitteena on vakuutusturvan antaminen. Yksilölliseen säästämiseen perustuva eläke merkitsee sitä, että yksilö ottaa riskin, että hän elää kauemmin kuin eläkesäästöt

riittävät, tai kuluttaa niin vähän, että riski ei toteudu. Vakuutus antaa kuitenkin yksilöille turvaa elinaikariskiä vastaan, mikä on annuiteettien keskeinen merkitys. (Barr 2013, 27) Vanhuuseläkkeen tarkoituksena on Barrin (2012, 152–154) mukaan tasoittaa kulutusta elämänvaiheiden välillä ja siten maksimoida hyvinvointia yli ajan. Lisäksi tarkoituksena on vähentää pitkän iän riskiä. Yksittäisen henkilön on vaikea tietää, kuinka pitkään hän elää ja kuinka paljon hänen tulee eläkeaikaa varten säästää. Siksi on järkevää jakaa riski suuremman ryhmän kanssa, jonka elinajanodotetta pystyy paremmin ennustamaan. Valtion osallistumista tarvitaan siksi, että markkinoiden häiriöt vaikuttavat ihmisten säästämiskykyyn. Valtion tavoitteina on lisäksi köyhyyden vähentäminen ja varojen uudelleenjako sukupolvien sisällä tai välillä.

Eläkevakuuttamisen tarkoituksena on turvata henkilön kohtuullinen toimeentulo vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheenhuoltajan kuoleman varalta. Eläke eli korvaus suhteutetaan sattuneeseen vahinkoon. Työeläke siis toteuttaa vakuutusajattelua. (Havakka ym. 2017, 89) Työeläke on tavallaan myöhennettyä palkkaa, ja sen määrä määräytyy työaikaisten ansioiden perusteella (Rissanen ym. 2017, 115). Työeläkkeen tehtäväksi voidaan tulkita elämänteknisen teorian kautta, että vakuutetun elinaikanaan saamat tulot tasataan niin, että toimeentulo pysyy kohtuullisena eläkkeellä (Rantala & Kivisaari 2014, 365). Työeläkkeen kantava ajatus on, että eläkeajan hyvinvointi rakentuu työn pohjalta. Nykyään eläkettä kertyy koko työhistorian ajalta ilman kattoa. Erisuuruista työansioista kertyy täten erisuuruisia työeläkkeitä. Karttunut eläke kuuluu omaisuudensuojan piiriin, joten jo ansaittuja eläkkeitä ei voi takautuvasti leikata. (TELA ry 2018) Työeläkelakeja on Suomessa viisi. Seuraavassa taulukossa (taulukko 3) on esitetty lait ja niiden jaottelu yksityisen ja julkisen sektorin, sekä työntekijöiden ja yrittäjien kesken.

Sektori	Työeläkelaki
Yksityinen sektori, työsuhteessa olevat henkilöt	TyEL MEL
Yksityinen sektori, yrittäjät	MYEL YEL
Julkinen sektori	JuEL

Taulukko 3 Suomen työeläkelait (Rissanen ym. 2017, 17)

Työntekijän eläkelain (395/2006) 1 §:ssä säädetään "yksityisellä alalla työskentelevän työntekijän oikeudesta vanhuuseläkkeeseen, osittaiseen varhennettuun vanhuuseläkkeeseen, kuntou-

tukseen, työkyvyttömyyseläkkeeseen ja työraueläkkeeseen sekä työntekijöiden edunsaajan oikeudesta perhe-eläkkeeseen". Lain mukaan on työnantajan velvollisuus järjestää ja kustantaa työntekijälleen eläketurva Suomessa tehdystä työstä. Työntekijä taas on velvollinen osallistumaan työntekijän työeläkevakuutusmaksun maksamiseen. Työnantaja voi järjestää eläketurvan työeläkevakuutusyhtiössä, eläkekassassa tai eläkesäätiössä. (TyEL 395/2006) Työeläkkeen tasoon vaikuttavat yhteiskunnan taloudelliset ja väestölliset tekijät, kuten tuottavuus, työllisyys ja väestön ikärakenne. Myös eläketurvan määräytyminen vaikuttaa tasoon. Olennaista on, kuinka eläkkeen perusteena oleva palkka tai muu ansiotulo määrittellään. Mukaan voidaan ottaa kaikki ansiot, tai jättää tietyn tyyppiset ansiot ulkopuolelle. Lisäksi eläke voidaan laskea viimeisten vuosien ansioiden tai koko työuran perusteella. Eläkkeen tasoon vaikuttaa sekin, kuinka ansaitut tulot muunnetaan eläkkeellesiirtymisvuoden tasoon; lasketaanko ne nimellisenä vai indeksoidaanko ne. Maksussa olevien eläkkeiden tarkistamistapa vaikuttaa eläkkeen suuruuteen. Sen lisäksi eläkkeen karttumisen ja eläkkeelle siirtymisen ikärajat vaikuttavat tasoon. Muutkin tekijät, kuten elinaikakerroin, vaikuttavat työeläkkeeseen. Edellä mainitut tekijät yhdessä vaikuttavat siihen, kuinka suuri eläkkeiden taso ja sitä kautta niiden menot ovat, joilla sijoitustuotoista riippuen on sitten vaikutus eläkemaksujen suuruuteen, ja myös laajemmin kansantalouteen sekä tuottavuuteen. (Havakka ym. 2017, 85–86)

Suomen työeläkejärjestelmä eroaa muista maista monella tavalla. Suomen eläkejärjestelmä on lakisääteinen ja vahvasti pakollinen. (Havakka ym. 2017, 84–86) Suomen työeläkkeen perusteita ovat koskemattomuus, katottomuus, kattavuus sekä indeksisidonnaisuus. Koskemattomuus tarkoittaa sitä, että työeläkkeen määräytymiseen ei vaikuta siirtyminen työnantajalta toiselle tai julkisen ja yksityisen alan välillä. Katottomuus tarkoittaa, että työeläkkeen perusteena olevilla ansioilla ei ole enimmäismäärää. Työnantajan maksamia työsuhdeoptioita ja osakepalkkioita ei oteta huomioon eläkepalkkaa laskettaessa. Useissa maissa on käytössä ansiokatto, jolloin katon ylittävillä ansioilla usein järjestetään lisäturva yksityisesti vakuuttamalla. (Rissanen ym. 2017, 15) Katottomuus onkin yksi syy sille, miksi Suomessa lisäeläkevakuutukset eivät ole olleet suosittuja, kun lakisääteisestäkin järjestelmästä on mahdollista saada korkea eläke (Barr 2013, 86). Suomessa lähes kaikki työnansiot kartuttavat työeläkettä, mikä on poikkeavaa moniin muihin Euroopan maihin verrattuna. Indeksisidonnaisuuden ansiosta työeläke säilyttää arvonsa, kun eläkkeen perusteena olevat ansiot ja maksussa olevat eläkkeet tarkistetaan kuluttajahintojen ja palkkojen muutosten mukaisesti. (Rissanen ym. 2017, 16)

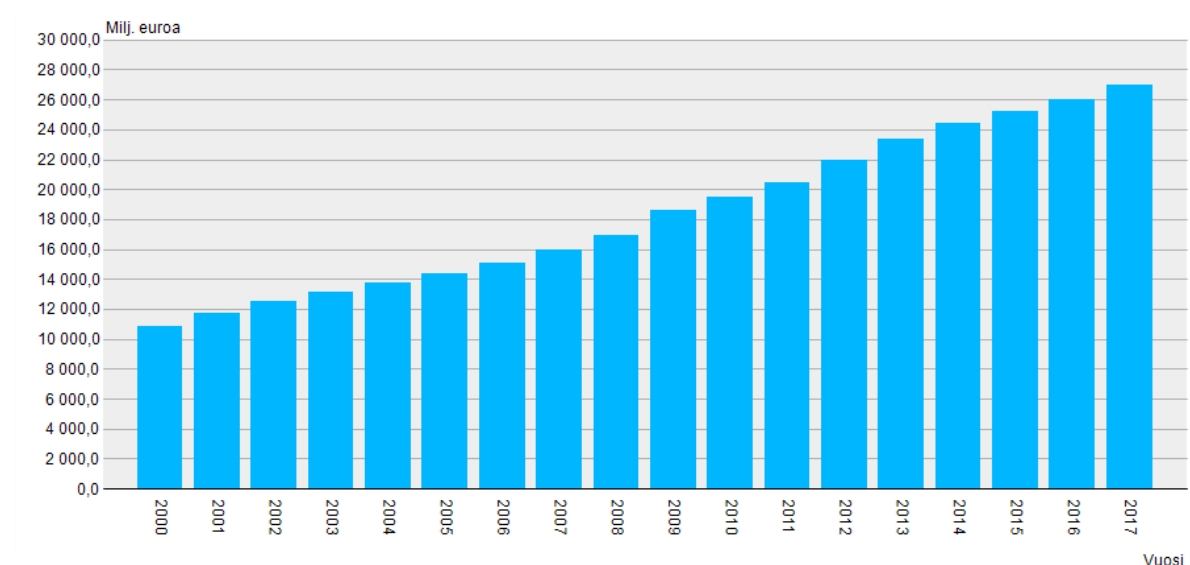
STM:n kokoamassa vuoden 2005 eläkestrategiassa työeläkejärjestelmälle asetettiin kolme pää-tavoitetta. Tavoitteet olivat vanhusten kohtuullinen elintaso ja osallistuminen yhteiskunnalliseen elämään, jokaiselle yksilölle mahdollisuus sopiviin julkisiin tai yksityisiin eläkejärjestelyihin, joiden avulla säilytetään kohtuullinen elintaso, ja kolmantena tavoitteena sukupolvien sisäisen ja niiden välisen solidaarisuuden edistäminen. (STM 2005, 20) Vuonna 2008 sosiaaliturvan strategiaraportissa eläketurvan, eli työeläke- ja kansaneläkejärjestelmän, päätavoitteeksi oli asetettu väestön toimeentulon turvaaminen vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheenhuoltajan kuoleman varalta. Työeläkejärjestelmä takaa tuloihin suhteutetun vakuutus pohjaisen eläkkeen palkansaajille ja yrittäjille, ja kansaneläkejärjestelmä kaikille maassa asuville työeläkettä täydentävän vähimmäiseläkkeen. (STM 2008, 46) STM:n strategioissa on siis suorat maininnat solidaarisuuden edistämisestä ja vakuutus pohjaisuudesta.

Vanhuuseläkkeen määrä perustuu eläkkeen alkamishetkeen mennessä karttuneeseen eläkesummaan. Suomessa työeläketurva karttuu lähes kaikista työnansioista, joten järjestelmä on kattavampi kuin monessa muussa maassa. Eläkeoikeutta karttuu 17–68-vuotiaana tehdystä työstä, ja vakuutusmaksu peritään samoina ikävuosina tehdystä työstä. Työeläkkeen määrään vaikuttaa ensisijaisten etuuksien vähentäminen eläkkeestä. Työeläkettä maksetaan vain siltä osin, kuin sen määrä ylittää näiden LITA- eli liikenne- ja tapaturmakorvauksien määrän. (Rissanen ym. 2017, 16, 23, 130) TyEL:in mukaisen vanhuuseläkkeen saamisen edellytyksenä on, että henkilö on ylittänyt vanhuuseläkeiän. Vanhuuseläkkeelle voi jäädä joustavasti alimman vanhuuseläkeiän jälkeen. Eläkettä korotetaan jokaiselta lykätyltä kuukaudelta 0,4 prosenttia. Vuoden 2017 eläkeuudistuksen mukaan vuodesta 1965 eteenpäin syntyneiden eläkeikä sopeutetaan eliniän muutokseen. (Rissanen ym. 2017, 132–133) Työeläkkeessä on yksilöllinen säädin, jolla voi vaikuttaa korvaussuhteeseen, ja sitä kautta työuran ja eläkeajan kestoon. Säätimen perustana ovat joustava eläkeikä ja lykkäyskorotus. Vanhuuseläkkeen voi ottaa osittaisena, ja osittaista eläkettä voi varhentaa kahdella vuodella. Tällöin sovelletaan pysyvää varhennusvähennystä, joka on 0,4 prosenttia jokaista varhennettua kuukautta kohti. (Vanne 2019, 63)

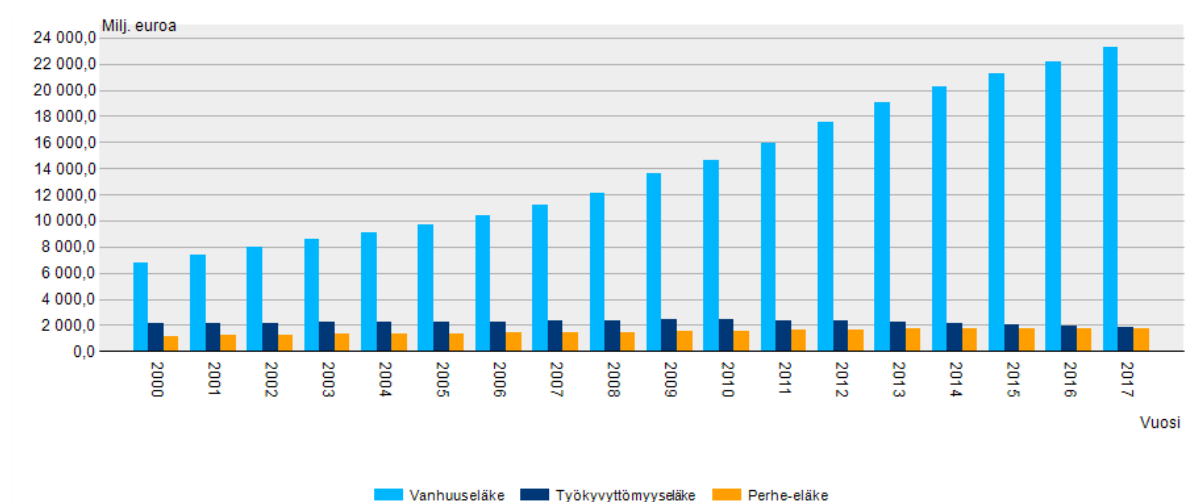
3.1.2 Työeläkkeiden rahoitus ja tulonsiirrot

Tässä luvussa tarkastellaan työeläkejärjestelmien rahoituksen peruspiirteitä yleisesti ja Suomessa. Työntekijän lakisääteisten eläkkeiden rahoitusta pohditaan peruspiirteiden esittelyn lisäksi lähinnä siltä kantilta, kuinka yksilöllistä tai solidaarista rahoitus on, eli maksavatko va-

kuutetut omaa turvaansa vai yhteistä pottia, ja millaisia tulonsiirtoja järjestelmässä on. Seuraavassa kuviossa (kuvio 5) on esitelty kaikki työeläkemenot ja sen jälkeen kuviossa (kuvio 6) on eritelty tutkielmaan valittujen kolmen eläkelajin menot vuosina 2000–2017.

Kuvio 5 Kaikki työeläkemenot vuosina 2000–2017 (ETK 2019b)

Kuvio 6 Työeläkejärjestelmän vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläkemenot vuosina 2000–2017 (ETK 2019b)

Edellä esitellyissä kuvioissa on nähtävissä, että työeläkemenot ovat kasvaneet nykyisellä vuosituhannella vahvasti. Erityisesti vanhuuseläkemenot ovat kasvaneet, kun taas kaksi muuta valittua lajia ovat pysyneet kohtuullisen samana, ja ovat vain pieni osuus järjestelmästä. Kuviot eroavat aiemmin esitellyistä kuvioista siten, että kuvioissa 5 ja 6 on esitelty kaikki työeläkemenot, kun kuviossa 2 on esitelty vain TyEL:n piirissä maksettuja eläkkeitä. Työeläkkeiden rahoitusvastuu on sekä työnantajalla että työntekijällä (Rissanen ym. 2017, 16). Vuonna 2019 kokonaismaksukertymä yksityisten alojen palkansaajilla on työtulosta 24,4 prosenttia, josta alle

53-vuotias tai vähintään 63-vuotias työntekijä maksaa 6,75 prosenttia ja 53–62-vuotias työntekijä 8,25 prosenttia (ETK 2019b). Valtio osallistuu merimiesten, yrittäjien ja maatalousyrittäjien eläkkeiden rahoittamiseen (Rissanen ym. 2017, 16). Työeläkejärjestelmässä on rajoitetusti käytössä riskiluokittelua työkyvyttömyyseläkkeen piirissä. Suurtyönantajilla on riskiluokitus, jonka mukaan työnantajan eläkemaksu määräytyy edellisinä vuosina sattuneiden työkyvyttömyyseläketapausten perusteella (TyVL 6/2005 vp).

Eläkkeiden rahoitus voidaan jakaa rahastoivaan ja jakojärjestelmään sekä niiden yhdistelmiin. Rahastoivassa järjestelmässä varat eläkevastuiden kattamiseen kerätään heti vastuun syntyessä, kun taas jakojärjestelmässä varoja kerätään vuosittain sen hetkisten eläkkeiden maksamiseen tarvittava määrä (Havakka ym. 2017, 90; Vanne 2017, 216). Suomessa yksityisen sektorin työntekijöiden eläkejärjestelmät eli TyEL ja MEL perustuvat osittaiseen rahastointiin, ja yrittäjien järjestelmät eli YEL ja MyEL perustuvat jakojärjestelmään. Julkisilla aloilla on käytössä jakojärjestelmä, mutta myös puskuriluonteiset rahastot. TyEL-eläkkeiden rahoitus tapahtuu niin, että osa työntekijöiden ansaitsemista tulevaisuuden eläkkeistä rahastoidaan etukäteen vuosittain, ja loppuosa rahoitetaan myöhemmin eläkettä maksettaessa jakojärjestelmän avulla. Etukäteisellä rahastoinnilla pyritään vaimentamaan väestön ikärakenteen muuttumisen vaikutuksia eläkejärjestelmän rahoitustasapainoon. (Rissanen ym. 2017, 18) TyEL:in eläkevarat olivat vuoden 2017 lopussa 126,2 miljardia euroa (ETK 2018b).

Työmarkkinakannustimia tarkastellessa eläkemaksut usein sisällytetään osaksi verokiilaa. Eläkemaksu kuitenkin poikkeaa veroista, sillä se oikeuttaa saamaan eläkettä. Beveridgeläinen jakojärjestelmään perustuva tasaeläkejärjestelmä, jossa eläkemaksut määräytyvät osuutena tuloista ja eläke-etuus on kaikille sama, jakaa tuloja korkeatuloisilta pienempituloisille. Eläkemaksun ja -etuuden aktuaarinen suhde jää vähäiseksi. Vastakkainen bismarckilainen järjestelmä on maksuperusteinen, tileihin perustuva järjestelmä, jossa eläke-etuus määräytyy vain eläkemaksuista ja niiden tuotosta. Tällaisessa eläkejärjestelmässä ei ole uudelleenjakoa, joten järjestelmä muistuttaa yksityistä säästämistä ja työkannustinvaikutus on pienempi. Käytännössä eläkejärjestelmissä on usein molempien järjestelmien piirteitä. Elinkaarella maksettujen eläkemaksujen ja eläke-etuuksien aktuaarisen oikeudenmukaisuuden laskeminen on hankalaa, koska elinkaaren pituus ja eläkkeiden tuotot ovat epävarmoja. Järjestelmien läpinäkyvyys on olennaista, jotta yksilöt näkevät järjestelmän sisältämän tulonjaon. (Tenhunen 2008, 26–28)

Elinaikaisten tulojen tasausta ilmenee sosiaalivakuutuksen piirissä erityisesti työeläkevakuuttamisessa. Täysin rahastoivassa eläkejärjestelmässä osa työansioista siirretään eläkevakuutusmaksuna tulevaa eläkeaikaa varten. Tämän periaatteen mukaisesti eläkevakuutus noudattaa vakuutuksen ansaintaperiaatetta. Sukupolven sisäistä tulonsiirtoa muodostuu, kun sosiaalivakuutusmaksu ei matemaattisesti vastaa ansaintaperiaatteen mukaista vastuuta, mutta kukin sukupolvi kollektiivisesti suorittaa sen verran maksuja, että ne riittävät sen sukupolven etuuksiin. Sukupolvien välisestä tulonsiirrosta on kysymys, kun tämänhetkiset etuudet rahoitetaan aktiiviselta sukupolvelta kerättyjä varoja, eli jakojärjestelmässä. Suomen työeläkejärjestelmä on osittain rahastoiva, joten siihen sisältyy jonkin verran sukupolvien välistä tulonsiirtoa. (Rantala & Kivisaari 2014, 112–113) Seuraavassa taulukossa (taulukko 4) esitellään, kuinka osittainen rahastointi vaikuttaa laskennalliseen työeläkemaksuun eri sukupolvilla 40 vuoden työuralla.

Syntymävuosi	Laskennallinen maksu %	
	Ei rahastointia	Osittainen rahastointi
1940	8,6	12,8
1960	18,7	21,3
1980	25,5	24,9
2000	27,5	25,5

Taulukko 4 Laskennallinen keskimääräinen eläkemaksu 40 vuoden työuralle (Risku 2019, 125)

Rahastoivien mallien ideologiset ja rahoitukselliset piirteet eroavat jakojärjestelmien vastaa- vista. Lakisääteisten jakojärjestelmällä rahoitettujen eläkkeiden pohjalla on moraalinen ja poliittinen sitoumus implisiittisestä sukupolvisopimuksesta, kun taas yksityisessä eläkejärjestelmässä perustana on riskien hajauttaminen ja omistajanoikeus vakuutukseen. Rahastointi pysyy kauempana yksilöiden arjesta, kun siitä huolehtivat työeläkeyhtiöt. Jos vakuutuksen ottaminen ja sijoitustoiminta siirtyisivät kansalaisten itse hoidettavaksi, tapahtuisi ideologinen siirtymä vahvempaan finanssikapitalismiin. (Julkunen 2001, 222)

Eläkejärjestelmät voivat erota myös sen perusteella, ovatko ne etuus- vai maksuperusteisia. Etuusperusteisissa järjestelmissä eläketaso muodostuu etukäteen sovittujen karttumisehtojen mukaisesti, eli etuudet on määrätty ja maksut joustavat niiden mukaisesti. Maksuperusteisissa järjestelmissä asia on toisinpäin, eli maksu on määrätty ja etuudet joustavat. Tällöin asetetaan tietty vakuutusmaksu, joka rahastoidaan, ja kertyvän pääoman perusteella rahoitetaan eläke.

Lisäksi on otettu käyttöön laskennallisia maksuperusteisia eläkejärjestelmiä (NDC, notional defined contribution system), joissa eläke määräytyy maksujen perusteella, mutta maksuja ei sijoiteta yksilöllisille eläketileille. Etuusperusteisessa järjestelmässä riskin kantavat rahoittajat, ja maksuperusteisessa järjestelmässä eläkkeensaajat. Suomen eläkejärjestelmä on pääasiassa etuusperusteinen, mutta vuoden 2005 uudistuksessa riskiä siirrettiin myös eläkkeensaajille. (Havakka ym. 2017, 90) Etuusperusteisessa eläkejärjestelmässä työikäiset kantavat pääosan rahoitusriskeistä, kun katsotaan asiaa sukupolvien välisen tulonjaon näkökulmasta. Riskien kantaminen tapahtuu maksujen nousun kautta tai sitten maksujen nostopaineesta johtuvien alemmien palkkojen muodossa. Ansiotasoindeksointi jakaa epäsuorasti riskiä myös eläkkeellä oleville, sillä vähäisempi palkkojen nousu pienentää eläkkeidenkin indeksikorotuksia. Työntekoon perustuvissa eläkejärjestelmissä on yleistyneesti käytössä maksuperusteisuus ja tulevien eläkeoikeuksien rahastointi etukäteen. Rahoituksen riskit kohdistuvat maksuperusteisissa järjestelmissä enimmäkseen eläkeläisille, esimerkiksi sijoitustuottoihin sidotun eläkkeen muodossa. Lisäksi veronmaksajat osallistuvat riskien jakoon työeläkejärjestelmässä. Verorahoitetut peruseläkkeet ja niiden kustannukset ovat sidoksissa työeläkkeiden tasoon työeläkevähenteisissä järjestelmissä. (Lassila & Valkonen 2019, 155–156) Maksuperusteisuus taas myöhentää eläkkeelle jäämistä elinajan pidentyessä, koska se vaikuttaa muuten eläketasoon pienentävästi. Monissa maissa 1900-luvun lopussa lakisääteisiä eläkejärjestelmiä on muutettu maksuperusteiseen suuntaan, tai maksun ja etuuden yhteyttä on tiivistetty. (STM 2002, 303–304)

Eläkkeeseen liittyy monenlaisia tulonsiirtoja. Yksilön kannalta eläkevakuutus tarkoittaa, että täysin rahastoivassa järjestelmässä osa työskentelyajan ansioista siirtyy vakuutusmaksuna kerättyjen varojen ja sijoitustuottojen kautta eläkekarttumaksi. Eläkevakuutus siis noudattaa ansaintaperiaatetta. Eläkejärjestelmässä tasataan yksilön eläkeaikaisia tuloja niin, ettei toimeentulo heikkene liikaa eläkkeellä. Sukupolven sisäisiä tulonsiirtoja tapahtuu, kun työeläkemaksu ei yksilötasolla vastaa ansaintaperiaatetta ja sen lupaamia etuuksia tarkasti. Sukupolven sisäisesti kuitenkin kokonaisuudessa maksaa sen verran vakuutusmaksuja, että ne riittävät oman sukupolven etuuksiin. On yleistä, että tuloja tasataan niin, että pienituloisille kohdistuu etuuksia enemmän kuin he tai heidän työnantajansa on niitä suorittanut. Tällöin suurituloisille maksetaan etuuksia vähemmän kuin he ovat maksuja maksaneet. Eläkejärjestelmässä voi myös tapahtua niin, että pienituloisilta siirtyy tuloja suurituloisille, jos suurituloiset elävät pidempään. Sukupolvienkin välisiä tulonsiirtoja voidaan eläkejärjestelmässä tehdä. Tällöin sukupolvi ei itse

maksa kaikkia etuuksiaan, vaan edeltävä tai seuraava sukupolvi tukevat sitä. (Rantala & Kivisaari 2014, 112–113) Lisäksi henkilöiltä, joilla on hidas tulokehitys, siirtyy vakuutusmaksurahoitusta nopeamman tulokehityksen henkilöille (Vanne 2019, 64).

Sukupolvien välistä tulonsiirtoa tapahtuu, kun nyt maksettavia eläkkeitä rahoitetaan työelämässä olevien maksuilla. Pisimmälle vietyä tämä tapahtuu täydessä jakojärjestelmässä, jossa varoja ei ollenkaan rahastoida, eli jokainen sukupolvi maksaa edellisen sukupolven eläkkeet. Suomen työeläkejärjestelmä on osittain rahastoiva, joten se sisältää sukupolvien välisiä tulonsiirtoja. Sukupolven sisäiset tulonsiirrot ovat vähäisiä, koska työeläke-etuudet ja maksut vastaavat jokseenkin toisiaan. Jos sukupolvet olisivat yhtä suuria, kunkin sukupolven maksut vastaisivat tälle sukupolvelle tulevaa eläkettä. (Rantala & Kivisaari 2014, 112–113) Näin ei todellisuudessa tapahdu, kun syntyvyys koko ajan laskee. Tulonsiirrot henkilöiden välillä ovat eläkejärjestelmän tulosolidaarisuutta. Liukon (2014, 104–105) mukaan jotkut TyEL:in piirissä vakuutetut maksavat myös sellaisia maksuja, joihin heillä ei ole etuuden muodossa oikeutta. Tällöin on kyse riskisolidaarisuudesta, eli maksujen ja riskien välisen yhteyden lieventämisestä. Esimerkiksi lapseton tai naimaton henkilö voi maksaa työeläkemaksuja, joista osa menee perhe-eläkkeiden rahoittamiseen, vaikka hänellä ei olisi riskiä vakuutustapahtumalle.

Eläkkeisiin liittyvien riskien poolaaminen vakuutuksessa kaventaa riittävän säästämisasteen vaihteluväliä. Yksilölliset riskit tekisivät ihmisille ongelmalliseksi valita oikea säästämisen aste. Suomen työeläkevakuutus tarjoaa vakuutetulle vapauden melkein kaikista yksilöllisistä riskeistä, sillä vakuutetut eivät tee sijoituspäätöksiä. Kerrytetty työeläkeoikeus ja maksussa oleva reaaliarvoinen eläke kuuluvat perustuslain omaisuudensuojan piiriin, mutta vakuutetulla ei silti ole välitöntä omistusoikeutta eläkevaroihin. Omaisuudensuojasta seuraa, että vakuutetut kattavat työuransa aikana vakuutusmaksuillaan eläkkeellä olevien eläkkeestä jakojärjestelmään perustuvan osan. Kattaminen ei tapahdu vastikkeetta, sillä vakuutetulle kirjataan eläkeoikeutta maksujensa perusteella. Eläkeoikeuden nykyarvo diskonttokorolla laskettuna työuran ajalta on keskimäärin sama kuin vakuutetun maksamat työeläkemaksut. Tämäkin kuuluu omaisuudensuojan piiriin. (Vanne 2019, 64–66)

3.2 Työntekijän lakisääteisen eläkevakuutuksen vaiheet

Työeläkevakuuttamisen historiassa on tapahtunut monta käännettä, joista osa on vienyt kehitystä enemmän yksilöllistä suuntaa kohti, mutta moni myös solidaariseen suuntaan. Alkuperäisestä yksilöllisiin tileihin perustuvasta kansanvakuutuksesta on siirrytty solidaarisempaan järjestelmään, ja etenkin 1990-luvulta eteenpäin kohti yksilöllisempää turvaa. Tässä luvussa tarkastellaan työntekijän lakisääteisen eläkevakuutuksen historiaa, ja nostetaan esille muutoksia, jotka ovat vaikuttaneet solidaarisuuden ja yksilöllisyyden esiintymiseen järjestelmässä.

3.2.1 Työntekijän lakisääteisen eläkkeen historia

Eläkeoikeutta, eläkkeen kertymistä ja eläkkeen tarkistamista koskevat säännöt ovat Suomessa kaikille työntekijöille samat. Näin ei aina ole ollut. Eläkeiät ja eläkkeen kertyminen ovat eronneet yksityisten ja julkisten alojen eläkkeiden sekä lyhyt- ja pitkäaikaisten työsuhteiden välillä. Erot säännöksissä vaikuttavat eläkkeisiin edelleen. Yrittäjien ja maatalousyrittäjien työtulon määräytymisessä on nykyäänkin omat sääntönsä. (Vanne 2019, 62) Suomen eläkejärjestelmän alkusysäys tapahtui, kun ensimmäinen kansaneläkelaki säädettiin vuonna 1937 ja maksuja alettiin kerätä vuonna 1939 (Havakka ym. 2017, 93). Tällöin turva perustui henkilökohtaisiin, rahastoituihin eläkesäästötileihin. Kansaneläke oli universaali turva vanhuuden ja työkyvyttömyyden varalle. Vakuutusmaksu oli ensin prosentin vuosituloista ja sitten kaksi prosenttia. Jokainen oli edelleen itse vastuussa vanhuuden toimeentulostaan. (Hannikainen 2012a, 48; Vauhkonen 2012, 54) Laki edellytti rahastointia, mutta sodanaikaisen inflaation takia järjestelmä ei käytännössä toiminut. Siitä siirryttiinkin lähes puhtaaseen jakojärjestelmään. (Rantala & Kivisaari 2014, 113) Uusi kansaneläkelaki hyväksyttiin vuonna 1956, ja verorahoitteinen tasaeläkejärjestelmä paransi huomattavasti kansaneläkkeen tasoa (Havakka ym. 2017, 93–94).

Palkansaajaryhmät olivat tyytymättömiä kansaneläkejärjestelyyn, ja vuonna 1961 säädettiin yksityisalojen työntekijöille oma eläkelaki (Havakka ym. 2017, 93–94). Ennen lain säätämistä oli paljon erimielisyyksiä esimerkiksi järjestelmän pakollisuudesta, ikärajoista ja etujen koskemattomuudesta. Ensimmäinen työntekijän eläkelaki sisälsi muun muassa seuraavia säännöksiä: työeläkkeen määrä sai olla enintään 40 prosenttia työsuhteen viimeisen vuoden palkasta, eläkettä karttui prosentti vuodessa, vanhuuseläkeikä oli 65 vuotta, 18 vuotta täyttäneet olivat vakuutusvelvollisia, eläkettä karttui 23. ikävuoden jälkeen, vähintään kuusi kuukautta kestävä

palvelussuhde oli vakuutettava, työkyvyttömyyseläke sisälsi tulevan ajan, eläke-etuus oli koskematon, ja eläke ja sen perusteena oleva palkka tarkistettiin palkkaindeksillä. Pakollisen työeläkkeen lisäksi työnantaja saattoi järjestää vapaaehtoista eläketurvaa alemmalla eläkeiällä tai korkeammalla eläketasolla. (Vauhkonen 2012, 74–80, 84, 88) Ansiosidonnainen eläketurva laajeni lain seurauksena vuonna 1962 virkamiesten yksinoikeudesta yksityisen sektorin työntekijöille, kun TEL ja LEL tulivat voimaan. Vuonna 1970 tulivat voimaan yrittäjien järjestelmät YEL ja MYEL. (Liukko 2013a, 76–78) Työeläkejärjestelmä ei muodostunut kerralla lopulliseen muotoonsa 1960-luvulla, vaan jatkoi laajentumista ja turvan parantamista 30 vuoden ajan, kunnes 1990-luvulla havahduttiin väestön ikääntymisen ja työvoiman riittävyyden ongelmiin. (Havakka ym. 2017, 93–95)

Työeläketurvan laajentumiskaudesta siirryttiinkin 1990-luvulla sopeutukseen, jolloin globalisaation tuomien muutosten lisäksi Suomi koki syvän lamakauden, joka aiheutti myös eläkeennusteiden ja -säännösten muutoksia. Yksi muutos oli työeläkemaksujen siirtyminen osaksi palkansaajille. Uudistus tehtiin eläkkeiden rahoituksen turvaamiseksi pitkällä aikavälillä, kun maksujen nostopaine olisi muuten supistanut palkankorotusmahdollisuuksia. (Hannikainen 2012c, 238, 254–255) Työeläkejärjestelmän rahoitus alkoi 1990-luvulla korostaa vakuutusluonnetta enemmän (Julkunen 2001, 215). Eläketurvan kattavuutta on kuitenkin parannettu pitkän järjestelmän historiaa. Vuoden 2005 eläkeuudistus muutti ansiot kattavammin eläkkeeseen oikeuttavaksi, ja vuoden 2017 alussa voimaan tulleen uudistuksen seurauksena eläkeikärajat nousevat vaiheittain ja eläkettä karttuu 17 vuoden iästä lähtien 1,5 prosenttia koko palkasta kaikenikäisille. (ETK 2018c) Lyhyitä työsuhteita varten säädettiin oma lakinsa (LEL) vuonna 1962. Etuudet vastasivat TEL:in vastaavia etuuksia, mutta laki koski vain tiettyjä, laissa mainittuja toimialoja. (Vauhkonen 2012, 88, 91) Vuonna 1998 säädettiin laki kaikkia alle kuukauden mittaisia työsuhteita koskevasta työeläketurvasta, jotka alettiin vakuuttaa TaEL:in piirissä. Vuonna 2009 liitettiin maatalousyrittäjän eläkelakiin apurahalla työskentelevät henkilöt. (Hannikainen 2012d, 296–298) Lyhyiden työsuhteiden mukaan ottaminen eläketurvaan vaikutti Liukon (2013a, 227) mukaan lisäävästi tasaavaan tulolidarisuuteen järjestelmässä, sillä se oli tulonsiirto pidemmissä työsuhteissa olevilta ptkätöitä tekeville.

Vuonna 2005 tehtiin työeläkejärjestelmän historian suurin eläkeuudistus. Eläkeuudistushankkeen vaikein kysymys oli, tuleeko eläketurva tulevaisuudessa karttumaan erikseen kustakin työsuhteesta, vai elinaikaisista palkoista. Työelämän pirstaloitumisen takia päädyttiin koko työ-

uran aikaisten palkkojen perusteella karttuvaan turvaan. Tämä oli mieluisa uudistus matala-palkkaisemmille työntekijöille, sillä nyt heidän työuransa otettiin paremmin huomioon. Myös eläkkeiden yhteensovituksesta luovuttiin, joten vastaisuudessa eläke pystyi nousemaan yli 60 prosentin palkasta. (Hannikainen 2012d, 309–311) Muita muutoksia oli, että työeläke alkoi karttua 18 vuoden iästä 23 vuoden sijasta. Työeläke lasketaan koko työuran ansioista, ja työ-eläkemaksulla vähennetyt ansiot tarkistetaan palkkakertoimella ansaintavuoden tasosta eläkkeen alkamisvuoteen. (ETK 2015) Yksi suuri uudistus tapahtui vuoden 2007 alussa, kun TyEL korvasi TEL:n, LEL:n ja TaEL:n, eli lait yhdistyivät ja järjestelmää yksinkertaistettiin (Hannikainen 2012d, 347). Eläkkeen karttuminen on yksi kysymys, joka liittyy vakuutuksen tulonjakoon, ja sitä kautta käsiteltävään teemaan. Vuoden 2005 uudistuksessa eläkkeen karttumaprosentteja muutettiin niin, että 18–52-vuotiaiden eläkettä karttuu 1,5 prosenttia vuodessa, 53–62-vuotiailla 1,9 prosenttia ja 63–67-vuotiailla 4,5 prosenttia. 53 vuotta täyttäneiden eläkemaksua korotettiin, joten he maksoivat osan tästä korkeammasta karttumasta itse. (Hannikainen 2012d, 334) Silti suuremman karttuman voidaan ajatella olevan osaltaan tulonsiirtoa vanhempana työskenteleville ihmisille. Lassilan, Määttäsen ja Valkosen (2013, 43–44) mukaan superkarttuman korvaaminen lykkäyskorotuksella vaikutti työuriin ja tulonjakoon. Tyypillisen palkansaajan kannalta vastaavan suuruisella lykkäyskorotuksella ei ole merkitystä, mutta liian pieni lykkäyskorotus helposti lyhentää työuria ja täten pienentää verokertymää.

Tärkeä eläketurvan yksilöllisyyteen vaikuttava ilmiö liittyy eläkepalkan laskentasääntöihin. TEL:n ensimmäisinä vuosina eläkkeen perusteena oleva palkka laskettiin kahden viimeisen työskentelyvuoden ajalta lasketun säännöllisen työansion pohjalta. Vuonna 1967 laskutapa muuttui neljän viimeisen työvuoden ajalta parhaiden kahden vuoden perusteella määriteltäväksi. Tämä aiheutti ylieläkeongelman, jota pyrittiin vuonna 1979 voimaan tulleella lakimuutoksella korjaamaan niin, että parhaiden vuosien sijaan otettiin kaksi keskimmäistä vuotta laskennan perusteeksi. (Hannikainen 2012b, 194–195) Neljän vuoden järjestelmästä siirryttiin kymmenen viimeisen työskentelyvuoden laskutapaan vuonna 1996 (Hannikainen 2012d, 291–292). Tämä lisäsi maksujen ja etuuksien vastaavuutta. Lisäksi 2000-luvun alussa neuvoteltiin koko työuran aikaisen palkan perusteella. Tämä uudistus voimistaisi edelleen maksujen ja etuuksien vastaavuutta yksilötasolla, mutta olisi epäedullisempi vakaiden ja nousevapalkkaisten työurien saavuttamille ihmisille, ja lisäisi eroa loppupalkan ja eläkkeen välillä. (Julkunen 2001, 216) Vuoden 2005 alusta siirryttiinkin laskusääntöön, jonka mukaisesti vuoden alusta lähtien eläke lasketaan koko työuralta 18 ikävuodesta lähtien. (Hannikainen 2012d, 334) Eläk-

keen laskennan liittämisen koko työuraan viimeisten työvuosien sijaan voidaan arvioida lisäneen maksujen ja etuuksien vastaavuutta ja siten ansiosidonnaisuutta eläketurvassa järjestelmän etuusperusteisuuden säilymisestä huolimatta. Toisaalta se edisti ainakin myös tuloja uudelleenjakavaa solidaarisuutta. (Liukko 2013b, 119) Koko työuran huomioiminen lisäsi tulonsiirtoa toimihenkilöiltä perinteisemmälle työväestölle, jonka palkkakehitys ei usein ole yhtä nouseva (Liukko 2013a, 227). Seuraavassa taulukossa (taulukko 5) on eritelty eläkepalkan laskentasäännöt pääpiirteissään ja niiden voimaantulovuodet.

Voimaantulovuosi	Eläkepalkan laskentasääntö
1962	Kahden viimeisen kalenterivuoden ajalta laskettu säännöllinen työansio
1967	Kolmen viimeisen kalenterivuoden ajalta
1968	Neljän viimeisen työvuoden ajalta parhaat kaksi vuotta
1979	Neljän viimeisen työvuoden ajalta tulotasoltaan keskimmäiset kaksi vuotta
1996	Kymmenen viimeistä työskentelyvuotta
2005	Koko työura, kultakin työvuodelta erikseen

Taulukko 5 Eläkepalkan laskentasääntöjen muutokset (Työeläkelakipalvelu 2014)

Ansiosidonnaisessa sosiaalivakuutuksessa vakuutusperiaate toteutuu. Työeläkevakuutuksessa on lisäksi piirteitä, jotka eivät kuulu sosiaalivakuutuksen määritelmään. Vakuutukseen ei esimerkiksi sisälly tulonsiirtoja eri ryhmien välillä. Vuoden 2005 eläkeuudistuksessa järjestelmään implementoidut eläkettä kerryttävät palkattomat jaksot voidaan ajatella tulonsiirroiksi työssä käyviltä opiskelijoille ja lasta hoitaville. Tämä uudistus lisäsi solidaarisuutta järjestelmässä. (Liukko 2014, 105) Liukon (2013b, 119) mukaan riskisolidaarisuus ei ole paljoakaan muuttunut yksityisalojen palkansaajien eläketurvaan tehdyistä uudistuksista huolimatta. Riskiluokittelu ei näy työntekijän eläkemaksussa, joten työeläke perustuu nykypäivänäkin tasa-arvoiseen hämäryyteen suhteessa riskeihin. Tasa-arvo kuitenkin toteutuu työeläkkeessä vuoden 2010 jälkeen täydellisesti vain saman ikäluokan sisällä. Muutos johtuu elinaikakertoimesta.

Tulojen uudelleenjaon kannalta tilanne on vahvemmin muutoksessa. Senkään suhteen muutoksen suuntaus ei ole yksiselitteinen. Esimerkiksi vuoden 2005 työeläkejärjestelmän uudistuksessa oli ristiin meneviä elementtejä maksujen ja etuuksien yhteydessä yksilötasolla, sillä osa elementeistä kiinteyttää ja osa heikentää yhteyttä. Yhteisvaikutus kuitenkin todennäköisimmin lisää yhteyttä. (Lassila & Valkonen 2005, 8). Vuoden 2005 uudistuksessa menttiin tulojen uu-

delleenjaon suhteen kahteen suuntaan maksujen ja etuuksien yhteydessä yksilötasolla. Siirtyminen koko työuran ansioihin edisti kuitenkin myös tasaavaa tulosolidaarisuutta, koska se uudelleenjakoi tuloja toimihenkilöiltä työntekijöille, joilla palkkakehitys ei saman lailla nouse. Aiemmin toimihenkilöillä oli usein parempi eläke, sillä se perustui uran loppuvaiheen tuloihin. Lisäksi tasaavaa tulosolidaarisuutta vuoden 2005 uudistuksessa lisäsi opiskeluaikojen ja vanhempainvapaiden laskeminen kaavamaisesti eläketuloksi. Tämä on suora tulonsiirto työelämässä olevilta opiskelijoille ja lapsia hoitaville vanhemmille. (Liukko 2013a, 227)

Eläkkeen laskemiseksi kunkin vuoden ansiot tarkastetaan palkkakertoimella vastaamaan eläkkeen alkamisvuoden tasoa. Samoin maksussa olevat eläkkeet tarkistetaan vuosittain, jotta eläkkeiden kohtuullinen taso säilyy. Palkkakertoimella tarkistetaan työaikaiset ansiot, ja sen perusteena on ansiotaso- ja kuluttajahintaindeksi, joiden painoarvot ovat järjestyksessä 0,8 ja 0,2. Maksussa olevat eläkkeet tarkistetaan työeläkeindeksillä, jonka perusteena ovat samat indeksit, mutta niiden painoarvot ovat toisin päin, eli 0,2 ja 0,8. (Rissanen ym. 2017, 129–130) Vuodesta 1977 asti indeksinä oli sovellettu sekä aktiiviajalle että eläkkeille 65 vuoden täyttämisestä eteenpäin indeksia, jossa ansiotaso- ja kuluttajahintaindeksi painottuivat molemmat kertoimella 0,5. Vuonna 1995 indeksointia muutettiin siten, että 65 vuotta täyttäneiden työeläkeindeksiä heikennettiin 50–50-indeksistä niin, että ansiotasoindeksin painoksi tuli 20 prosenttia ja kuluttajahintaindeksin 80 prosenttia. Aktiiviajan indeksinä säilyi ansiotaso- ja kuluttajahintaindeksin 0,5:n paino. (Hannikainen 2012d, 292–293) Elinaikakerroin implementoitiin järjestelmään vuonna 2010. Sen tarkoituksena on sopeuttaa eläketurva eliniän pitenemiseen. (Rissanen ym. 2017, 133) Elinaikakerroin leikkaa kuukausieläkettä elinajanodotteen kasvun mukaisesti. Lopullinen elinaikakerroin määritetään kaikille ikäluokille 62 vuoden iässä. Ensimmäinen sukupolvi, jota se koskee, ovat vuonna 1948 syntyneet. (Työeläke.fi 2018)

Vuoden 2017 alusta tuli voimaan viimeisin suurempi eläkeuudistus. Sen mukaan muun muassa vanhuuseläkkeen alaikäraja alkoi nousta asteittain elinajanodotteen mukaan vuonna 1955 syntyneistä lähtien, karttumisprosentit yhdenmukaistuivat eri ikäisillä palkansaajilla, osittainen varhennettu vanhuuseläke ja työuraeläke lanseerattiin ja osa-aikaeläkkeen myöntäminen päättyi. (ETK 2019a) Vuoden 2017 alusta lähtien ei ole vähennetty työntekijän työeläkevakuutusmaksua kunkin vuoden työnansioista (Rissanen ym. 2017, 122). Eläkeiän sitominen elinajanodotteeseen vaikuttaa Lassilan ym. (2013, 10–11, 14; 2015, 30) mukaan tulonjakoon suhteellisen ongelmattomasti kolmesta syystä. Ensiksi, huonoimmassa asemassa olevat yksilöt ovat

usein pitkään työkyvyttömyyseläkkeellä, eikä eläkeiän nostaminen heikennä työkyvyttömyyseläkkeitä, vaan päinvastoin parantaa niitä kasvattamalla tulevan ajan osaa. Toiseksi, eläkeiän nostaminen ei heikennä työttömyysturvaa, joka on tärkeämpi pienituloisille. Kolmantena syynä on, että vanhuuseläkeiän nostaminen lykkää kannustinkarttuman alkamisikää, joka hyödyttää hyvätulaisia. Joitakin ongelmia siihen kuitenkin liittyy, kuten että kuukausieläkkeiden leikkaaminen voi tarkoittaa myös työkyvyttömyyseläkkeiden pienenemistä, ja naisten elinkaaren aikana saamien etuuksien määrän vähenemistä, sillä naiset elävät keskimäärin pidempään. Uudistuksen vaikutukset sukupolvien väliseen tulonjakoon ovat kuitenkin pieniä.

3.1.2 Vakuutusperiaate ja solidaarisuus työntekijän eläkevakuutuksessa

Suomessa työeläke on alusta asti perustunut yksilön vastuullistamiselle oman työuran vaikutuksesta eläkkeeseen, ja järjestelmä on ”*varsin läpinäkyvä, jos läpinäkyvyydellä tarkoitetaan maksujen ja etuuksien vastaavuutta*” (Julkunen 2001, 225). Työeläke mielletään vanhuuden varalle siirrettynä itse ansaittuna palkkana. Sosiaalivakuutuksen vakuutusluonne maksuihin perustuvana järjestelmänä on vahvistunut 1990-luvun laman jälkeen ja eläkepolitiikassa on korostettu vakuutusmaksujen hyötyjä suhteessa verorahoitteisuuteen. (Liukko 2013b, 319) Maksun ja etuuden yhteyden tiivistäminen on STM:n (2002, 303–304) mukaan usein ollut lähtökohtana työeläkkeen uudistuksissa. Vakuutusperiaate voidaan toteuttaa sekä etuus- että maksuperusteisessa järjestelmässä. Etuusperusteista järjestelmää voidaan muuttaa lähemmäs maksuperusteisuutta elinaikakertomella. Vakuutusperiaate on tärkeä sosiaalivakuutuksessa käyttäytymisvaikutusten vuoksi. Se vähentää maksujen aiheuttamia verokiilan vääristymiä, kun etuus koetaan vastikkeelliseksi. Maksun ja etuuden tiiviimpi kytkös vähentää mahdollisuuksia luvata eläkeoikeuksia, joista ei synny vastuita. Maksupohjan kulumisen vähentyä, jos maksun maksamatta jättäminen pienentää omaa etuutta. Kollektiivisen, riskiä tasaavan maksun avulla voidaan toteuttaa myös tulonjaollisia tavoitteita. Yksilökohtainenkin vakuutusmaksu saattaa vääristää valintoja, jos vakuutus on pakollinen ja maksutaso sama kaikille riippumatta riskeistä.

Työeläkevakuutuksen muutosten on arveltu vahvistaneen vakuutusperiaatteen ansiotulkintaa. Nykyään on aikaisempaa vahvempana ajatus, että vakuutetuille työntekijöille pyritään eläke-etuuksien laskentamallien avulla näyttämään, että he maksavat tosiaan omaa maksuaan. Jo 1960-luvulla järjestelmän alkuvaiheessa alettiin vähentää kansanvakuutukselle tyypillistä uudelleenjakavuutta. Työeläke on alusta asti perustunut omien ansioiden vakuuttamiselle ja yksilön oman vastuun korostamiselle. Työuran vaikutus eläketurvaan on yhä vahvistunut etenkin

2000-luvulla. (Liukko 2013a, 225–226) STM:n (2002, 316) mukaan vakuutusperiaatteella työeläkkeen kontekstissa tarkoitetaan sitä, että maksettavan eläkkeen pääoma-arvo lähestyy maksettujen maksujen pääoma-arvoa. Arvojen suhteet ovat riippuvaiset esimerkiksi diskonttauksessa käytettävästä korosta, eläkkeelle siirtymisiästä ja kuolemanriskistä eri i'issä. Jos eläkejärjestelmä on täysin vakuutusperiaatteen mukainen, eläkemenojen osuus työtuloista on riippumaton yksilöiden eläkkeellesiirtymisiästä pitkällä aikavälillä.

Ansaintaperiaatteen mukaan karttunut eläke on yksilön varallisuutta. Näin ajatellen eläkkeelle siirtymisen lykkäämistä tulisi kompensoida. Lisäksi tulisi karttua lisää eläkettä, mikäli henkilö ansaitsee eläkkeeseen oikeuttavaa tuloa. (Kautto 2014, 37) Suomessa onkin vallalla ajatus, että ansioeläkkeet on itse maksettu. Toisaalta asian voisi ajatella niin, että oikeastaan kaikki kuluttajat vastaavat työnantajan eläkemaksuosuudesta kuluttajahintojen kautta. Tällöin työeläkkeet eivät ole henkilön kokonaan itse maksamia. (Sipilä 1985, 109) Työeläkevaroja kartuttaviin kuuluvat tässä ajattelutavassa siis myös ne henkilöt, jotka eivät hyödy työeläketurvasta (Liukko 2013a, 226). Suomessa käytiin jo 1980-luvulla keskustelua valtion oikeudesta puuttua eläkerahastoihin sekä eläkekaton asettamisesta. Eläkeleikkausten uhan takia on silloin keskusteltu palaamisesta selkeästi itse maksettuihin vakuutusmaksuihin, joissa pakkosäästäminen ja oikeus eläke-etuuksiin toteutuisi selkeämmin. (Sipilä 1985, 109–110)

Vakuutusperiaatteen aktuaarinen tulkinta heikentyy riskisolidaarisuuden takia, kun maksujen ja riskien suhdetta lievennetään. Ansiotulkinta taas heikentyy tulosolidaarisuuden takia, kun maksujen ja etuuksien vastaavuutta lievennetään. Usein ajatellaan, että työeläkejärjestelmässä tulisi olla vähän tai ei ollenkaan tulonjakovaikutuksia. (Liukko 2014, 104–105) Kuitenkin ainakin tasaava riskisolidaarisuus on pysynyt lähes ennallaan työeläkejärjestelmässä, sillä vakuutettuihin ei kohdistu riskiluokittelua (Liukko 2013a, 226). Yksi murros tässä ajattelussa on tapahtunut vuonna 2010, kun alettiin soveltaa elinaikakerrointa. Kerroin sopeuttaa eläketurvan tason eliniän odotteen muutokseen. Tarkoituksena on vähentää elinajan pitenemisestä johtuvaa kustannusten kasvua. (Kujanpää & Hietaniemi 2017, 54) Kertoimen ottaminen mukaan järjestelmään tarkoitti, että käyttöön tuli ikäsidonnainen riskiluokittelu, ja luokittelun kustannukset ovat vakuutettujen vastuulla. Ollaan siirrytty ikäryhmien välisestä tasaavasta riskisolidaarisuudesta ikäryhmien sisäiseen sattumasolidaarisuuteen. Karjalaisen (2003, 480) mukaan riskintasaamisen suunta on lakisääteisessä vanhuudenturvassa vakuutusteknisesti ongelmallinen. Lakisääteinen eläkejärjestelmä palvelee niiden etuja, jotka ovat suuririskisiä eli hyväonnisia, ja

usein hyväosaisia. Vanhuuseläkejärjestelmän suuririskisiä ovat pitkään vanhuuseläkkeellä elävät ja vähäriskisiä lyhytikäiset. Suuririskisillä ei ole kannustetta välttää pitkää elämää. Suomessa eliniän kasvu on 1900-luvun loppupuolelta asti osunut eläkeaikaan. Seuraavassa taulukossa (taulukko 6) on kuvattu 63-vuotiaan ennustettua elinajanodotetta vuosille 2017–2085.

	2017	2020	2025	2030	2045	2065	2085
Yhteensä	21,7	22,3	23,1	23,8	25,6	27,7	28,8
Miehet	19,8	20,4	21,2	22,0	24,0	26,3	27,5
Naiset	23,5	24,1	24,7	25,4	27,2	29,1	30,1

Taulukko 6 Elinajanodote 63-vuotiaalle vuosina 2017–2085 (Tikanmäki ym. 2019, 29)

Vain julkisella vallalla on mahdollisuus pakollisuuteen nojaamalla välttää vakuutusehtojen yksilöllistämiseltä odotetun eliniän mukaan ja uudelleenjakaa varoja eläkejärjestelmän laajuudessa. Yksityiselle yritykselle riskin rahoitus olisi mahdotonta, koska yritykset eivät voi pakottaa lyhytikäisiä ihmisiä osallistumaan järjestelmän rahoitukseen, joka suosii hyväonnisia, ja jossa hyväonniset käyttäytymisellään, kuten elämäntavoilla ja varallisuudella, lisäävät järjestelmän kustannuksia. Riski eli pitkäaikainen eläke aika on vakuutetun näkökulmasta positiivinen asia. Näiden henkilöiden vanhuuseläkeajoista aiheutuvista kuluista osa siirtyy nuorempaan kuolevien huono-osaisempien yksilöiden maksettaviksi. Mikäli eläkemaksuja maksaville tarjottaisiin bonuksia siitä, että omalla käytöksellä vanhuuseläke aika minimoituisi, eli tavoiteltaisiin lyhyempää elinaikaa, järjestelmä muuttuisi absurdiksi. (Karjalainen 2003, 480, 488)

Vanhuudenturvan panosten ja tuotosten näkyvyys tai näkymättömyys vie vakuutuskäsitteen kysymykseen. Vakuutuksen avulla ihmiset vakuuttavat itsensä erilaisten sosiaalisten riskien varalta, mikä tapahtuu usein vakuutetulle näkymättömän riskintausmekanismien avulla. Uudelleenjaon vahingon välttäneiltä vahingon kohdanneille ei tarvitse olla näkyvää, koska kumpikaan ei ole vastuussa vahingosta tai sen välttämisestä. Lakisääteisessä vanhuuseläkkeessä tämä tapahtuu vain siltä osin, kuin riskintaus oikeasti nojautuu puhtaaseen sattumaan ja riski on aito vahinko. Järjestelmän säännöt eivät kuitenkaan ole sattumaa, ja vahinkokin on odotettu. (Karjalainen 2003, 480, 489) Säästämisastetta määrittäessä suurin epävarmuustekijä on eläkeajan kesto, vaikka eläkkeen alkamisajankohdan voisikin itse päättää. Riskinä on, että elämä päättyy jo ennen säästöjen nostamista, jolloin säästäminen ja kulutuksen vähentäminen työiässä

on ollut tarpeetonta. Toisaalta eläkeaika voi kestää kauemmin kuin on odotettu, erityisesti mikäli työura on päättynyt työkyvyttömyyden johdosta nuorena. (Vanne 2019, 51) Epävarmuuksista johtuen moni työntekijä näyttääkin tarvitsevan solidaarisuutta työeläkejärjestelmältä.

Joistakin ristiriitaisista suuntauksista huolimatta työeläkkeen vakuutusluonne omiin ansioihin perustuvana järjestelmänä on vahvistunut aikojen saatossa. Koska koko työhistoria vaikuttaa yhä enemmän eläkkeen tasoon, esimerkiksi Hinrichs ja Kangas (2003, 588–589) ovat arvioineet Suomen järjestelmän siirtyneen kohti keskieurooppalaisia työhön perustuvia eläkejärjestelmiä. Työeläkkeen vakuutusluonnetta on tuotu myös vakuutetuille esille. Esimerkiksi vuonna 1993 otettiin käyttöön palkansaajien vakuutusmaksu. Vakuutusperiaatteen soveltamisessa työeläkejärjestelmän piirissä tapahtuneet muutokset eivät ole Suomessa olleet kansainvälisessä mittakaavassa radikaaleja. Tasaavat riski- ja tulosolidaarisuus ovat kaventuneet, mutta sosiaalivakuutus ei ole olennaisesti lähentynyt yksityisvakuutusta. Henkilökohtaista säästämistä ja samalla sattumasolidaarisuuden vähentymistäkään ei olla lähennetty. (Liukko 2013a, 227, 230)

3.3 Työeläkejärjestelmän yksilöllisyys ja solidaarisuus tulevaisuudessa

Pääasiassa tässä tutkielmassa keskitytään työntekijän lakisääteisen eläketurvan solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteeseen. Tulevaisuudessa on kuitenkin mahdollista, että painotukset muuttuvat. Tässä luvussa tarkastellaan ensin yleisiä työntekijän eläketurvaan ja laajemmin työeläkkeeseen liittyviä mahdollisia suuntia. Sen jälkeen käydään läpi kahden lakisääteisen eläketuuden, perhe-eläkkeen ja työkyvyttömyyseläkkeen, mahdollisia tulevaisuuden näkymiä.

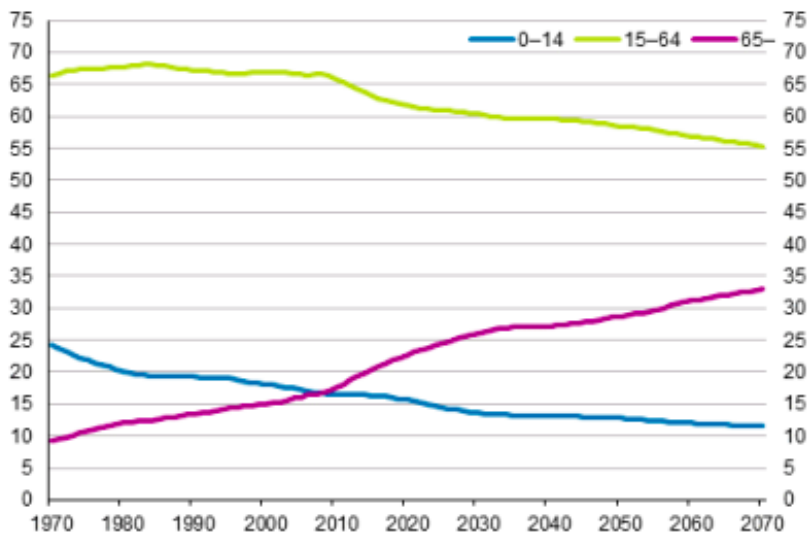
3.3.1 Mahdollisia tulevaisuuden suuntaviivoja

Liukon (2013a, 241–242, 249–250) mukaan vakuutusyhteiskunnan muutoksen suuntaa ei voi yksiselitteisesti avata. Tasaava tulosolidaarisuus on jonkin verran heikentynyt sosiaaliturvan kokonaisuudessa ja yksilön vastuun merkitys korostunut. Paradigmallista muutosta pois solidaarisuudesta tai kohti uusliberaalisuutta ei silti ole nähtävissä. Keskeistä kehityksessä on, nähdäänkö vakuutus kollektiivisena solidaarisuuden tuottajana vai henkilökohtaisena tulevaisuuteen varautumisena. Yksityisvakuutus ei ole saavuttanut asemaa sosiaalivakuutuksen täydentäjänä tai korvaajana. Sosiaalivakuutus ja vapaaehtoinen varautuminen on haluttu pitää erillään Suomessa, mutta vakuutusmuodot ovat silti yhteydessä toisiinsa. Pohjoismaissa on ollut sosi-

aalivakuutuksen käytäntönä riskin homogeenisuus, eli keneen tahansa suuntautuvan tilastollisen riskin läsnäolo. Käytäntö on rikkoutumassa, koska tulo- ja terveyserot lisääntyvät ja yhteiskunta jakautuu. Sosiaalivakuutusta on kritisoitu kyvyttömyydestään hallita uusia ilmiöitä, kun epävarmuudet ovat muuttuneet. Uudet sosiaaliset riskit, kuten työ- ja perhe-elämän yhdistämisen vaikeudet, ikääntyneiden määrän lisääntyminen ja työmarkkinoiden muutokset, tuovat haasteita sosiaalivakuutukselle. Sosiaaliturvajärjestelmien muokkaaminen on kuitenkin vaikeaa ja hidasta, sillä ne jo monimutkaisuudellaan ylläpitävät jatkuvuuttaan (Sipilä 2004, 321).

Vakuutusperiaate saa uuden painon globaalissa maailmassa, jossa valtioiden rajojen ylittävien yksilöiden liikkuvuus kasvaa. Verotuksen vaikeutena nykymaailmassa on maksujen ja etuuksien välisen yhteyden utuisuus. Kansallisen yhtenäisyyden vähentyessä ihmisten on vaikeampi luottaa verotulojen käyttöön intressiensä mukaisesti. Tällöin vakuutusmuotoinen turva tarjoaa näkyvämpää riskien jakamista, kun yksilö maksaa siitä, mitä hänen lasketaan saavan. (Sipilä 2004, 323) Pakollista sosiaalivakuutusjärjestelmää on pyritty eri maiden sosiaaliturvan uudistuksissa joustavoittamaan 1900-luvun lopulta lähtien. Valinnanvapautta esimerkiksi eläkkeelle jäämisen suhteen on lisätty, ja samanaikaisesti maksun ja etuuden yhteyttä on tiivistetty. On lisäksi tuettu vapaaehtoisen vakuutusturvan ottamista. (STM 2002, 302) Sipilän mukaan (1985, 110–111) työeläkejärjestelmän oikeutusta voidaan katsoa ideologisesta näkökulmasta, sillä vanhuus ei ole riski vakaissa oloissa ja yksilöiden pystyessä valmistautumaan siihen. Tällöin yksilön vastuuta korostavat ajatukset päätyvät usein mahdollisuuteen vanhuuseläkkeen vapaaehtoisuudesta. Sipilä kuitenkin epäilee, ovatko olot ikinä tarpeeksi vakaat henkilökohtaisen säästämisen nostamiseen pääsijalle.

Erityisesti eläkejärjestelmää kohtaavia haasteita ovat väestön ikääntyminen ja sitä kautta huoltosuhteen vääristyminen. Väestön ikärakenne muuttuu elintason kasvun näkökulmasta epäedulliseksi. Tilastokeskuksen väestöennusteissa (ks. Suomen virallinen tilasto 2018b) ja ETK:n (ks. Tikanmäki ym. 2019) lakisääteisten eläkkeiden pitkän aikavälin laskelmissa esitetään, että laskevan syntyvyyden takia myös työeläkejärjestelmä kohtaa tulevaisuudessa haasteita. Euroopassa yleisesti käytössä olevat jakojärjestelmän logiikalla toimivat eläkejärjestelmät ovat vaikuttaneet vähentävästi säästämisen kautta tapahtuvaan varautumiseen eläkeiikaan. Tuottavuuden ja teknologisen kehityksen kasvu voisivat pitää elintasoja yllä eläkkeellä vietetyn ajan yhä lisääntyessä teollistuneissa maissa. (Tenhunen 2013, 41) Seuraavassa kuviossa (kuvio 7) on nähtävissä työikäisen väestön väheneminen verrattuna muihin väestönosiin.

Kuvio 7 Ikäryhmien osuus väestöstä 1970–2017 ja ennustettu osuus 2018–2070, prosenttia (Suomen virallinen tilasto 2018b, 3)

Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen (Etla) talouspolitiikan linjauksessa vuodelle 2019 Tero Kuusi, Jukka Lassila ja Tarmo Valkonen (2019, 23–24) toteavat, että työeläkejärjestelmässä tulisi tehdä uudistuksia kestävyysvajeen vähentämiseksi. Tämä voitaisiin tehdä vähentämällä rahoitukseen liittyviä riskejä kasvattamalla rahastointia ja kaventamalla joitakin eläke-etuuksia, kuten leskeneläkkeitä. Lisäksi esimerkiksi palkattomien jaksojen työeläkekattumia ja leskeneläkkeitä tulisi harkita uudelleen, jotta vastattaisiin tarpeeseen oikeudenmukaisemmasta vastuunjaosta. Etlan linjaus suoraan vähentäisi joitakin solidaarisia elementtejä järjestelmässä, ja myös kutsuu niitä perusteettomiksi. Toinen Kuusen ym. esille nostama aihe on varautuminen tuleviin, yllättäviin väestömuutoksiin. Elinajanodotteen osalta riskiä on siirretty eläkkeelle siirtyvälle sukupolvelle, mutta syntyvyyden osalta sopeutumissäännön muotoilu on hankalampaa. Olisi mahdollista aloittaa kollektiivisen rahaston määrän sopeuttaminen automaattisesti ikäluokan syntyessä, tai sitten luoda järjestelmään rajattu henkilökohtainen täysin rahastoiva osa. Tässä Etlan asiantuntijat viittaavat tilimallin ja säästämisen suuntaan, sillä kyseessä olisi henkilökohtainen säästetty osuus.

Niku Määttäsen ja Tarmo Valkosen (2019, 53–54) mukaan työeläkejärjestelmässä tulisi korostaa erityisesti elinkaarinäkökulmaa. Se voitaisiin huomioida tilimallin avulla, esimerkiksi yhdistämällä ansiosidonnainen työttömyysturva ja mahdollisesti muita tulonsiirtoja työeläkejärjestelmään siten, että työttömyyskorvaukset vähennettäisiin henkilön työeläkekertymästä tiettyyn rajaan asti. Työttömät siis rahoittaisivat työttömyysturvansa osittain itse tulevan eläkkeensä kustannuksella. Se tasaisi korkeatuloisten työttömäksi joutuneiden kulutusta yli ajan.

Pienituloiset saisivat korvaukset täysimääräisesti. Nykyjärjestelmä toimii päinvastoin, koska työeläkettä karttuu palkkatyön lisäksi esimerkiksi tutkinnon suorittamisesta ja työttömyydestä, jonka perusteella karttunut eläke perustuu ansiosidonnaisen työttömyyskorvauksen määrään. Tulonsiirto ei näissä tapauksissa kohdistu systemaattisesti pienituloisimpiin. Eläkemenoja voitaisiin asiantuntijoiden mukaan säästää ilman merkittäviä kielteisiä tulonjakovaikutuksia poistamalla eläkkeiden karttuminen opiskelusta ja työttömyydestä.

Vakuutusperiaatteen ansiotulkintaa korostavaa keskustelua eläketilimalleista on ollut esillä etenkin 1990-luvulta lähtien. Tilimalliin on kuitenkin suhtauduttu epäilevästi, koska sen ajatellaan siirtävän liikaa riskiä yksilölle, etenkin, jos mukana on sijoitussidonnaisuutta. Tilimallit häivyttävät sosiaalivakuutuksen ajatusta kollektiivisesta riskin jakamisesta. Sen sijaan ne korostavat yksilöllistä säästämistä ja sijoittamista, eli heikentävät vakuutusperiaatteen riskinjakotulkintaa. (Liukko 2013a, 228) Pakolliset yksilölliset eläketilit ovat viime vuosituhaten loppupuolelta saakka herättäneet lisääntyvää mielenkiintoa. Malliin liittyy rahastoinnin lisäämisen lisäksi maksujen ja etuuksien tiivis yhteys. Rahastoinnin lisääminen vahvistaa vakuutusperiaatetta erityisesti verratessa sukupolvia toisiinsa, mikäli odotettavissa on maksujen nousua jakojärjestelmän piirissä. (STM 2002, 319) Eräs mahdollisuus yksilön valinnanvaran ja samalla vastuun lisäämiseksi työeläkkeissä on sijoitusmahdollisuuksien laajentaminen. Tähän kuitenkin liittyy riskejä. Yksilö pystyy vähentämään riskiään siten, että hän antaa vakuutuslaitoksen sijoittaa varansa tiettyä annuiteettisopimusta vastaan. Hintana on, että hän ei voi tehdä valintoja varojensa sijoittamisesta. Jos sijoitusvalinnat ovat yksilön vastuulla, hän tarvitsee paljon informaatiota, jolloin valintoja ei välttämättä uskalleta tehdä ollenkaan. (Vanne 2019, 59–60)

Lakisääteisen työeläkevakuuttamisen lisäksi yksilön on mahdollista valmistautua eläkeaikaan omaehtoisesti. Sosiaalivakuutuksen yksilöllistämisen vaatimuksiin liittyy vapaaehtoisen vakuuttamisen korostaminen osana turvaverkkoa. Yksilöllisten ja työsuhteeseen liittyvien kollektiivisten vapaaehtoisten yksityisvakuutusten tärkeys on kasvanut. (Liukko 2013b, 122) Vapaaehtoisen, yksilöllisen vanhuuseläkevakuutuksen tarkoituksena on, että vakuutuksenottaja ensin säästää maksamalla vakuutusmaksuja, joista muodostuu vakuutusaikana rahasto, joka palautuu tuottoineen vakuutetulle eläkkeellä. Säästämisen tarkoituksena on usein täydentää lakisääteistä vanhuuseläkettä. (Lohi 2013, 125–127) Yksityinen eläkevakuutus otetaan odotettua pidemmän elinajan riskiä vastaan. Elinajan pituuden ennalta-arvaamattomuus vaikeuttaa varautumista pelkän säästämisen keinoin. (Lassila & Valkonen 2010, 30) Kokonaan yksityisesti ja vapaaehtoisesti järjestetty eläketurva on hankala toteuttaa. Tähän syynä voi olla ihmisten likinäköisyys ja

epärationaalisuus, joista seuraavaan resurssien allokointiongelmahan julkinen sosiaalivakuutus vastaa paremmin (Tuomala 2004, 282). Vakuutusmuotoinen vapaaehtoinen varautuminen on tehokkaampaa kuin säästäminen eliniän ja hoivariskien tapauksessa. Eläkevakuutusten markkinat ovat kuitenkin Suomessa vaatimattomat. Markkinoita pystyisi kehittämään esimerkiksi sitomalla verotuen korkeassa iässä voimaan tulevaan elinaikaiseen vakuutukseen. (Lassila & Valkonen 2010, 10–11)

Vapaaehtoista henkilövakuutusta on tuettu Suomessa melko voimakkaasti verotuksen avulla, koska vakuuttamista on pidetty yhteiskunnallisesti merkittävänä. Verohelpotukset ovat vähentyneet 1980-luvun lopulta lähtien, mutta eläkevakuuttamisen piirissä ne säilyivät. Vapaaehtoinen yksityinen eläkevakuuttaminen yleistyi 1990- ja 2000-luvuilla. Vakuutusten summat olivat kuitenkin pieniä ja osuus eläketurvasta muutamia prosentteja. Suhtautuminen eläkesäästämiseen vakuutuksen keinoin on muuttunut 2000-luvulla. Vapaaehtoinen eläkevakuutus on menettänyt julkisen vallan tukeman asemansa. Se on rinnastettu muiden sijoitustuotteiden kanssa yhteen kahdessa verouudistuksessa, joissa se etääntyi asemastaan lakisääteisen eläketurvan täydentäjänä. (Liukko 2013b, 122–124) Verotukien muutosten vaikutus vapaaehtoiisiin eläkevakuutuksiin voi vaikuttaa siihen, muuttuuko vakuutus sijoitustuotteeksi vai palataanko vahvemmin kollektiivisen riskin jakamiseen ja sosiaaliturvan täydentäjäksi. Verotuilla on suuri vaikutus siihen, mitkä vakuutukset menestyvät, ja millaista turvaa ne antavat. Veropolitiikka muuntaa säästömuotoja ja niiden yhteiskunnallista merkitystä. (Liukko 2013a, 110, 242) Verotusta muuntamalla voidaan mahdollisesti tulevaisuudessa ohjata myös ihmisten valmistautumista eläke-aikaan, ja valmistautumistapojen yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhdetta.

Vakuutusmarkkinoiden piirissä on erityispiirteitä, joiden takia tiettyjen riskien vakuuttaminen kannattaa hoitaa pakollisena tai sosiaalivakuutuksen avulla. Esimerkiksi asiakkaiden käänteinen valikoituminen ja lyhytnäköisyys voivat johtaa kattavuusongelmiin. Riskien toteutumiseen voi lisäksi liittyä ulkoisvaikutuksia, joita yksilöt eivät huomioi vapaaehtoista vakuutusta ottaessaan. Yksityisten vakuutusten ongelmana voivat olla myös hallinnolliset kustannukset, sillä valinnanvaraa antavat vakuutukset vaativat muun muassa tuotekehitys- ja markkinointipanostuksia. (Lassila & Valkonen 2010, 26) Barrin (2013, 47, 86) mukaan valinnanvapaus on hyväksyttävää vain, jos sen tuottama hyvinvointi ylittää sen kustannukset. Yksilöllisten eläketilien kustannukset voivat olla huomattavat ja vaikuttaa eläkekertymään. Hallinnointikustannukset ovat myös jokseenkin kiinteät ja siten rasite pienille tileille ja maille. Siksi voidaan pohtia, onko valinnan-

vapaudesta hyötyä työntekijöille kustannukset huomioiden. Vapaaehtoisuudella voi olla eläkejärjestelmien piirissä eri merkityksiä, sillä eläke voi olla vapaaehtoinen yksilölle, yritykselle tai toimialalle. Jälkimmäisessä tapauksessa työntekijät voidaan velvoittaa kuulumaan työnantajan eläkejärjestelyyn, jolloin eläke on vapaaehtoinen vain vaihtamalla toimialaa. Suomessa kolmannen pilarin eläkkeitä on hyvin vähän verrattuna moniin muihin Euroopan maihin. Suomessa monet ajattelevat, ettei ole tarvetta vapaaehtoisille eläkkeille, koska lakisääteinen työeläke kattaa kaiken työn ilman eläkekattoja. Vuonna 2010 kaikista eläkemaksuista 4,4 prosenttia käytettiin vapaaehtoiisiin työeläkkeisiin ja 2,7 prosenttia vapaaehtoiisiin yksilöllisiin eläkkeisiin.

Sosiaalivakuutuksen muutosten takia on herännyt keskustelua vapaaehtoisen varautumisen mahdollisuuksista. Poliittiset päätökset, vapaaehtoisen vakuutuksen merkityksen lisääntyminen ja työeläke-etuuksien laskentaan liittyvät muutokset, kuten elinaikakerroin, johtavat etsimään ratkaisuja myös lakisääteisen järjestelmän ulkopuolelta. (Hinrichs & Kangas 2003, 586–587) Vanhuuden varalle säästäminen yleistyi suomalaisissa kotitalouksissa 1990-luvun laman jälkeen. Syynä voi olla epävarmuus lakisääteisen järjestelmän tulevaisuudesta eläke-etuuksien heikennysten ja muutosten takia. (Ahonen & Liukko 2016, 11) Elinaikakertoimen, eläkkeiden indeksoinnin ja eliniän pitenemisen takia etenkin nuorilla on painetta pystyä työskentelemään yhä pidempään kompensoidakseen muutosten vaikutusta eläkkeeseen. (Ahonen 2008, 22–23) Eläkevakuutuksen verotuksellisen erityisaseman poistamisen seurauksena on, että lisäeläketurvaa on vaikeampi pitää kollektiivisena riskin jakamisena tai solidaarisuutena ja helpompi pitää yksilöllisenä säästämisenä. Toisin kuin säästämiseen, vakuuttamiseen liittyy jaettu epä tietoisuus siitä, kuinka turva lopulta jakautuu vakuutettujen kesken. Vakuutuksessa varat ovat yhteisessä poolissa niin kauan, kun etuuksien saamisen ehdot täyttyvät. (Liukko 2013b, 125)

3.3.2 Perhe- ja työkyvyttömyyseläkkeet sekä niiden tulevaisuus

Työeläkejärjestelmän eläkelajeja ovat vanhuuseläke, osittainen varhennettu vanhuuseläke, työkyvyttömyyseläke, työuraeläke, osa-aikaeläke, kuntoutusetuudet sekä perhe-eläke (ETK 2018a). Työntekijän lakisääteisen työeläkevakuutuksen yleispiirteiden lisäksi järjestelmän eri lajit ovat kokeneet historiansa aikana muutoksia, ja niiden asemaa solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteen voidaan pohtia. Tässä alaluvussa tarkastellaan kahden eläkelajin, perhe- ja työkyvyttömyyseläkkeen, peruspiirteitä sekä niiden nykyisyyttä ja tulevaisuutta solidaarisuuden ja

yksilöllisyyden rintamalla. Lajit on valittu, koska ne edustavat hieman poikkeavaa solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta TyEL:n sisällä. Paino on perhe-eläkkeissä, erityisesti leskeneläkkeissä, sillä niissä nähdään kirjallisuuden perusteella eniten muutospaineita.

Perhe-eläke on tarkoitettu edunjättäjän kuoleman jälkeen edunsaajille. Edunjättäjänä työeläkevakuutuksessa on työntekijä, joka on kartuttanut työeläkettä, ja edunsaajana on hänen kuoleman jälkeensä leski, rekisteröidyn parisuhteen osapuoli, edunjättäjän, lesken tai rekisteröidyn parisuhteen osapuolen lapsi, tai edunjättäjän entinen puoliso. Leskeneläkeoikeus määräytyy avio- liiton ja lasten perusteella. Leskeneläkeoikeutta ei ole avopuolisilla. Lapseneläkkeeseen on oikeus alle 18-vuotiaalla edunjättäjän lapsella, adoptiolapsella tai lesken lapsella, mikäli lapsi asui edunjättäjän kuollessa tämän ja lesken kanssa. Perhe-eläkkeen määrä lasketaan edunjättäjän eläkkeestä, ja se voi olla enintään edunjättäjän eläkkeen suuruinen. Eläkeosuudet jaetaan lasten ja lesken kesken. (Rissanen ym. 2017, 151–154) Barrin (2013, 10, 19, 43) mukaan Suomen järjestelmässä ei oteta riittävästi huomioon perhetilanteessa tapahtuvia muutoksia. Perhe- suhteet ovat epävakaita, ja avioituminen ei ole enää niin yksiselitteistä kuin aiemmin. Eläke- etuuksien yksilöllinen määräytyminen on osasy s siihen, että yksinelävien eläkeläiset ovat suu- remmassa köyhyysvaarassa kuin eläkeläispariskunnat. Työeläke-etuudet rakentuvat yksilöllil- selle pohjalle, jolloin kumpikin puoliso kartuttaa työeläkkeen ansioidensa perusteella. Eläke- oikeuksien siirtoon ei tällä hetkellä Suomessa ole mahdollisuutta. Leskeneläke on järjestetty eri tavalla; leski saa eläkkeen, joka on suhteutettu edunjättäjän eläkkeeseen, mutta sitä vähennetään lesken eläkkeen perusteella. Työeläke-etuudet rakentuvat yksilöllisesti, jolloin kumpikin puo- liso saa sen eläkkeen, johon hänellä on oikeus oman työuransa ja työansioidensa perusteella.

Työeläkejärjestelmän perhe-eläke poikkeaa tavanomaisesta ansiosidonnaisesta sosiaalivakuu- tuksesta. Periaatteessa perhe-eläke noudattaa ansiotulkintaa, mutta leskeneläke voi jäädä pie- neksi suhteessa edunjättäjän ansiotasoon eläkkeen vähentämisen takia. Vuoden 1990 perhe- eläkeuudistuksessa otettiin käyttöön leskeneläkkeen vähentäminen. Lesken ansiot pienentävät eläkettä kaavamaisesti, mikäli leskellä ei ole alaikäisiä lapsia. Leskeneläkkeen suuruuteen vai- kuttavat lesken oma ansioeläke, tai työelämässä olevilla leskillä työeläkkeen karttuma, ja puo- lisoiden tuloero. Etuudella ei ole kattoa, joten leskeneläke voi olla suuri. Jos puolisoien välinen tuloero on ollut pieni tai jos lesken tulot ovat olleet korkeammat kuin puolison, eläke jää pie- neksi. Leskeneläkettä ei saa lainkaan, jos lesken oma eläke ylittää edunjättäjän eläkkeen tietyllä summalla. (Liukko 2014, 105) Tämä summa on 708,50 euroa vuonna 2019 (Työeläkelakipal-

velu 2019). Solidaarisuuden muodot näkyvät perhe-eläkejärjestelmässäänkin. Sattumasolidaarisuus toteutuu nykyisessä, elinikäisessä perhe-eläkkeessä kahdella eri tavalla: perhe-eläke on vakuutus toimeentulon äkillisen vähenemisen ja pitkän iän varalle. Perhe-eläkkeessä riskisolidaarisuus toteutuu osittain, sillä kaikki työeläkejärjestelmän piirissä vakuutetut osallistuvat maksujen maksamiseen, vaikkei kaikilla olisi perhetilanteen vuoksi mahdollisuutta olla korvauksen saaja. Tulosalidaarisuus heikentää vakuutusperiaatteen ansiotulkintaa, ja maksujen ja etuuksien tiukkaa vastaavuutta voidaan lieventää. (Liukko 2014, 107–108)

Solidaarisuus ja yksilöllisyys on näkynyt perhe-eläkkeen historiassakin. Vuonna 1990 perhe-eläkejärjestelmiin tehtiin kokonaisuudistus, jossa parannettiin lasten perhe-eläketurvaa, tarkennettiin leskeneläkkeen kohdentumista ja otettiin huomioon lesken omat eläketulot leskeneläkettä vähentävinä. Myös miesleskille tuli oikeus leskeneläkkeeseen. 1990-luvun jälkeen perhe-eläkejärjestelmään on tehty vain pieniä muutoksia. (STM 2017, 6) Edellinen perhe-eläkeuudistus tehtiin vuonna 1990. Takalan (2017) mukaan perhe-eläkekomitea oli riitaisa, erityisesti koskien perheen ja ansaintaperiaatteen määrittelyä. Monien mielestä kulutustason muutokseen perustuva malli loukkasi ansaintaperiaatetta, ja sitä kautta kehitti työeläkejärjestelmää tarveharkinnan suuntaan. Komitean kannan mukaan kyseessä oli vakuutustarpeen harkinta, jota perusteltiin sillä, että leskien tulojen selvittämisestä luovuttiin ja tarkastellaan vain eläkekertymää. Hallituksen esityksessä (1989 vp. - HE n:o 173, 9, 15) vuoden 1990 perhe-eläkeuudistusta varten on mainittu, että työeläkejärjestelmälle tärkeän ansaintaperiaatteen mukaisesti myös perhe-eläkkeen määräytymisen lähtökohtana tulee olla edunjäntäjän ansaitsema eläke, kuten ennen uudistustakin. Monet esillä olleista pohdinnan aiheista ovat edelleen ajankohtaisia.

Perhe-eläkkeet ovat kohdanneet muutospaineita 1980-luvulta lähtien, kun niiden perustana ollut yhteiskunta on muuttunut. Monissa maissa uudistuksia on tehty ja leskeneläkkeen kriteereitä tiukennettu. Perhe-eläkkeen uudistusta ollaan suunniteltu STM:ssä 2010-luvulla, ja esimerkiksi ETK:ssa on laadittu eri näkökulmia esitteleviä raportteja. Kauton (2014) mukaan arvojen muutos ja kansainväliset esimerkit vaikuttavat siihen, millaisena osana sosiaaliturvaa perhe-eläke nähdään. Sosiaalivakuutuksessa yksilöllisiin oikeuksiin perustuva ajattelu on vahvistunut. Myös yhteiskunnallisten arvojen muutos korostaa yksilöllisyyttä. Työeläketurvassa sosiaalivakuutusajattelun lisäksi on esitetty näkemyksiä, joiden perusteella maksuille vaaditaan suurempaa vastinetta ja tuottoa. Pysyvät leskeneläkkeet ovat harvinaistuneet maailmalla. STM:n (2017, 8–9, 84) selvityksessä on pyritty ottamaan huomioon muuttunut yhteiskunta, kuten perherakenteiden kehitys ja avoliittojen määrän kasvu. Naisten työssäkäynti on lisääntynyt, ja

urien pituuden sekä palkkojen erot ovat kaventuneet. Nykyisin perhe-eläkemeno kohdentuu lähinnä leskeneläkkeisiin, ja perhe-eläkkeitä pyritään uudistuksella kohdentamaan enemmän lapsille ja lapsiperheille. Tähän tavoitteeseen liittyviä kehittämisvaihtoehtoja ovat lapseneläkkeen pääteian nostaminen, leskeneläkkeen maksaminen avopuolisolle, jos perheessä on alaikäisiä lapsia sekä leskeneläkeosuuden maksaminen lapsille, jos leskeä ei ole. Leskeneläkkeiden keskeisimmäksi tavoitteeksi tulevaisuudessa tulisi se, että eläkkeen avulla autettaisiin sopeutumaan edunjäntäjän kuoleman takia muuttuneisiin olosuhteisiin. Lisäksi painotettaisiin sitä, että eläke karttuu yksilöllisesti omien ansiotulojen perusteella. Kehittämisvaihtoehtona onkin leskeneläkkeen muuttaminen määräaikaiseksi sopeutumisan eläkkeeksi.

Suunnitellut muutokset tulisivat muuttamaan solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta perhe-eläkkeessä. Uudistus veisi leskeneläkettä yksilöllisempään suuntaan. Liukon (2014, 107–108) mukaan leskeneläkkeen muuttaminen määräaikaiseksi, lapseneläkkeen keston pidentäminen ja eläkkeen parempi kertyminen lastenhoitoajoilta sekä eläkekatto toisivat tulosolidaarisuutta. Tulosolidaarisuuden lisääminen voi olla perusteltua, jos se lisää oikeudenmukaisuutta. Osassa perhe-eläkkeen uudistusehdotuksista on myös vakuutusperiaatteen aktuaarisen tulkinnan lisäämistä, jolloin riskisolidaarisuus heikentyisi. Mänttänen ja Valkonen (2019, 54–55) ovat sitä mieltä, että leskeneläkkeet ovat tulonsiirtojen kannalta ongelmallisia. Suurimmat leskeneläkkeet kohdentuvat suurituloisten edunjäntäjien leskille. Lisäksi järjestelmä on tulonsiirto yksineläviltä parisuhteessa eläville, sillä maksu ei riipu mahdollisuudesta saada eläkettä. Kohdistumista voitaisiin parantaa poistamalla nykyiset leskeneläkkeet siirtymäajan jälkeen ja tilalle kehitettäisiin järjestelmä, jossa leskeneläkkeestä todennäköisemmin hyötyvät maksavat korkeampaa maksua. Leskeneläkejärjestelmä tulisi siis uudistaa siten, että vakuutusturvan piiriin kuuluvat yksilöt maksavat sen kustannukset. Yhteisannuiteetti ja eläkeoikeuden jakaminen, joita Nicholas Barr (2013, 27, 45–46) on tuonut esille, olisivat Liukon (2014, 107–108) mukaan yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhdetta muuttavia, sillä ne kohdistaisivat maksua riskisidonnaisesti ryhmille, joihin leskeneläkkeen turva kohdistuu. Yhteisannuiteetti voisi olla tiettyyn tulotasoon asti pakollinen ja sitten vapaaehtoinen. Eläkekatto tai muu leikkaus tarkoittaisi tulosolidaarisuuden lisääntymistä. Perhe-eläkkeessä katto voisi olla paremmin perusteltavissa kuin muuten järjestelmässä, koska perhe-eläkkeessä on jo leskeneläkkeen vähennys leikkurina.

Perhe-eläkkeen lisäksi toinen solidaarisuutta toteuttava työeläke-etuus on työkyvyttömyyseläke. Rissasen ym. (2017, 142–143) mukaan työkyvyttömyyseläke on tarkoitettu korvaamaan pitkäaikaisen työkyvyttömyyden aiheuttamaa ansiotulojen menetystä. Työntekijä on oikeutettu

työkyvyttömyyseläkkeeseen, mikäli hän on täyttänyt 17 vuotta, ei ole vielä ikäluokkansa alimassa vanhuuseläkeiässä ja täyttää eläkkeen saamisen edellytykset. Työntekijän eläkelain (395/2006) pykälässä 35 oikeus saada työkyvyttömyyseläkettä määritellään seuraavasti:

Työntekijällä on oikeus työkyvyttömyyseläkkeeseen, jos hänen työkykynsä arvioidaan olevan heikentynyt sairauden, vian tai vamman vuoksi vähintään kahdella viidesosalla yhtäjaksoisesti ainakin vuoden ajan. Työkyvyttömyyseläke myönnetään täytenä eläkkeenä, jos työntekijän työkyky on heikentynyt vähintään kolmella viidesosalla. Muussa tapauksessa työkyvyttömyyseläke myönnetään osatyökyvyttömyyseläkkeenä.

Työkyvyn heikentymistä arvioitaessa otetaan huomioon työntekijän jäljellä oleva kyky hankkia itselleen ansiotuloja sellaisella saatavissa olevalla työllä, jota työntekijän voidaan kohtuudella edellyttää tekevän. Tällöin otetaan huomioon myös työntekijän koulutus, aikaisempi toiminta, ikä, asuinpaikka ja muut näihin rinnastettavat seikat. Jos työkyky vaihtelee, otetaan huomioon työntekijän vuotuinen ansio.

Suomalaisen työeläkejärjestelmän vakuutusperiaatteen ja etuusperusteisuuden toteutuminen muun kuin vanhuuseläkkeen osalta on pyritty varmistamaan tulevan ajan oikeudella. Oikeus eläkkeeseen muodostuu ennen eläketapahtumaa suoritetun työn lisäksi myös eläketapahtumasta eläkeikään ajateltavasta karttuvasta turvasta. (STM 2002, 314–315) Työntekijän työkyvyttömyyseläkkeeseen sovelletaan tulevan ajan sääntöjä, joiden avulla työkyvyttömyyseläke on pyritty saamaan vastaamaan eläkettä, jonka työntekijä olisi kartuttanut, mikäli ei olisi joutunut työkyvyttömäksi. Työkyvyttömyyden alkamiseen mennessä karttuneen eläkkeen lisäksi lasketaan eläkettä ajalta, joka henkilöllä olisi vanhuuseläkkeen alkamiseen. (Hietaniemi 2017, 24) Työkyvyttömyyseläke lasketaan seuraavan taulukon (taulukko 7) mukaisesti.

Työkyvyttömyyseläkkeen määrä
Ansaittu työeläke ennen työkyvyttömäksi tulovuotta + tulevan ajan eläke
Ansaittu työeläke
[Ennen vuotta 2005 ansaittu työeläke + (ikäsidonnainen karttumisprosentti * eläkkeen perusteena olevat vuosiansiot 2005 alkaen)] * elinaikakerroin
Tulevan ajan eläke
Karttumisprosentti (1,5 %) * tulevan ajan ansio * tulevan ajan kuukaudet

Taulukko 7 Työeläkkeenä maksettavan työkyvyttömyyseläkkeen laskenta vuonna 2017 (Hietaniemi 2017, 29)

Sosiaalivakuutuksen piirissä työkyvyttömyysvakuutus toteuttaa solidaarisuuden periaatteita hieman eri tavalla kuin monet muut etuudet. Sosiaalivakuutuksessa ei useimmiten toteuteta riskiluokittelua, mutta työkyvyttömyysvakuutuksen rahoituksessa se toteutuu osittain. (Liukko

2014, 104). Tämä tapahtuu maksuluokkamallin takia, kun työkyvyttömyyseläkkeiden kustannuksia kohdistetaan suurille työnantajille niiden työntekijöille myönnettyjen työkyvyttömyyseläkkeiden perusteella. Tarkoituksena on kannustaa työnantajia työkyvyttömyystapauksien ehkäisemisessä. Työkyvyttömyyseläkkeiden maksuluokkamalli on Suomen sosiaaliturvassa ja kansainvälisesti harvinainen. Mallin syntyyn on todennäköisesti vaikuttanut yksityisten vakuutuslaitosten vahva vaikutus työeläkejärjestelmän toimeenpanossa. Riskiluokittelu tosin ei näy vakuutettujen, vaan ainoastaan työnantajien maksuissa. (Liukko ym. 2017, 15)

4 TYÖNTEKIJÄN LAKISÄÄTEINEN ELÄKE JA SEN SOLIDAARISUUS JA YKSILÖLLISYYS

4.1 Tutkimukseen osallistuneet asiantuntijat

Tämä luku perustuu asiantuntijahaastatteluiden perusteella tehtyyn analyysiin ja sen pohjalta johdettuihin johtopäätöksiin. Tutkimusta varten haastateltuja henkilöitä ovat Eläketurvakeskuksen tutkija ja sosiologi Jyri Liukko, ETK:n entinen johtaja ja ekonomisti Bo Lundqvist, Ilmarisen entinen varatoimitusjohtaja ja aktuaari Jaakko Tuomikoski, ETK:n entinen johtaja ja sosiologi Hannu Uusitalo, Etlan tutkimusneuvonantaja ja kauppatieteiden tohtori Tarmo Valkonen sekä TELA ry:n entinen analyysitoimintojen johtaja ja ekonomisti Reijo Vanne. Kaikilla haastateltavilla on monipuolinen kokemus työeläkealalta. Tutkimukseen valikoitui tieteelliseltä taustaltaan monipuolisesti henkilöitä, jotta tutkimukseen saataisiin laaja-alainen ja mahdollisimman kokonaisvaltainen näkökulma käsiteltävästä ilmiöstä. Aihe on jokseenkin poliittisesti arka, joten tutkimukseen pyrittiin valitsemaan henkilöitä eri organisaatioista ja eri tieteenaloilta, jotta saadaan laaja kuva ilmiöstä. Asiantuntijoiden kommentit esitellään nimen kanssa, sillä heidän tieteellinen taustansa ja asemansa työeläkealalla voivat vaikuttaa siihen, kuinka he ilmiöstä ajattelevat, vaikka vastaavatkin kysymyksiin yksilöinä.

Moni haastatelluista henkilöistä on työskennellyt tai työskentelee Eläketurvakeskuksessa. ETK on työeläkealan lakisääteinen yhteistyöelin, joka tuottaa tietoa sekä tutkimusta työeläketurvasta ja toimii kansainvälisenä yhdyslaitoksena (ETK 2018d). Työeläkevakuuttajat TELA ry on työeläkevakuuttajien etujärjestö, jonka tehtävänä on vahvistaa työeläkejärjestelmää ja vaikuttaa työeläkealan toimintaympäristöön esimerkiksi tuottamalla tietoa, näkökulmia ja koulutusta (TELA ry 2019). Keskinäinen Työeläkevakuutusyhtiö Ilmarinen on yksi Suomen työeläkeyhtiöistä, ja muiden yhtiöiden tavoin tarjoaa työeläkevakuutuksia sekä niihin liittyviä palveluita, ja lisäksi toimii suurena sijoittajana (Ilmarinen 2019). Elinkeinoelämän tutkimuslaitos Etla on yksityinen, voittoa tavoittelematon yleishyödyllinen organisaatio, joka tekee taloustieteellistä tutkimusta, seuraa talouden kehitystä, laatii ennusteita ja arvioi talouspolitiikkaa (Etla 2019). Haastateltavilla henkilöillä on siis eri lähtökohdat, mutta kaikki organisaatiot ja myös asiantuntijat ovat keskeisenä osana työeläketiedon tuottamisessa ja analysoinnissa.

4.2 Työeläke osana sosiaaliturvaa ja yhteiskuntaa

Nykyisen työntekijän lakisääteisen eläkkeen taustalla on monia yhteiskunnan ja lainsäädännön muutoksia. Monet näistä muutoksista ovat vaikuttaneet myös solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteeseen. Tässä luvussa pohdiskellaan ensin laajemmin yhteiskunnassa tapahtuneita ilmiöön liittyviä kehityskulkuja, jonka jälkeen tarkastellaan työeläkettä osana muuta sosiaaliturvaa. Sen jälkeen tarkastellaan vakuutusperiaatteen merkitystä työeläkkeelle.

4.2.1 Yhteiskunnan muutokset kehityksen taustalla

Liukko nimeää elämän yksilöllistymisen syiksi elintason nousun ja sen, että yhteiskunnan kulttuuriset normit eivät pakota enää samalla tavalla kuin ennen. Myös Lundqvist mainitsee yksilöllisyyden merkitystä korostavaksi tekijäksi taloudellisen kasvun, joka johtaa varallisuuden kertymiseen ja sitä kautta varallisuutta ei haluttaisi jakaa muille verotuksen tai muiden maksujen kautta. Vanteen mukaan yhteiskunnan yhteisten järjestelmien, kuten työeläkkeen sekä verotuksen kehittäminen sijoittuivat sotien jälkeiseen aikaan, ja niiden laajeneminen jatkui aina 1980-luvulle asti. Sen jälkeen 1990-luvulta lähtien on hänen mukaansa alkanut *"hidas yksilöllistyminen, siis yleisesti yhteiskunnassa, sen järjestämisessä--"*. Hän mainitsee yksilöllistymisen taustatekijöiksi teknologian edistymisen ja työnjaon muutoksen pois teollisuusvaltaisesta tuotannosta. Lisäksi globalisaatio, vapaakauppa sekä julkisen talouden vajaiden kasvaminen väestön ikärakenteen muuttuessa ovat muutosajureita, joiden seurauksena solidaaristen järjestelmien rakentaminen on vaikeutunut. Vanteen mukaan muutokset *"vaikutti ihmisiin eikä ihmisten ajattelu näihin -- ja ihmiset alkoivat tuntea, että minä olen oman onneni seppä"*. Tämä ajattelumallin muuttuminen tuki yksilöllistymisen kehitystä. Voidaan siis nähdä, että kehitys johtaa kohti yksilöllisempää vastuuta korostavaa yhteiskuntaa. Myös Lundqvistin mukaan kansainvälistyminen vaikuttaa yhä enemmän ihmisten ajattelutapoihin, ja Suomen järjestelmät saatetaan alkaa nähdä riittämättömänä, tai niitä aletaan muuten muokata kansainvälisen mallin mukaan. Samoja yhteiskuntaa muuttavia asioita on nähty myös aiemmin (ks. Barr 2012, 341–346; Rantala & Kivisaari 2014, 384–385)

Liukolla on sanojensa mukaan ristiriitainen suhde yhteiskunnassa näkyvään solidaarisuuden ja yksilöllisyyden muutokseen. Hänen mukaansa usein tutkimuksissa esitetään, että yksilöllistymiskehitys on vahva trendi, ja onkin empiirisiä tuloksia sen lisääntymisestä. Solidaarisuuden

tai kollektiivisuuden suuntaa taas on hänen mielestään vaikeampi arvioida, vaikka usein esitetäänkin, että sen rooli yhteiskunnassa olisi vähentynyt. Liukon mukaan vähenemisen määrää on kuitenkin vaikeaa määrittää. Lundqvist mainitsi, että vaikka yksilöllisyys onkin korostunut, niin toisaalta yhteiskunnan kehittyminen on johtanut yhä vahvempaan lainsäädännön merkitykseen ja samalla on syntynyt erilaisia järjestelmiä, jotka perustuvat *"solidaarisuusajattelun mukaiseen rahoitukseen, maksuihin ja verotukseen"*. Tästä hänen mukaansa syntyykin *"vastakkainasettelu, että mitä laajempaa se solidaarisuus on, niin sitä laajemmin halutaan pitää siitä omasta oikeudesta kiinni, omasta yksilöllisyydestä"*.

Uusitalonkin mukaan on näkyvissä ristiriitaisia trendejä ilmiön piirissä. Pinnallisena vastauksena hänen mukaansa voisi pitää, että solidaarisuus olisi väistymässä ja yksilöllisyys voimistumassa, mutta voikin olla niin, että molemmat aatteet ovat voimistumassa samaan aikaan. Tuomikoski ei myöskään ollut varma siitä, onko yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhteella laajemmin yhteiskunnassa trendiä, tai kumpaa aatetta sovellettaisiin enemmän. Hän kuitenkin nosti esiin sosiaalipoliittiset jännitteet, jotka koko ajan vaikuttavat suhteen taustalla. Osa ihmisistä haluaisi viedä asioita yksilöllisempään suuntaan ja osa taas kollektiivisempaan, ja voi olla, että näiden merkitys myös vaihtelee. Liukko viittasi samaan asiaan nostamalla esiin henkivakuutusmainonnassa näkyneet suuntaukset. Esimerkiksi 1960-luvulla kollektiivisuus on näkynyt niissä enemmän, ja 1980- ja 1990-luvuilla yksilöllisyyttä korostavia mainoksia on ollut enemmän. Kokonaisuudessaan monet asiantuntijoista eivät uskaltaneet varmaksi sanoa asioita, joita voisi olla yhteiskunnan muutoksen taustalla. Useiden asiantuntijoiden mielestä on lisäksi nähtävissä kahdensuuntaista kehitystä, eli että yhteiskunnassa on koko ajan painetta kahteen suuntaan, sekä yksilölliseen että solidaariseen kehitykseen. Kirjallisuudessaakin on huomattavissa samankaltaisia ajatuksia, joita on esitelty esimerkiksi tutkielman luvussa 2.1.2 ja 2.2. Teoriaosuudessa korostuu myös hyvinvointivaltion rahoittamisen ongelmat, joita haastatellut asiantuntijatkin mainitsevat.

4.2.2 Työeläke asemoituna muuhun sosiaaliturvaan

Työeläke ei ole tyhjiössä omana järjestelmänään, vaan se kytkeytyy muuhun sosiaaliturvaan ja yhteiskuntaan. Tässä luvussa tarkastellaan asiantuntijoiden kommenttien perusteella siten, miten työeläke voidaan asemoida solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteen muuhun sosiaaliturvaan. Erityisesti Kelan etuudet vaikuttavat haastatteluiden perusteella olevan tärkeä vertailu- ja

yhtymäkohta työeläkkeeseen. Tuomikosken mukaan työeläkkeen vertailu muuhun sosiaaliturvaan solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteen riippuu siitä, kuinka solidaarisuuden käsitteitä tarkastellaan. Kelan etuudet ovat hänen mukaansa lähes pelkkää solidaarisuutta. Vanteen mukaan työeläke sijaitsee yksilöllisessä päässä koko sosiaaliturvaa. Perusturva osana sosiaaliturvaa asemoi työeläkkeen hänen mukaansa yksilöllisempään laitaan sosiaaliturvan kentällä. Lundqvistin mukaan Kelan etuuksien ja muiden tukijärjestelmien rooli on muuttunut toimeentulon aukkoja paikkaavaksi, ja taloudellisen tilanteen sekä työllisyyden tilanne vaikuttavat niiden merkitykseen. Valkosen mukaan työeläkejärjestelmä on monitahoinen, mutta lähtökohtaisesti ansiosidonnainen järjestelmä on silti aina lähempänä yksilöllisyyttä kuin verorahoitteinen sosiaaliturva. Työeläkejärjestelmässä on kuitenkin hänen mukaansa lähes puhdasta riskisolidaarisuutta, eli siltä kannalta järjestelmä on luokiteltavissa solidaariseksi. Tuomikosken mukaan lakisääteisessä tapaturmavakuutuksessa ja sairausvakuutuksessa mennään hieman työeläkettä enemmän tulosolidaarisuuden puolelle siinä mielessä, että niissä sovelletaan ansiokattoja ja alenevia korvausasteita.

Uusitalon mukaan vakuutussolidaarisuus on erittäin keskeinen piirre työeläkevakuuttamisessa, ja sattumasolidaarisuus on kaikkein suurimmassa roolissa. Kansaneläkejärjestelmässä taas tulosolidaarisuus on hänen mielestään keskeinen elementti. Työeläkejärjestelmä eroaa Uusitalon sanojen mukaan monesta muusta sosiaaliturvajärjestelmässä siinäkin mielessä, että siinä on tiettyä kaavamaisuutta, eikä se vastaa saman lailla yksilöllisiin tilanteisiin, niin kuin esimerkiksi viimesijainen sosiaaliturva. Hänen mukaansa tämä on myös perusteltua, ja että yksilöllisempiin elämäntilanteisiin liittyviin toimeentulo-ongelmiin on omat järjestelmänsä. Uusitalo siis liittyy yksilöllisyyteen yksilölliset tilanteet ja niiden huomioon. Tässä mielessä työeläkejärjestelmä ei siis ole kovin yksilöllinen viimesijaiseen sosiaaliturvaan verrattuna. Sattumasolidaarisuutta on Tuomikosken mukaan kaikkialla, missä vakuutusperiaatetta sovelletaan. Hänen mukaansa eläkkeen ja eläkepalkan katottomuus vastaavat ansaintaperiaatetta. Valkonen näkee, että erityisesti riskisolidaarisuus kuvaa hyvin työeläkevakuutusta, sillä maksu ei vaihtelee esimerkiksi eliniän pituuden tai työkyvyttömyysriskin mukaan. Yksilöllisyyden Valkonen määrittelee niin, että ääritilanteessa vanhuuden varalle säästettäisiin kokonaan itse, eikä järjestelmässä olisi minäänlaista riskienjakoa. Valkosen mukaan heti, kun siirrytään vakuutuksen puolelle, solidaarisuus tulee mukaan. Suomen järjestelmä on kuitenkin ansiosidonnainen, mikä tuottaa siihen yksilöllisyyttä eli maksujen ja etuuksien vastaavuutta. Valkonen kuitenkin toteaa, että asiaa monimutkaistaa se, että kyseessä on etuusperusteinen jakojärjestelmä, mistä syntyy sukupolvien välistä vakuuttamista.

Liukko painottaa, että eläkejärjestelmä kokonaisuutena tarkoittaa Suomen tapauksessa työeläkettä ja kansaneläkettä sekä muita tukijärjestelmiä. Niitä ei voi siis erottaa toisistaan, ainakaan käytännön elämässä. Kansaneläkkeen yhteys tuo Liukon mukaan enemmän solidaarisuutta järjestelmään. Hänen mukaansa Suomen eläkejärjestelmässä on voimakasta sattumasolidaarisuutta, kun ihmiset ovat samassa asemassa riippumatta vanhuuteen tai työkyvyttömyyteen tai perheenhuoltajan kuolemaan liittyvistä riskeistään. Riskisolidaarisuutta on Liukon mukaan myös hyvin paljon, etenkin jos verrataan yksityisvakuuttamiseen. Riskisolidaarisuutta työeläkkeessä Liukko avaa siten, että riskit eivät vaikuta maksuihin tai siihen, pääseekö osalliseksi järjestelmään. Ainoa poikkeama tästä on työkyvyttömyyseläkkeen maksuluokkamalli, joka sekään ei näy palkansaajien maksussa, jolloin lähes täydellinen riskisolidaarisuus säilyy. Tulosolidaarisuuden kysymys taas on Liukon mielestä monimutkaisempi, sillä ansiosidonnaisen järjestelmän lähtökohtana on ollut, että olisi mahdollisimman vähän tulonjakoa, etenkin nykyisin: *"Peruslogiikka on se, että eläkettä kertyy mahdollisimman tarkkaan ansioiden mukaan, että se on aika yksilöllistä, ja tulonjakoa ei sitä kautta ole."*

Kuitenkin Suomen järjestelmässä on Liukon mukaan piirteitä, jotka lisäävät tulonjakoa. Näitä piirteitä ovat esimerkiksi kansaneläkkeen yhteys työeläkkeeseen, työkyvyttömyyseläke ja eläkkeen kertyminen tietyiltä palkattomilta ajoilta. Liukko täsmentää, että vaikka järjestelmä onkin tiukasti ansiosidonnainen, niin sen sisällä on tekijöitä, jotka sisältävät tulonjakoa. Täysin omana lukunaan voidaan pitää sukupolvien välistä solidaarisuutta. Sen määrää järjestelmässä on Liukon mukaan vielä monimutkaisempaa tarkastella, mutta Suomen järjestelmässä sen voi ajatella olevan voimakasta jakojärjestelmäperusteisuuden takia. Nuoremmat sukupolvet siis rahoittavat vanhempien sukupolvien eläkkeet, jolloin turva perustuu sukupolvien väliselle solidaarisuudelle. Uusitalo antaa erityistä painotusta vakuutussolidaarisuuden muodolle, jota hän kutsuu "pakkosolidaarisuudeksi". Se on näkyvissä myös työntekijän lakisääteisessä eläkkeessä. Pakkosolidaarisuudella hän tarkoittaa sitä, että työeläkevakuutus pakottaa kaikki samaan järjestelmään, jolloin nekin, jotka eivät muuten ymmärtäisi vakuuttaa itseään, tulevat vakuutetuiksi. Ihmisten lyhytnäköisyyden kannalta on perusteltua, että jokainen on pakotettu osallistumaan järjestelmään.

Eläkevakuutus eroaa tarveharkintaisesta sosiaaliturvasta muun muassa siinä, että se on nimensä mukaisesti vakuutus. Asiantuntijat olivat kaikki samaa mieltä siitä, että vakuutusperiaate, ymmärrettynä ansaintaperiaatteena, on ollut ja on edelleen erittäin keskeinen työeläkkeelle, suorastaan sen ydin. Tuomikoski kiteyttää työeläkevakuutusta, että se on vakuutus työansioden

loppumisen varalta, ja tämä valinta heijastuu paitsi turvan laatuun, myös rahoitusjärjestelmään. Kenelläkään ei siis ole omia eläkerahoja, vaan vastuuvelan katteena on kerätty suuri eläkepotti. Tällä on Tuomikosken mukaan suuret periaatteelliset ja käytännön vaikutukset. Vanteen mukaan vakuutus on jo sinällään solidaarista, ja työntekijän lakisääteisessä eläkkeessä on pyritty pysymään tässä ajattelutavassa.

Liukko liittää työeläkejärjestelmän yhteydessä vakuutusperiaatteen erityisesti ansaintaperiaatteeseen, mutta ei riskiluokitteluun, jolloin maksut heijastelisivat riskiä. Riskiluokittelustakin on hänen mukaansa käyty keskustelua, mutta se näkyy käytännössä vain työkyvyttömyyseläkkeissä. Vakuutusperiaate näkyy Liukon mukaan järjestelmässä siten, että lähtökohtana on mahdollisimman johdonmukainen ansiosidonnaisuus. Järjestelmässä on kuitenkin tekijöitä, jotka eivät noudata tiukkaa vakuutusperiaatetta, kuten palkattomien aikojen mukaan ottaminen, jotka voivat sekoittaa verorahoitteen sosiaaliturvan piirteitä maksuihin perustuvaan eläkevakuutukseen. Kuitenkin Liukon mukaan usein eläkejärjestelmän piirteiden perusteluina usein käytetään sitä, että eläkejärjestelmän tulisi noudattaa vakuutusperiaatetta. Tätä on myös aiemmin korostettu (ks. STM 2002, 303–304). Liukko mainitsi myös, että on luontevaa, että työeläkkeessä on käytössä yksityisvakuutuksesta tuleva vakuutusajattelu, sillä järjestelmän luomisessa ja toimeenpanossa yksityisten vakuutusyhtiöiden edustajilla on ollut vahva vaikutus. Uusitalo mainitsee, että Teivo Pentikäinen on ottanut mallia yksityisestä vakuutuksesta järjestelmää luodessaan. Uusitalo sanoo, että vakuutusperiaate on sen verran joustava, ja sen sisään pystyy sisällyttämään sekä loppu- että keskipalkkaperiaatteen.

Monet asiantuntijat, kuten Vanne ja Uusitalo, myös mainitsivat, että vaikka vakuutusperiaatteesta onkin pidetty tiukasti kiinni järjestelmän muuttuessa ja kehittyessä, se on silti saanut erilaisia tulkintoja eri aikoina. Yksi esimerkki tästä on laskentasääntöjen määräytyminen loppupalkan tai sitten keskipalkan perusteella. Valkosen mukaan on menty kohti vakuutusperiaatetta, kun järjestelmässä ollaan siirrytty loppupalkasta keskipalkkaan. Aiemmin osa ihmisistä pystyi aiempien sääntöjen kautta tietoisesti vaikuttamaan eläkkeensä määrään sitä kautta, kuinka paljon teki töitä tai sai palkkaa viimeisinä työvuosinaan. Eläke on siis ollut sattumanvaraisempi, koska se ei ole perustunut koko työuran palkkoihin. Lundqvistin mukaan eliniän piteneminen ja sen tuomat haasteet ovat yllättäneet asiantuntijat, mutta siitä huolimatta vakuutusperiaatteesta on pystytty pitämään kiinni keskipalkkaperiaatteeseen siirtymällä. Yksilötasolla muutos voi kuitenkin lisätä tarvetta yksilölliseen vakuuttamiseen, kun eläke ei välttämättä enää vastaa

viimeaikaista elintasoa. Vakuutusperiaatteesta ja laajemmin vakuuttamisesta ollaan Vanteen mukaan hyvin perillä toimialalla, ja se on koko ajan vaikuttamassa ajattelun taustalla.

Vanne erittelee yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhdetta laajemminkin eläkevakuutuksessa. Yksilöllisyys on vahvempaa, kun korvaukset vastaavat tiiviisti maksettuja maksuja kaikkien vakuutuksen piirissä olevien. Vastaavuutta tarkastellaan koko elinkaarella, ei siis vain esimerkiksi eläkkeelle jäädessä. Yksilöllisyyttä voi tarkastella myös korvausten maksuille antaman tuoton avulla: mitä vähemmän on hajontaa vakuutettujen tuotoissa, sitä yksilöllisempi järjestelmä on. Solidaarisuus kasvaa, kun korvausten ja maksujen vastaavuus vähenee, paitsi jos kyse on siitä, että suurempituloiset saavat parempaa tuottoa maksuilleen kuin pienempituloiset, eli järjestelmä on regressiivinen. Maksujen ja korvausten tiivis yhteys voi vallita sekä sellaisessa vakuutuksessa, jossa vakuutetulla on laajasti yksilöllisiä valinnanmahdollisuuksia, että sellaisessa, jossa niitä on vähän tai ei ollenkaan. Valinnanmahdollisuudet eivät kuitenkaan voi olla sellaisia, joilla vakuutettu voi muuttaa vakuutuksen itselleen tulosolidaariseksi (*moral hazard*).

4.3 Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden taustalla työntekijän eläkevakuutuksessa

Tämän luvun tarkoituksena on tarkastella tarkemmin työntekijän lakisääteisen eläkkeen vaihteita solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteen kehittymisen näkökulmasta asiantuntijoiden antamien kommenttien perusteella. Ensin analysoidaan lainsäädännön ja yhteiskunnan muutosten vaikutusta laajemmin ja yksittäisten sääntöjen osalta, jonka jälkeen käydään läpi eri tahojen ajatuksia solidaarisuuden ja yksilöllisyyden merkityksestä. Lopuksi asemoidaan kolme keskeistä työeläke-etuutta, vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläke, ilmiön suhteen.

4.3.1 Lainsäädännön ja yhteiskunnan vaikutus työntekijän lakisääteiseen eläkkeeseen

Haastatteluiden perusteella voidaan todeta, että erityisesti lainsäädännön muutoksilla on ollut merkittävä vaikutus työntekijän lakisääteisen eläkkeen kehittymiseen yleisesti, ja sitä kautta myös sen solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteeseen. Liukon mukaan jokainen uudistus hie-man hienosäätää sitä, esimerkiksi se, millä tavalla työkyvyttömyyseläke lasketaan tai palkattomien aikojen lisääminen eläkekertymään. Lundqvistin mukaan talouskasvu ja työllisyyden kas-

vaminen ovat parantaneet vakuutusperiaatteen roolia. Lainsäädäntö on hänen mukaansa mahdollistanut vähimmäiseläkkeiden nostamisen, mutta tämä kehitys on hänen mukaansa vähitellen hiipumassa. Mahdollisesti on tulossa toisen suuntainen keskustelu, että tulisiko työeläkemaksuja myös pystyä alentamaan, jolloin yksilöllisyyden teemat nousevat enemmän esiin. Hänen mukaansa työeläkejärjestelmä kuitenkin on enemmän solidaarisuuden puolella tässä diskurssissa. Uusitalonkin mukaan lainsäädäntö on ilmiön keskeinen ohjaava tekijä, mutta hän painotti, että lainsäädäntö ei muotoudu tyhjästä, vaan yhteiskunnallisten seikkojen pohjalta. Näitä seikkoja ovat olleet työelämän muutokset ja viimeisten vuosikymmenten johtavana tekijänä ikärakenteen muutos.

Hyvin merkittävä solidaarinen piirre on nähtävissä aivan järjestelmän alkuvaiheissa, kun ensimmäisille järjestelmän piirissä olleille sukupolville alettiin maksaa eläkettä, vaikka he eivät olleet maksaneet paljoakaan maksuja. Valkonen kiteyttää asiaa näin: *"Eli tässä on tapahtunut sellainen valtava sukupolvien välinen tulonjako, joka oli ihan tietoinen päätös. Ja se tapahtuu aina tietysti, kun jakojärjestelmä perustetaan."* Järjestelmän alkuvaiheessa Vanteen mukaan niin sanotulle sotasukupolvelle alettiin maksaa eläkettä, vaikka eivät olleetkaan maksaneet paljoakaan työeläkemaksuja. Tällöin he siis saavat paremman tuoton maksamilleen maksuille kuin myöhemmät sukupolvet, mutta tämä aika on päättymässä järjestelmän kypsyessä. Yhteiskunnan poliittinen kehittäminen ja lainsäädäntö ovat olleet tämän valinnan taustalla. Asiantuntijat, joiden kanssa asia tuli esille haastattelussa, olivat yhtä mieltä siitä, että tämä piirre näkyy kaikissa uusien jakojärjestelmien käyttöönotossa. Lundqvistin mukaan eläkejärjestelmän syntyvaiheessa oli siis poliittista solidaarisuutta, jolla ei oikeastaan ollut vakuutusperiaatteen kanssa tekemistä. Hän kertoo, että vähimmäiseläkettä tarjottiin kaikille järjestelmän piirissä oleville, ja maksuja ei voitu suoraan asettaa vastaamaan etuuksia, joten maksu ei vastannut moneen vuosikymmeneen turvaa.

Vanne tarkasteli asiaa erilaisten ryhmien näkökulmasta. Hän eritteli ryhmiksi muun muassa sukupolvet ja sukupuolet, joiden välillä hän näki solidaarisuutta. Sukupolvien välillä solidaarisuutta on nähtävissä etenkin järjestelmän alussa. Myöhemminkin, liittyen jakojärjestelmän rahoitukseen, aiemmat sukupolvet ovat saaneet enemmän tuottoja maksuilleen kuin myöhemmät. Lisäksi on Vanteen mukaan väistämätöntä, että talouden kasvaessa kasvavat tulot kohdentuvat joillekin myös tulevaisuudessa. Elinkaaren mitassa vanhempien sukupolvien tulotaso on ollut jonkin verran alempi, mutta toisaalta nykyään elinkaaren profiili näyttää erilaiselta, ja alle 30-vuotiaiden tulotaso on nykyään alempi suhteessa muihin ikäryhmiin, kun korkeakoulutuksen

määrä on lisääntynyt. Sukupuolten välillä järjestelmän sisään rakennettua solidaarisuutta on näkyvissä niin, että eläkemaksuja ei makseta suhteessa odotusarvoihin, vaan kaikki maksavat samaa maksua. Vanteen mukaan näin naiset saavat kompensatiota heidän pidemmästä elinajasta, vaikka naisten eläkkeet ovatkin pienempiä kuin miesten. Lisäksi Vanne toteaa, että yksilöllisempään suuntaan siirtyminen, esimerkiksi poistamalla leskeneläkkeet, olisi ongelmallista, sillä naisten eläkkeitä alennettaisiin silloin.

Liukon mukaan keskeisimpiä lainsäädännön aiheuttamia muutoksia ovat muun muassa keskipalkkaan siirtyminen ja palkattomien aikojen mukaan ottaminen. Lisäksi hänen mukaansa eräs muutos on ollut kansaneläkkeen ja työeläkkeen suhteen muovautuminen. Koko järjestelmä muuttui 1990-luvulla ainakin ajatuksen tasolla työeläkepainotteisemmaksi, kun kansaneläkkeen perusosaa ei enää saanut jokainen eläkeläinen, mutta käytännössä eläkkeiden suuruus pysyi lähes samana. Valkosen mukaan monet solidaarisuuden ja tulonjaon ilmiöt ovat vero- ja tulonsiirtojärjestelmän kokonaisuudesta lähtöisin, esimerkiksi kansaneläkkeen työeläkevähenteisyydestä ja progressiivisesta tuloverotuksesta. Tästä syystä pienituloisilla nettoeläke voi olla sama tietyn tuloalueen sisällä, vaikka bruttotulot olisivat eri, jolloin yksilöllisyyttä ei ole nähtävissä juuri ollenkaan. Suurempituloisilla yksilöllisyyttä näkyy Valkosen mukaan enemmän.

Ehdottomasti keskeisimmäksi uudistukseksi ilmiön kannalta haastatteluissa nousi työeläkkeen laskentasääntöjen muuttuminen loppupalkkaperiaatteesta keskipalkkaperiaatteeksi. Kaikki asiantuntijat mainitsivat sen tärkeäksi uudistukseksi aiheen kannalta. Toisaalta täysin yhtä mieltä ei oltu siitä, kuinka se järjestelmää muovasi. Uudistus oli merkittävä myös siinä mielessä, että se muutti työeläkeajattelua hankitun elintason takaajasta koko työuran aikaisten tulojen keskiarvoksi. Tämän mainitsivat ainakin Valkonen ja Liukko. Valkonen arvelee, että siirtyminen keskipalkkaperiaatteeseen on ollut suuri muutos yksilöllisyyden suuntaan. Liukon mukaan se vei järjestelmää yksilöllisempään suuntaan, sillä nyt työeläke vastaa työntekijän työuraa mahdollisimman tarkkaan, ja etuudet ovat tarkemmin yhteydessä yksilötasolla. Toisaalta Uusitalon mukaan sattumasolidaarisuus lisääntyi, koska kaikki henkilöt siirtyivät samalle tasolle eläketurvan suhteen, eikä erilaisten työsuhteiden välillä ollut enää eroja. Liukon mukaan nykyjärjestelmä suosii henkilöitä, joilla on tasaisemmat tulot työuran aikana, eli usein työntekijät, kun aiempi järjestelmä suosi niitä, joilla oli nousevat tulot, eli usein korkeakoulutetut. Myös eläkkeen karttumisen alaikärajan lasku 23 ikävuodesta 18 ikävuoteen on tietynlaista tulonjakoa niille, jotka ovat jo töissä nuorena, eivätkä opiskele pitkään.

Toisen näkökulman asiaan tarjoaa Vanne, joka näkee loppupalkkaperiaatteen siinä mielessä yksilöllisenä, että sillä pyrittiin vakuuttamaan kullekin henkilölle saavuttamansa kulutustaso niin, ettei pudotus ollut liian suuri. Se ei myöskään Vanteen mielestä ollut solidaarinen niin sanotusti huono-osaisia kohtaan, koska se siirsi resursseja pienituloisilta suurituloisille. Keskipalkkaperiaate taas vastaavasti on tästä näkökulmasta solidaarinen, sillä tulonsiirrot huonompisaisilta parempisaisille eivät Vanteen mielestä ole solidaarisuutta tai toisaalta myös yksilöllisyyttäkään. Tuomikosken mukaan loppupalkkaperiaate vei järjestelmää väärään suuntaan, koska suurituloisilla tyypillisesti palkka oli noussut työsuhteen edetessä, ja siten suurituloiset saivat halvemmalla yksikköhinnalla eläkettä. Lundqvist tuo esiin, että tekniikan kehittymiselläkin on ollut roolinsa ilmiössä, sillä yhä laajempien tiedostojen ylläpitäminen on mahdollistanut tarkemman laskentatason eläkkeille. Tällöin turva vastaa yhä enemmän henkilön työuraa ja yksilöllisyyttä kasvaa.

Uusitalon mukaan keskipalkkaperiaatteen vastakkainen trendi taas tapahtui 1970- ja 1980-luvuilla, kun perustettiin erilaisia työeläke-etuuksia yksilöllisten tilanteiden varalle. Näiksi etuuksiksi Uusitalo mainitsee työttömyyseläkkeen, yksilöllisen varhaiseläkkeen ja osa-aikaeläkkeen. Kaikki nämä järjestelyt kuitenkin purettiin, jolloin Uusitalon mukaan tässä mielessä yksilöllisyys väheni, kunnes taas vuoden 2017 eläkeuudistuksessa sitä lisättiin joustavan eläkeiän ja osittaisen varhennetun vanhuuseläkkeen muodossa. Vannekin puhuu työttömyyseläkkeestä, mutta hänen mukaansa se on solidaarista, mutta toisaalta yksilöllistä. Hän kertoo, että työttömyyden kasvu 1970-luvulla oli yksi yhteiskunnallinen muutos, joka on vaikuttanut työntekijän lakisääteisen eläkkeen solidaarisuuteen, kun päätettiin, että ongelmaa aletaan hoitaa myös työeläkejärjestelmän keinoin. Tuomikoski mainitsi järjestelmän alkuvaiheessa käytössä olleiden alkukarenskien poistamisen lähentäneen maksun ja edun vastaavuutta. Lisäksi TEL-lisävakuumusten poistaminen on vähentänyt yksilölle tai pienelle ryhmälle räätälöidyn turvan merkitystä järjestelmässä. Tulosalidarisuutta lisää Liukon mukaan eläkkeen kertyminen palkattomilta ajoilta. Jo ennen vuotta 2005 eläkettä kertyi siltäkin ajalta, jos oli työstä alle vuoden pois. Vuoden 2005 uudistuksessa mukaan tulivat myös tutkintoon johtava opiskelu ja vanhempainvapaat. Liukko pohtii opiskelusta saatavaa eläkettä siitä näkökulmasta, että se voikin olla tulonsiirtoa hyväosaisille, sillä pitkään opiskelevilla on useammin parempi palkka myöhemmässä vaiheessa uraa.

Vanteen mukaan solidaarinen piirre alusta asti on ollut, että toimialojen välisiä riskieroja ei vakuuteta odotusarvojen mukaan. Tosin rahoituksessa on vielä nykyäänkin eroa julkisen ja yksityisen välillä, eli sitä toimialaeroa ei ole ylitetty. Uusitalo mainitsi yhdeksi eräänlaista solidaarisuutta lisänneeksi uudistukseksi yksityisen ja julkisen eläkejärjestelmän sääntöjen yhdenmukaistamisen. Toisaalta samassa uudistuksessa on lisääntynyt Uusitalon mukaan myös tämän tutkielman mukaisen yksilöllisyyden määrä, koska siinä etuuden ja maksun välillä ei ole enää erilaista vastetta. Yksi työntekijän lakisääteisen eläkkeen kattavuuteen ja sitä kautta solidaarisuuteen vaikuttava uudistus oli vuoden 2007 apurahansaajien ottaminen mukaan järjestelmään, jota Liukko avaa näin: *"--silloin, kun apurahansaajat tulivat eläketurvan piiriin, niin vaikka määrällisesti voi olla aika pieni ryhmä, niin se on aika iso tekijä, että oli olemassa tällainen ryhmä, joka ei kuulunut lainkaan työeläketurvan piiriin. Että sinänsä laadullisessa mielessä tosi merkittävä laajennus siihen solidaariseen suuntaan, mikä on työeläketurvan kattavuus."* Periaatteellisesti muutos oli siis hyvinkin suuri. Myös Vanteen mukaan tämä muutos laajempaan kattavuuteen ja sisällyttämiseen edustaa solidaarisuutta. Lisäksi hän mainitsee, että sitä ennen työeläke oli tarkoitettu vakaiden työsuhteiden ja LEL:n piirissä olleiden alojen vakuuttamiseen. TEL- ja LEL-alojen yhdistäminen laajensi hänen mukaansa toimialojen välistä solidaarisuutta. Valkosen mukaan kaikkien ryhmien ottaminen mukaan vakuutettavan palkkasumman alarajan laskemisen avulla on merkittävä tekijä eläketurvan kannalta, etenkin, kun tulevaisuudessa palkkatyö ja yrittäjäyys menevät yhä enemmän sekaisin. Tämän ilmiön takia on Valkosen mukaan myös hyvä, että työeläkejärjestelmä on pakollinen, koska se suojaa lyhytnäköisyyttä vastaan.

Vuoden 2017 uudistus paransi Uusitalon mukaan etuuden ja maksun välistä yhteyttä eli siten määriteltä yksilöllisyyttä. Yksilöllisyyttä lisääviä muutoksia olivat elinaikakerroin ja nouseva eläkeikä, sillä ne parantavat sukupolvien välistä yksilöllisyyttä ryhmätasolla. Myös Vanne mainitsee elinaikakertoimen sukupolvien välistä solidaarisuutta vähentävänä asiana. Se vähentää painetta nostaa työeläkemaksuja, koska ilman sitä jokainen sukupolvi joutuisi maksamaan suurempaa eläkemaksua pidentyvien elinaikojen ja sitä kautta eläkkeelläoloaikojen takia. Lisäksi Vanne liittyy elinaikakertoimeen joustavan vanhuuseläkkeen, jolloin tämä kokonaisuus vie turvaa yksilöllisempään suuntaan. Valkosen mukaan sukupolvien välinen tulonjako on vähentynyt, kun eläkeikä on sidottu tietyn kohortin elinajanodotteeseen. Tämä muutos keskittää tulonjaon enemmän tietyn sukupolven keskinäiseksi.

Vanteen mukaan vuoden 2017 uudistuksen kokonaisuus, johon kuuluvat osittainen varhennettu vanhuuseläke ja lykkäyskorotukset, oli muutos yksilölliseen suuntaan. Yksilö voi sen avulla pyrkiä itse säätämään eläketasoaan oman tilanteensa mukaan. Varhennettu vanhuuseläke ja lykkäyskorotukset toteutettiin Vanteen mukaan aktuaarisesti reiluina, joten yksilöllistä valinnanvapauden kasvua toteutettiin niin, että maksujen ja etuuden yhteyttä ei rikottu. Vanteen mukaan tämä uudistus on ollut onnistunut. Vanne nostaa yksilölliseksi piirteeksi myös informoinnin työntekijöiden eläkekertymästä: *"Eläke on aina ollut sillä tavalla yksilöllinen, että se on karttunut just sulle näin, mutta se että siitä informoidaan, se liittyy siihen, että ihmiset ovat varmaankin siihen liittyen todellakin halunneet tietää paljon se nyt on."* Lisäksi Vanne kertoo, että ihmisten finanssilukutaito on kehittynyt, ja sitä kautta ihmiset haluavat tietää enemmän eläkeasioistaan, ja tarkastella sitä kautta tarvitseeko omaa toimintaansa muuttaa. Vanne nostaa yksilöllisenä, yksilön tilanteen huomioonottavana piirteenä työeläkealan työkyvyttömyysriskin hallinnan, etenkin kuntoutuksen. Uusitalon mukaan on nähtävissä paljon eri suuntaisia trendejä, joista toiset vievät solidaarisempaan ja toiset yksilöllisempään suuntaan. Näistä on annettu esimerkkejä edellä. Liukko kiteyttää näkemystään näin: *"--vaikka periaatteessa on aika tiukasti ansiosidonnainen järjestelmä, niin siinä -- sisällä on useampia tekijöitä, jotka sisältävät tulonjakoa."*

Liukon mukaan järjestelmä toteuttaa mahdollisimman yksilöllistä ajattelua siinä, että *"työeläkejärjestelmä pyrkii olemaan mahdollisimman ansiosidonnainen, että maksut ja etuudet vastaisivat mahdollisimman hyvin toisiaan"*. Kattavuus on Liukon mukaan keskeinen tekijä Suomen järjestelmän solidaarisuudessa. Liukko kertoo, että Suomen järjestelmässä ei myöskään ole mahdollista ottaa yksilökohtaista sijoitusriskiä, mikä on solidaarisuuden suuntainen tekijä. Uusitalo painottaa pakollisuutta kattavuuden kannalta keskeisenä asiana. Useiden riskien samaan vakuutukseen sisällyttäminen on Vanteen mukaan solidaarista. Näitä riskejä työeläkevakuutuksessa ovat elinikä, työkyvyttömyys, huoltajan kuolema ja työuran kulku. Suuri kattavuuskin on Vanteen mukaan solidaarista. Kertymissäännöt ja eläkeikä taas ovat hänen mukaansa yksilöllisiä piirteitä. Myös Valkonen kertoo, että laskentasäännöt ovat selkeästi menneet yksilöllisyyden suuntaan. Uusitalonkin mukaan keskipalkkaperiaate vahvisti tutkielmassa määriteltä yksilöllisyyttä, mutta on olemassa joustoja, jotka ottavat huomioon yksilökohtaisen tilanteen, kuten palkattomilta ajoilta kertyvä eläke. Tuomikoski sanoo, että järjestelmän pakollisuus ei hänen mielestään ainakaan merkitse yksilöllisyyttä. Riskisolidaarisuuden suuri määrä järjestelmässä perustuu pakollisuudelle, sillä mikäli vakuutus olisi vapaaehtoinen, tulisi mukaan valikointi-ilmioita. Riskisolidaarisuus näkyy Tuomikosken mukaan muun muassa siinä,

että maksu ei riipu sukupuolesta, mutta naiset elävät keskimäärin kauemmin kuin miehet. Pakollisuus ja riskisolidarisuus vaikuttavat myös indeksiturvaan, sillä Tuomikosken mukaan sen rahoittaminen tasauksen kautta on mahdollista vain niiden avulla.

Vanteen mukaan rahoitusta on vaikeampaa määrittää ilmiön suhteen, mutta hän sanoo kuitenkin näin: *"--se koko järjestelmä on vakuutusjärjestelmä, ja siellä ei kuitenkaan ole tällaisia, että saat sitten omat rahasi takaisin, niin ehkä se sitten kuitenkin on solidaarista."* Kuitenkin jokaisen vakuutetun euro on yhtä arvokas nykyisessä järjestelmässä. Liukon mukaan rahoitus toteuttaa solidaarista ajattelutapaa, koska on käytössä etuusperusteinen jakojärjestelmä. Toisaalta järjestelmään on otettu mukaan myös maksuperusteisen järjestelmän piirteitä, joissa ajatuksena on, että maksut ja etuudet vastaavat mahdollisimman hyvin toisiaan. Valkosen mukaan rahoitus on solidaarista eläkeikäisten näkökulmasta, koska maksussa olevat eläkkeet ovat suojassa väestö- ja talousriskeiltä. Uusitalo mainitsi, että työeläkemaksut olivat pitkän aikaa kohtuuttoman matalia, jolloin maksun ja etuuden suhde oli aiemmille sukupolville monta kertaa parempi kuin nuoremmille. Tämä on hänen mukaansa osa uuden perustettavan järjestelmän problematiikkaa.

Indeksiturvan suhteuttaminen tutkimuksen ilmiöön vaikutti olevan hankalaa asiantuntijoille. Indeksiturvan muutos kohti kuluttajahintaindeksiä tavoittelee Lundqvistin mukaan sitä, että maksu vastaisi etuutta, ja lisää varovaisuutta tulevaisuuden suhteen: *"Kun se maksu kuitenkin joudutaan määrittelemään sellaisen tulevaisuuden mukaan, josta me ollaan tehty väärinarvioita. Että se on ihan hyvä, että on varovainen siinä suhteessa."* Uusitalo mainitsee, että indeksiturvan perustuminen osittain myös palkkaindeksiin voidaan perustella siten, että *"aiempien sukupolvien työelämässä tehdyn taloudellisen kasvun potentiaali realisoituu talouskasvun myötä pikkuhiljaa"* ja nykyisten ennusteiden mukaan kaikki sukupolvet tai kohortit saavat enemmän kuin maksavat. Tässä on kuitenkin hyvin suuret erot eri sukupolvien välillä. Liukko argumentoi, että indeksiturvan voi ajatella niin, ettei vakuutetulla ole inflaatoriskiä. Myös Valkosen mukaan indeksiturva ei ole yksiselitteinen asia arvioida. Hän kertoo, että jos eläkeindeksi olisi palkkaan eli eläkkeiden maksupohjaan sidottu, eläke vaihtelisi enemmän mutta olisi keskimäärin suurempi. Tällainen ansiosidonnaisuus olisi hänen mielestään enemmän yksilöllisyyttä. Nykyinen järjestelmä on siis hänestä solidaarisempaa tästä riskien kantamisen näkökulmasta, mutta toisaalta samalla eläkkeen ja ansiotason ero kasvaa, joka taas ei ole hänen mielestään solidaarista eri sukupolvien välillä.

Yksilöllisyydeksi Tuomikoski mainitsee mahdollisuudet tehdä päätöksiä eläkkeelle siirtymisen suhteen, mutta silloinkaan ei tingitä maksun ja etuuden yhteydestä tai toisaalta siitä, että tulolisidaarisuutta ei ole. Uusitalon mukaan työntekijän maksun tuominen mukaan järjestelmään on lisännyt työntekijäpuolen vastuuta ja sitä kautta järjestelmään tuntemaa tietynlaista solidaarisuutta, sillä yhteisvastuullisuus on lisääntynyt sen myötä. Lundqvistin mukaan järjestelmästä tulee aikaa myöten vahvemmin vanhuuseläkejärjestelmä, jolloin muiden osa-alueiden merkitys järjestelmän menestykselle vähenee. Tätä kehitystä havainnollistaa tutkielman kuvio 2 luvussa 1.1. Yksilöllisyys tai aktuaarinen neutraalius on Uusitalon mukaan lisääntynyt TyEL:ssä, mutta myös solidaarisuus on voinut vahvistua.

4.3.2 Eri tahojen ajatuksia solidaarisuudesta ja yksilöllisyydestä

Liukon mukaan kansainvälisesti eläkkeiden yksilöitymistrendi on ollut voimakkaampi kuin Suomessa, kun taas Suomessa suurin tekijä on ollut keskipalkkaperiaatteeseen siirtyminen. Tämä yksilöllistymiskehitys on Liukon mukaan saanut pontensa järjestelmän taloudellisen kestävyysnäkökulmasta ja työhön kannustamisesta, kun eläke karttuu koko työurasta, jolloin tästä näkökulmasta kannattaa tehdä töitä koko aikuisuus. Uusia sääntöjä pidetään lisäksi pääasiassa oikeudenmukaisempina, koska ne vähentävät eläkkeen sattumanvaraisuutta. Myös Valkosen mukaan keskustelu ammatillisten eläkejärjestelmien riskienjaosta ja yksilöllisistä eläkkeistä on laajempaa maailmalla kuin Suomessa. Vanteen sanoin yksilöllisten uudistusten voilyymi johtuu aiemmin käsitellyistä yhteiskunnan muutoksista sekä halusta lisätä järjestelmän kannustavuutta, sillä liiallinen solidaarisuus vie kannustavuutta, jos ihmiset tarkastelevat asiaa yksilöllisestä näkökulmasta.

Yksilöllisyyden lisääntymisen pontimina ovat olleet yhteiskunnan suuret muutokset, ennen kaikkea väestön ikääntyminen. Lisäksi asiaa voidaan Uusitalon mukaan tarkastella eläkepolitiikan ja työmarkkinoiden voimasuhteiden kautta. Ennen palkansaajaosapuolten rooli oli vahvempi kuin nykyisin, joten myöhemmin työnantajapuolen voimakkaampi rooli on voinut ohjata myös yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhdetta. Tuomikosken mukaan palkansaajapuoli on lujemmin solidaarisuuden kannalla, ja työnantajapuolella olisi enemmän valmiuksia yksilöllisempään suuntaan siirtymiseen. Uusitalo kertoo, että vuosituhaten alussa työnantajajärjestöillä oli tietynlaisia intressejä irtautua järjestelmästä, mutta radikaaleimmista ehdotuksista luovuttiin nopeasti. Hän myös sanoo, että Suomen järjestelmä ei kansainvälisellä tasolla ole työnantajille erityisen kallis, mutta ei erityisen halpakaan.

Vanteen mukaan yksilöllisyyttä järjestelmään kaipaavat etenkin hyväosaiset henkilöt, ja solidaarisuutta taas huonompiosaiset. Molemmat ryhmät ovat kuitenkin jälkiviisaita riskeihinsä nähden, eli ihmiset pystyvät toteamaan vasta myöhemmässä vaiheessa elämäänsä, tuliko heistä esimerkiksi työkyvyttömiä. Ihmiset eivät osakaan arvioida omia yksilöllisiä riskejään kovin hyvin. Toisaalta eläkeläisten keskuudessa hyväosaiset eläkeläiset usein kannattavat suurempia indeksikorotuksia eli toisin sanoen sukupolvisolidaarisuutta, jotta heidän eläkkeensä kasvaisi. Myös eläkekattoon liittyvät puheenvuorot ovat Vanteen mukaan kaksijakoisia, sillä *"siellä on niitä, jotka ajattelevat, että pienentämällä tätä pakollista niin mä saan yksilöllisyyttä. Siis, että eläkekattoon tulee joku minimijuttu, niin voin sitten itse hoidella, jotka varmaan on hyväosasia. Sitten on toisaalta juuri niin sanotusti huono-osaisia, jotka ajattelee, että pitäisi koko ajan rajoittaa kaikkien tuloja--"*. Tämän ajatuksen perusteella näyttäisi siis siltä, että ihmiset kannattavat sitä, mikä on juuri heille paras vaihtoehto.

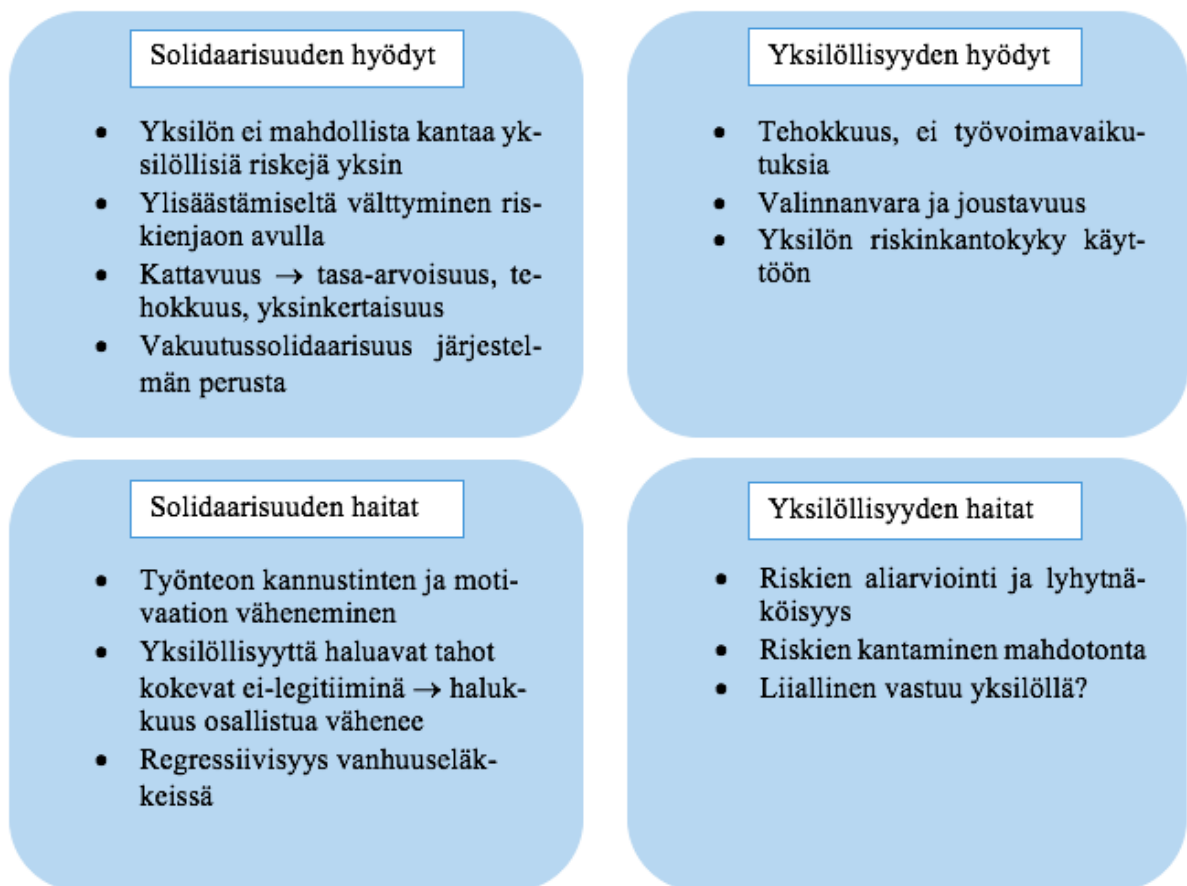
Valkosen mukaan ekonomistikunta ja monet esimerkiksi aktuaaritaustaiset työeläkejärjestelmässä vaikuttaneet henkilöt ovat halunneet mennä yksilöllisempään suuntaan. Lisäksi kansainväliset esimerkit, kuten Maailmanpankin 1990-luvulla suosittama malli kolmen pilarin eläkejärjestelmästä ja muiden maiden esimerkki ovat vaikuttaneet ajatuksiin. Valkosen mukaan erityisesti ekonomistien ajattelun taustalla on hakea tehokkuutta järjestelmään, sillä kun maksujen ja etuuksien vastaavuus kasvaa, ajatellaan, että sillä ei ole työvoiman tarjontaa heikentäviä vaikutuksia samalla lailla kuin veroilla. Valkosen mukaan poliittisista puolueista vasemmisto ja keskusta ovat olleet perusturva-ajattelun puolella, ja sosiaalidemokraatit ja kokoomus ovat enemmän ansioturvan puolella. Liukon mukaan yksilöllisyyttä ovat halunneet erityisesti työeläkejärjestelmän asiantuntijat, ja kansainvälisten tahojen keskustelu on toiminut osaltaan esimerkkinä. Solidaarisuutta taas haluavat erityisesti monet kansalaiskeskusteluun ja kyselytutkimuksiin osallistuneet henkilöt, jotka toivovat, että pienituloisia eläkeläisiä tulisi kompensoida enemmän. Myös eläkekattokeskustelu liittyy Liukon mukaan keskusteluun tulonjaosta, mutta eläkekatto voidaan toteuttaa hyvin eri tavoin, jolloin solidaarisuusvaikutukset ovat erilaisia. Tuomikosken mukaan keskustelussa voi jaotella kollektivistit ja liberaalit, mikä sanelee sosiaalipoliittista valintaa solidaarisuuden ja yksilöllisyyden välillä laajemminkin yhteiskunnassa. Jako liberaaleihin ja kollektiivisiin näkemyksiin on nähtävissä myös tutkielman teoriassa. Lundqvist ei näe, että yksilöllisyyskeskustelu olisi työmarkkinakentällä heiluttamassa nykyistä järjestelmää, ja nykyiseen järjestelmään ei kohdistu kovin suuria paineita sen korvaamiseen aivan jollakin muulla.

Valkonen kertoo, että vakuutus itsessään ja sen solidaarisuus antavat valtavasti hyötyä riskienjaossa, kun ylisäästämiseltä vältytään. Lundqvist näkee, että vakuutussolidaarisuus on järjestelmän perusta, eikä näe huonoja puolia sille. Eri asia ovat sitten muunlaiset solidaariset järjestelyt, kuten työttömyyseläkkeet, jotka kuitenkin ovat olleet osa työmarkkinoiden keskustelua, ja lisänneet työntekijäpuolen hyväksyntää järjestelmää kohtaan. Vanteen mukaan merkittävien solidaarisuuden eli toisaalta vakuutusjärjestelmän puolustus on, että ihmisten ei ole mahdollista kantaa työeläkkeen kautta vakuutettavia yksilöllisiä riskejä itse. Erityisesti tämä näkyy työkyvyttömyysriskin hallinnassa, mutta myös elinaikariskin hallinnassa, sillä kukaan ei voi varmaksii tietää, kuinka pitkään elää. Tällöin rationaalisesti toimiva henkilö varautuisi maksimaaliseen elinikään, mikä taas voi helposti johtaa liikasäästämiseen. Monet yksilöt myös aliarvioivat olemassa olevat riskit, esimerkiksi elinajanodotteen nousun ja sitä kautta todennäköisen eläkkeelläoloaikansa.

Liukko kertoo, että lähtökohtana Suomessa on, että lakisääteinen järjestelmä on mahdollisimman kattava, ja tästä syystä Suomessa on hyvin vähän yksilöllisiä eläkejärjestelyitä. Kattavuutta on Suomessa perusteltu sillä, että kaikkien kuulumisen samaan riskienjakojärjestelmään on tehokkaampi, oikeudenmukaisempi ja yksinkertaisempi tapa järjestää eläketurva. Myös pohjoismaisen hyvinvointivaltion tasa-arvoajattelu puoltaa samankaltaista kohtelua kaikille. Tätä vastaan on Liukon mukaan vaikea löytää vasta-argumentteja. Toinen kysymys on Liukon mukaan kuitenkin se, kuinka paljon tulonjakoa työeläkejärjestelmässä on tai tulisi olla. Valkonenkin sanoo, että sama vakuutusmaksu kaikille yksinkertaistaa järjestelmää, jolloin valtavan kontrollimekanismin tarve poistuu. Tuomikosken mukaan suurempaa yksilöllisyyttä kannattavat henkilöt kokevat solidaarisuuden ei-legitiiminä, jolloin halukkuus osallistua ja maksaa maksuja vähenee. Solidaarisuuden puolella taas on hänen mukaansa se, että eläketurvaa ei pysty yhtä luotettavasti saavuttamaan yksilöllisillä järjestelyillä, vaan pakollinen kaikille saman työhistorian omaaville saman eläkkeen tuova, ja sattuma- ja riskisolidaarisuutta soveltava järjestelmä on se, joka tarvitaan. Solidaarisuuden ongelmana Valkosen mukaan on se, että vanhuuseläkejärjestelmä on regressiivinen, koska hyvätuloiset elävät keskimäärin pidempään ja saavat siten suhteessa enemmän tuottoa kuin pienituloiset. Kuitenkin, jos tarkasteluun liitetään työkyvyttömyyseläkejärjestelmä, se tasapainottaa vaakaa.

Vanteen mukaan liiallista solidaarisuutta vastaan taas voisivat puoltaa työnteon kannustinten ja motivaation väheneminen. Lisäksi hänen mukaan voisi myös ajatella, että olisi hyvä saada yksilöiden omaa riskinkantokykyä enemmän käyttöön, ei kuitenkaan täysin yksilön varaan, mutta

jonkinlaisia piirteitä olisi hyvä olla. Näiden asioiden kanssa joudutaan tasapainoilemaan työeläkejärjestelmässä. Osittain tähän ongelmaan on vastattu Vanteen mukaan joustavalla eläkeiällä, mutta valinnanvarallekin on omat rajansa, kun muuten riskien aliarvioinnin mahdollisuus tulee vastaan. Myös Liukko ottaa esille, että on näkemyksiä, joiden mukaan ihmisten tulisi ottaa enemmän vastuuta omasta eläketurvastaan, esimerkiksi yksilöllisten eläketilien ja valinnanvapauden avulla. Taloustieteen teoriaan kuuluvan lyhytnäköisyyden takia Uusitalon mielestä on perusteltua, että kaikki pakotetaan solidaariseen työeläkejärjestelmään. Uusitalon mukaan *"vakuutussolidaarisuus [on] ihan keskeinen osa tätä systeemiä"*, ja erityisesti aiemmin esitelty pakkosolidaarisuus on sen ytimessä. Uusitalo ei näe työeläkejärjestelmän nykyistä solidaarisuutta uhkana, eikä sitä hänen mukaansa kannata murentaa. Seuraavaan kuvioon (kuvio 8) on kerätty haastatteluiden perusteella ilmenneitä solidaarisuuden ja yksilöllisyyden haittoja ja hyötyjä. Osa asioista on päällekkäisiä, sillä toisen hyöty on toisen haitta. Tulonjakokysymystä ei ole erikseen asetettu nelikenttään aiheen monimutkaisuuden ja poliittisuuden takia.

Kuvio 8 Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden hyötyjä ja haittoja (mukailtu perustuen tutkimusaineistoon)

4.3.3 Työntekijän eläke-etuuksien vertailua

Ilmiötä on mahdollista tarkastella vertailemalla työntekijän eläke-etuuksia keskenään. Tähän tutkimukseen valitut vertailtavat etuudet ovat vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläke. Valkosen mukaan vanhuuseläkejärjestelmässä on eniten pyritty yksilöllisyyden suuntaan. Myös Liukon mukaan vanhuuseläke, joka on suurin osa järjestelmää rahallisestikin, on kaikista yksilöllisin, koska ansioiden ja etuuksien suhde on viety siinä pisimmälle. Uusitalokin sanoo, että vanhuuseläkkeessä maksun ja etuuden yhteys on vahvin työeläkejärjestelmän puolella. Vanteen mukaan vanhuuseläke on vähiten solidaarinen etuuksista, mutta kuitenkin ne henkilöt hyötyvät eniten, joilla on pitkä elämä. Lundqvistin mukaan monet haluaisivat nähdä vanhuuseläkkeen yksilöllisenä siten, että yksilöt ovat maksaneet tietyn verran maksuja ja sen pitäisi tuottaa tietyn verran. Lundqvist kuitenkin painottaa vakuutusluonnetta ja sitä, ettei yksilö voi tietää, kuinka kauan on eläkkeellä, eikä siten pysty kantamaan riskiä. Vakuutus tulisi hänen mielestään nostaa myös markkinoinnissa esiin.

Uusitalon mukaan työkyvyttömyyseläkkeessä on sattumasolidaarisuutta, kun turva katetaan yhteisvastuullisesti, mikäli joku sattuu joutumaan työkyvyttömäksi. Työkyvyttömyyseläkeläinen saa paremman eläkkeen, kuin itse olisi siihen mennessä ansainnut. Työkyvyttömyyseläke on Vanteen mielestä solidaarisin kolmesta vertailtavasta eläke-etuudesta, ja siinä erot eläkeajassa menevät toiseen suuntaan kuin vanhuuseläkkeessä, eli huono-osaisemmat ovat työkyvyttömyyseläkkeellä pidempään. Se tasoittaa vanhuuseläkkeen vaikutusta. Liukon mukaan tuleva aika, joka nostaa työkyvyttömyyseläkkeen tasoa, lisää sen tulosolidaarisuutta. Hänen mukaansa työkyvyttömyyseläkettä ei usein mielletä niin, että se olisi tulonjakoa, mutta sitä voidaan kuitenkin ajatella hänen mukaansa tulonjakona hyväosaisilta huonompiosaisille, koska työntekijä-ammateissa olevat ovat useammin työkyvyttömyyseläkkeellä kuin toimihenkilöt. Työkyvyttömyyseläke tasoittaa hänen mukaansa myös sitä, kuinka kauan eri sosioekonomisten ryhmien edustajat ovat eläkkeellä. Työkyvyttömyyseläkkeen rooliin vaikuttaa Lundqvistin mukaan se, että Kelan vastaava etuus tulee ottaa huomioon. Valkosen mukaan myös työkyvyttömyyseläkkeessä on kannustinmielessä vähennetty etuuden tasoa. Liukon mukaan vanhuuseläkeiän noustessa työkyvyttömyyseläkkeenkin taso suhteessa aiempaan lakiin kasvaa, sillä eläkkeen laskeminen tuleva aika mukaan lukien huomioi vanhuuseläkeiän nousun. Tällaiset pienetkin asiat muuttavat solidaarisuutta järjestelmässä, kun työkyvyttömyyseläkkeen voidaan ajatella ilmentävän solidaarisuutta.

Liukon mukaan perhe-eläke on tietyllä tavalla eniten tuloja jakava, koska sen avulla esimerkiksi henkilö, jolla ei ole ollut ollenkaan tuloja, voi saada ansiosidonnaista etuutta. Vanne sanoo, että perhe-eläkkeeseen sisältyy monia asioita, joiden takia on vaikeampaa arvioida, mihin suuntaan se toimii. Siihen liittyy myös merkittävä sukupuoliero, koska naiset saavat useammin leskeneläkettä. Lundqvistissakin eniten kysymyksiä herätti perhe-eläkkeen rooli, sillä yhteiskunnan ja perheen muuttumisen myötä nykyinen järjestelmä on yhä vaikeammin sovitettavissa solidaarisuuteen, ja perheiden monimuotoistuminen vaikuttaa siihen, etteivät he näe enää omaa ja muiden tilannetta rinnakkaisina. Perhe-eläkkeessä on muun muassa Uusitalon mukaan sekin kysymys, että jotkin maksavat sen rahoittamisesta, vaikka riski ei voi heillä koskaan aktualisoitua. Uusitalo pohtii, onko tämä kuitenkin niin iso ero, että se laittaisi ihmisiä eri asemaan. Uusitalo vertaakin tietyllä tavalla lasten ja puolison hankkimista ja siten perhe-eläkkeen mahdollisuutta työkyvyttömyyteen, sillä voi olla hyvinkin pitkän aikaa työeläkejärjestelmän piirissä, ennen kuin kumpikaan "riski" ja sitä kautta etuuden maksun mahdollisuus realisoituu. Perhe-eläke ei Valkosen mukaan odotusarvoisesti vastaa käsitystä reiluudesta, sillä sen rahoittamisessa on tietynlaista sattumanvaraisuutta, jolloin se on kaukana yksilöllisyydestä, ja solidaarisuuskin on riskien suhteen kyseenalaista. Myös Uusitalo näkee perhe-eläkkeessä ongelman, sillä se ei kompensoi hyvin kahden pienituloisen puolison taloutta, jos toinen kuolee, mutta hyvätuloisen puolison kuolemaa paljonkin.

Tuomikosken mukaan perhe-eläkkeessä alettaessa myöntää leskeneläke myös miesleskille, on nähtävissä kahden ryhmän välillä perusteettomasti ollut ero. Tällöin siirryttiin pois ryhmien välisestä solidaarisuudesta. Tuomikoski ei itse osannut sanoa tässä tapahtuvaa solidaarisuuden muotoa, mutta ehkäpä jollakin tasolla saman riskin eli puolison kuoleman alaisuudessa olevien henkilöiden etuuskien yhtenäistämisen voisi luokitella riskisolidaarisuuden vähenemiseksi. Uusitalon mukaan perhe-eläke on erilainen etuus kuin muut, koska siinä näkyy vielä nykyään enemmän ajattelu totutusta toimeentulotasosta. Uusitalon mukaan perhe-eläke on siitakin erilainen etuus, että muut etuudet ovat hyvin yksilökohtaisia, mutta perhe-eläkkeessä otetaan huomioon perhetilanne. Haastatteluiden perusteella perhe-eläke näyttäisi siis olevan periaatteellisesti hyvin erilainen etuus kuin kaksi muuta vertailtua etuutta. Tuomikoski sanoo, että perhe-eläkkeessä ja työkyvyttömyyseläkkeessä säästäminen ei toimi, sillä niissä sattuman merkitys on suurempi, ja ainoa, johon säästämistä voisi kuvitella, on vanhuuseläke.

4.4 Lähitulevaisuuden kehityskulkuja

Tuntemalla historian ja nykytilanteen voimme arvioida myös mahdollisia tulevaisuuden näkymiä. Tässä luvussa tarkastellaan edellisessä luvussa esiteltyjen asioiden perusteella, kuinka kehitys voisi tulevaisuudessa edetä. Tässä luvussa katse suunnataan ensin lakisääteisen järjestelmän mahdollisiin tulevaisuuden kuviin, jonka jälkeen pohditaan erilaisia skenaarioita, kuinka lakisääteinen tai vapaaehtoinen eläkevakuuttamis- tai säästämisjärjestelmä voisi muuttua.

4.4.1 Lakisääteisen järjestelmän tulevaisuus

Aineiston perusteella lähitulevaisuudessa ei ole erinäisistä syistä nähtävissä kovin suuria ilmiötä mullistavia uudistuksia. Uusitalon mukaan järjestelmän pakollisuudelle tuskin tullaan tekemään muutoksia, mutta etuuden ja maksun yhteydelle voidaan tehdä jotakin jonkinlaisessa mittakaavassa. Muutos ei myöskään välttämättä ole yhteyden vahvistamisen suuntainen, vaan voidaan loiveta puhtaasta ansioperiaatteesta enemmän ottamalla huomioon yksilöllisiä tilanteita. Näin on Uusitalon mukaan tehty esimerkiksi kompensoitaessa lastenhoidon, työttömyyden ja opiskelun ajalta eläkettä. Valkosen mukaan maailmalla käydään keskustelua yksilöllisempään suuntaan menemisestä, ja monessa maassa etuusperusteisia toisen pilarin järjestelmiä on muutettu maksuperusteisiksi ja yksilöllisiksi. Esimerkkipaine on siis hänen mukaansa siihen suuntaan vievää. Kuitenkin Suomessa *"suuri kertomus on enemmän sitä, että tämä meidän lakisääteinen järjestelmä tuottaa riittävän ison vanhuudenturvan"*. Valkonen mainitsee, että järjestelmät ovat usein polkuriippuvia, ja valittua suuntaa voi olla vaikea muuttaa.

Lundqvistin mukaan monet yksilöt pohtivat, täyttääkö työeläke heidän tarpeensa. Lundqvist toteaa, että jos työura on ollut ehjä, niin työntekijän lakisääteinen eläke täyttää lupaukset, joita se on antanut. Hän kiteyttää näkemystään tulevaisuuden näkymistä siten, että työeläkejärjestelmän hallinnollisella puolella voi tapahtua yksinkertaistavia ja tehostavia muutoksia, mutta perusproblematiikka solidaarisuuden ja yksilöllisyyden välillä tulee pysymään samana. Vanne arvelee, että ilmiö voi kehittyä yhä enemmän henkilökohtaisen varautumisen suuntaan, mihin yhtenä syynä on, että ihmiset pitävät sijoittamista yhä enemmän vertailukohtana, ja kysyvät, mitä he saavat maksujensa vastineeksi. Vanne ehdottaa, että tulisi informoida yhä enemmän ihmisiä yksilöllisistä riskeistä tilastoihin perustuen. Vanne nostaa esiin, että joillakin elämän

osa-alueilla myös solidaarisuus ja yhteisöllisyys ovat korostuneet, esimerkiksi ilmastonmuutoksen torjunnassa ja koulutuksessa. On siis nähtävissä ristiriitaisuutta eri polkujen välillä. Tuomikosken mukaan on vaikeaa ennustaa kehitystä, mutta se riippuu sosiaalipoliittisista asenteista. Asenteet voivat myös heilahdella ajasta toiseen. Liukon mukaan radikaaleja muutoksia Suomen työeläkejärjestelmän peruseriaatteisiin, kuten kattavuuteen, ei ole nähtävissä. Taus-tana näkemykselle on esimerkiksi, että aikaisemmat muutokset ovat lisänneet sekä solidaari-suutta että yksilöllisyyttä. Lisäksi esitetyt yksilöllisemmät vaihtoehdot, esimerkiksi eläketili-malli tai eläkkeen sijoitusriskien yksilöllisempi taso, eivät ole keränneet laajaa kannatusta.

Haastatteluihin osallistuneilla asiantuntijoilla näyttäisi olevan konsensus siitä, että perhe-elä-keen piirissä erityisesti leskeneläke ei tämänhetkisenä heijastele nykyistä yhteiskuntaa, ja onkin todennäköisesti tulevaisuudessa muuttumassa. Monet haastateltavat viittasivat STM:n raport-tiin perhe-eläkkeiden muutoksista. Vaikeammin arvioitavissa vaikutti olevan se, kuinka elä-keen solidaarisuus ja yksilöllisyys näkyvät perhe-eläkkeissä ja niiden muutoksessa. Vanne ar-velee, että leskeneläkettä supistetaan tulevaisuudessa, mutta ei kuitenkaan todennäköisesti pois-teta. Supistaminen sopii hänen mukaansa yksilölliseen ja pohjoismaiseen tasa-arvoajatteluun. Tuomikoski kertoo, että nykyään usein ajatellaan, että leskien tulee pärjätä parin vuoden so-peutumisaajan avulla. Uusitalo sanoo, että leskeneläkkeiden poistaminen heikentäisi naisten elä-ketasoa huomattavasti, ja tästä syystä tämä on voimakas sukupuolten välinen tasa-arvokysy-mys. Liukko näkee, että leskeneläkkeiden heikentäminen tai poistaminen toisi ongelmalli-suutta, sillä Suomessa pidetään tärkeänä yksinelävien eläkeläisten köyhyyskysymyksiä. Tuo-mikosken mukaan yksilöllinen tarve on hyvin suuri, ja sen pukeminen työeläkejärjestelmän perhe-eläkkeeseen on haaste. Uusitalon mukaan leskeneläke ei kohtaannu tällä hetkellä oikein, sillä mikäli molemmat puoliset ovat pienituloisia, leskeneläke ei kompensoi perheenhuoltajan kuolemaa. Hänen mukaansa käydään myös keskustelua siitä, onko oikein, että perhe-eläkkeet maksetaan kaikkien maksamasta potista, eikä vain niiden, keillä riski on. Haastattelun perus-teella voidaan siis päätellä, että leskeneläke ei sovi nykyiseen ajatteluun keskipalkasta, sillä se edustaa enemmänkin juuri historiassa käytössä ollutta aiempaan tulotasoon perustuvaa eläke-tasoa. Toki ajattelua on vaikeampi sovittaa leskeneläkkeen toimintatapaan.

Lapseneläkkeelle monet haastateltavat sen sijaan antaisivat vielä enemmän painoa tulevaisuu-
dessa, ja korottaisivat sen määrää. Ainakaan lapseneläkettä ei olisi perusteltua vähentää tai pois-taa. Tuomikoski sanoo sen olevan välttämätön. Vanne avaa tätä suuntaa siten, että lapsia on tulevaisuudessa yhä vähemmän, joten lapseneläkkeinä maksettu summa yhteensä voi laskea,

mutta yksilökohtaisesti ei. Valkonen kertoo, että hänen kollegansa on ehdottanut, että perhe-eläkkeet muutettaisiin vapaaehtoisuuteen perustuviksi niin, että ihmiset, joilla ei olisi mahdollisuutta saada eläkettä, eivät joutuisi maksamaan maksuja. Hieman tähän suuntaan ollaan Valkosen mukaan menossa perhe-eläkeuudistusehdotuksen perusteella.

Työkyvyttömyyseläkkeen tulevaisuus vaikuttaa haastatteluiden valossa erilaiselta kuin perhe-eläkkeiden. Vanteen mukaan niillä on hyvä tulevaisuus, sillä *"[työkyvyttömyys]riskin yksilöllinen hoitaminen on mahdotonta käytännössä"*, varsinkin sen hoitaminen vapaaehtoisen, yksityisen vakuutuksen kautta, sillä tällöin vakuutuksen piiriin ei tulisi tarpeeksi annuiteetin jakajia. Myös Lundqvistin mukaan työkyvyttömyyseläkettä tarvitaan yhä jatkossakin. Liukkokaan ei näe, että siinä olisi näkyvissä suuria muutoksia lähitulevaisuudessa. Valkosen mukaan työkyvyttömyyseläkkeitä pidetään hyvin tärkeänä vakuutusmielessä, ja Suomessa on poikkeuksellisen toimiva ajatus siitä, että keskitytään jäljellä olevaan työkykyyn. Uusitalon mukaan työkyvyttömyyseläkkeisiin ei kohdistu heikennyspaineita, vaan ennemminkin päinvastoin.

Yksi asia, jonka moni asiantuntija, kuten Vanne ja Tuomikoski, nostivat esiin, on työkyvyttömyyseläkkeen mahdollinen siirtäminen pois työeläkejärjestelmästä jonkin muun sosiaaliturvajärjestelmän piiriin, mistä välillä on keskusteltu. Se ei kuitenkaan asiantuntijoiden mukaan ole todennäköinen muutos, ja esimerkiksi Vanne ei ole sen kannallakaan, koska työkyvyttömyyseläkevakuutuksella tasataan vanhuuseläkkeissä olevaa sosioekonomisten ryhmien välillä olevaa epäsuhtaa, jossa pienempituloisilta mahdollisesti siirtyy varoja suurituloisemmille elinaikajärjestelmän kautta. Mielenterveysongelmien lisääntyminen työkyvyttömyyden syynä saattaa Vanteen mukaan kuitenkin tulevaisuudessa muuttaa sosioekonomista suhdetta työkyvyttömyyseläkkeellä olevien henkilöiden piirissä, ja tätä voisi tulevaisuudessa tutkia. Tuomikosken mukaan työkyvyttömyyseläkkeen siirtäminen pois työeläkejärjestelmästä voisi aiheuttaa vanhuuseläkkeen muuttumisen enemmän säästötuotteen suuntaan.

Ilmiön tulevaisuutta voidaan pohtia senkin kannalta, kuinka se voisi muuttua tulevissa työeläkeuudistuksissa. Vanteen mukaan ihmisten näkemykset yksilöllistyvät, ja heillä on myös halua ottaa vastuuta. Tähän tulisikin hänen mielestään vastata esimerkiksi pyrkimällä kertomaan ihmisille nykyisestä työeläkejärjestelmästä yksilöllisestä näkökulmasta, eli millainen juuri hänen asemansa ja tilanteensa on. Toisaalta yksilölle ei Vanteen mukaan voi antaa liikaa vastuuta muuttamalla järjestelmää siihen suuntaan. Tähän syynä on, että yksilöt aliarvioivat omia riske-

jään. Lundqvistin mukaan tulevissa eläkeuudistuksissa *"solidaarisuus vakuutustekniikkana tulee ilman muuta säilyttää, ja yksilöllisyys nostaa ennen kaikkea esiin tässä informaatioissa"*. Informaation nostaminen toisi ihmisille selvemmäksi, miten eläkeajan toimeentulo rakentuu, ja mitä yksilö pystyy sen eteen tekemään. Lundqvistin mukaan ihmisten tulisi myös paremmin ymmärtää eläkeajan merkitys elinkaarella, eli että silloin ei välttämättä enää tarvitse kerätä lisää varallisuutta. Liukko nostaa tulonjaon esiin mahdollisten eläkeuudistusten kysymyksenä. Hänen mukaansa kyselytutkimuksissa on noussut eläkeläisten koetut toimeentulovaikeudet, ja tästä näkökulmasta köyhyyden ehkäisemisen ja eläkkeen riittävyyden tulisi pysyä keskeisinä tavoitteina tulevaisuudessakin. Tulevaisuuden suunta on kuitenkin ensisijaisesti päätöksentekijöiden käsissä, ja jos tavoitteena olisi vaikkapa tuloerojen pitäminen kurissa, se antaisi viitteitä siitä, kuinka tulonjako tulisi huomioida.

Uusitalon mukaan mahdollinen eläkeuudistus tulisi vaikuttamaan tutkimuksen ilmiöön, ja yksilöllisyyden ja solidaarisuuden periaatteita tulisi pitää koko ajan silmällä, mutta uudistuksen ajurit ovat kuitenkin muualla. Hän toteaaakin: *"--vakuutusperiaate ja ne solidaarisuuden muodot ovat kuitenkin aika kiinteä osa tätä järjestelmää, että on vaikea nähdä -- että ne heitettäisiin ikään kuin roskakoppaan."* Tuomikoskikin toivoo, että nykyistä asetelmaa ei muutettaisi. Valkonen esittää, että eläkeuudistusten tarvetta voitaisiin vähentää sillä, että luotaisiin enemmän sääntöpohjaisuutta järjestelmän riskienjakoon. Nämä säännöt, joista toteutuneena esimerkkinä on kohortin elinajan odotteen vaikutus eläkeikään, vievät hänen mukaansa turvan järjestämistä yksilöllisempään suuntaan. Samanlaisia sääntöjä voitaisiin kehittää esimerkiksi syntyvyyden tai eläkerahastojen tuottojen suhteen. Valkosen ehdotus muistuttaisi laskennallisten maksu- ja eläkerahastojen järjestelmien tuoton määräytymisen perusteita sääntöjen, lakien ja talouskehityksen perusteella (ks. Tenhunen 2013, 56).

4.4.2 Muita tulevaisuuden skenaarioita

On myös mahdollista pohdiskella erilaisia skenaarioita liittyen ilmiön mahdolliseen tulevaisuuteen. Tässä tutkimuksessa pohdinnan alle on valittu säästötuotteen suuntaan siirtyminen ja tilimalli. Valkonen kertoo, että säästötuotteen suuntaan siirtymisessä on kyse päätöksestä koskien riskienjakoa yksilöllisesti tai sitten kollektiivisesti sukupolven sisällä tai niiden välillä. Valkosen mukaan teoreettisesti kaikista tasaisin sukupolvien välinen tulonjako saataisiin aikaan osittain ansiosidonnaisella ja etuusperusteisella ja osittain yksilöllisiin tileihin perustuvalla järjes-

telmällä. Vanne ei näe järkevänä, että nykyisestä työeläkejärjestelmästä erotettaisiin osio säästämisen ja sijoittamisen piiriin. Tämä johtuu siitä, että *"mitä laajemman tulosumman tai ihmisjoukon kesken niitä riskejä jaetaan, niin -- sitä paremmin se riskienjako toimii, koska siinä on laaja kattavuus myös tulomielessä."* Vanteen mukaan ongelmallista on lisäksi periaatteellinen kysymys kansaneläkkeen kompensatiosta, eli tulisiko sijoituksissaan epäonnistunutta henkilöä tukea kansaneläkkeen puolelta. Vanne on sitä mieltä, että myös työkyvyttömyysriskin vakuuttaminen vaikeutuisi, jos osa työeläkevakuutuksesta muuttuisi säästämiseksi. Hänen mukaansa säästöosuuden tulisi olla pakollinen Ruotsin järjestelmän tyyliin, koska vapaaehtoisena monet eivät mahdollisuuteen tarttuisi. Jos kyseessä olisi täysin puhdas säästäminen, Vanne on sitä mieltä, ettei *"kaikkien finanssilukutaito ei yllä siihen, että mitä sen rahan kanssa nyt pitäisi tehdä siinä vaiheessa, kun työura on päättynyt ja on se säästetty kasa."* Lundqvistin mukaan työeläkevakuuttamisen muuttuminen säästötuotteen suuntaiseksi ei olisi kestävä ratkaisu pitkällä aikavälillä. Hän ei näe, että nykyisen lakisääteiseen järjestelmään kytkettäisiin säästöosuus, mutta tulisi ylittää informaatiokuilu lakisääteisen ja vapaaehtoisen eläke-aikaan varautumisen välillä.

Säästötuotteen puolesta taas Vanteen mukaan puhuisi se, että monille ihmisille säästetyt varat tuntuvat varmemmilta kuin kirjattu oikeus työeläkkeeseen, vaikka näin ei ehkä todellisuudessa olisikaan. Tulisi siis hänen mukaansa jollakin tavalla vastata ihmisten tarpeeseen nähdä eläke sijoituksena. Liukon mukaan säästötuotteen hyvänä puolena olisi läpinäkyvyys ansaituista varoista, mutta toisaalta voi pohtia, millainen arvo läpinäkyvyydellä loppujen lopuksi olisi. Tuomikoski kertoo myös säästämiseen liittyviä ongelmia, joita ovat likinäköisyysilmiö ja se, ehtiikö vakuutustapahtumaan valmistautua. Säästäminen soveltuu hänen mukaansa vain vanhuuseläkkeeseen, jos siihenkään, joten järjestelmään tulisi tehdä suuria muutoksia. Jos säästämis-tuotteen suuntaan mentäisiin, niin *"silloin meidän pitää myllätä koko vakuutustekniikka, että siinä ei silloin kai ole muuta teknistä ratkaisua, kuin se, että kullakin on omat eläkerahansa"*. Tämä johtaisi Tuomikosken mukaan kysymykseen yksilöllisistä sijoitusriskeistä, jotka voisivat olla suuri riski yksilölle, ainakin jos riskiä kasvatettaisiin hyvin suureksi. Toisaalta Tuomikoski nostaa esiin, että kritiikki nykyistä järjestelmää kohtaan ei ole täysin perätöntä, sillä yksilölliset tarpeet ovat erilaisia, ja lakisääteinen järjestelmä johtaa joillakin ylisäästämiseen ja joillakin taas riittämättömään säästämiseen.

Valkosen mukaan maailmalla ollaan systemaattisesti menty yksilöllisempään riskien kantamiseen, mutta Suomessa on nähtävissä vastustusta sitä kohtaan. Hänen mukaansa järjestelmään

olisi mahdollista tuoda joustavuutta esimerkiksi jonkinasteisella eläkemaksujen vapaaehtoisuudella. Hän mainitsi Chilen mallin, jossa tietyn korvaustason saavutettua eläkemaksut muuttuvat vapaaehtoisiksi. Suomessa tästä on sen tapainen esimerkki se, että yli 68-vuotiaana tehdystä työstä ei tarvitse maksaa eläkemaksuja. Vanne kommentoi säästämisen suuntaan menemistä myös matalaan syntyvyyteen liittyen. Koska syntyvyyden takia joudutaan jollakin aikataululla nostamaan maksuja, niin järjestelmässä joudutaan pohtimaan, tehdäänkö tämä esimerkiksi säästettynä tai rahastoituna, ja yksilön omiin nimiin vai työeläkejärjestelmän piirissä. Tuomikoski korostaa, että työeläkejärjestelmän ja laajemminkin vakuutuksen ydinkysymyksenä on, kuka kantaa riskin. Haastatteluiden ja kirjallisuuden perusteella voidaan päätellä, että säästötuotteeseen siirryttäessä riskin kantaminen siirtyisi yhä enemmän yksilön vastuulle.

Kukaan haastatelluista asiantuntijoista ei usko, että Suomessa siirryttäisiin eläketilimalliin käytännössä. Valkosen mukaan sen *"poliittinen vastustus on aivan valtavan iso"*. Lisäksi käytännön ongelmana on, että tietyt sukupolvet joutuvat siirtymävaiheessa maksamaan sekä rahastoinnin että edellisen sukupolven eläkkeet. Toisaalta rahastoimaton eläketilimalli Ruotsin tyyliin olisi käytännössä mahdollista toteuttaa, mutta poliittinen vastustus sitäkin kohtaan on suurta. Toisaalta Valkonen painottaa tässä yhteydessä, että *"ollaan koko ajan siihen suuntaan menty, että maksulla ja etuuksilla on vahvempi suhde"*. Uusitalo ei myöskään pidä eläkevakuutuksen tai sen osan muuttamista säästämiseksi uskottavana, eikä tilimalliin siirtymistä. Niiden ongelmaksi hänen mukaansa nousee erityisesti siirtymäkustannukset, mutta muutenkaan hän ei usko niiden olevan toteutettavissa. Liukko toteaa, että jos lakisääteisessä järjestelmässä siirryttäisiin säästötuotteen suuntaan, se tarkoittaisi käytännössä jonkinlaista eläketilimallia. Tämä siirtymä ei hänen mielestään tunnu todennäköiseltä. Vanteen mukaan tilimalliin siirtyminen ei olisi järkevää, mutta nykyisen työeläketurvan niin sanotusti tilimäisiä piirteitä voisi korostaa yhä vahvemmin. Yksi näistä piirteistä on työeläkeote, joka korostaa ja tuo konkreettisemmaksi yksilöille juuri heille kertynyttä työeläkekarttumaa. Myöskään Lundqvist ei pidä siirtymää mahdollisena, sillä hänen mukaansa olisi turhaa murentaa solidaarisuutta, joka nyt pitää järjestelmää koossa. Tuomikoski sanoo, että jos tilimalliin mentäisiin, solidaarisuuspuoli kuihtuisi ja yksilöllisyys valtaisi alaa. Liukko kertoo, että vaikka Suomessa on ollut voimakkaana ja yhä yleistyy ajattelutapa, että työeläke on henkilökohtaista siirrettyä palkkaa ja säästämistä, *"--niin kuitenkin Suomessa on institutionaalisesti aika voimakkaasti sisäänrakennettuna se, että eläke on vakuutus, johon sisältyy riskinjako pitkän iän varalta, kuoleman varalta, työkyvyttömyyden varalta, inflaation varalta, sijoitusriskien varalta."* Kollektiivista riskiturvaa on siis monen tekijän varalta, kun taas säästötuotteessa samanlaista turvaa ei ole.

Asiantuntijat vaikuttavat haastatteluiden perusteella olevan yhtä mieltä siitä, että yksilöllisen, lakisääteisen turvan ulkopuolisen säästämisen merkitys lisääntyy tulevaisuudessa. Liukko sanoo, että tätä tapahtuu tulevaisuudessa esimerkiksi sitä kautta, jos korvausaste eläkkeelle jäämistä edeltävään palkkatasoon pienenee. Toisaalta monet, kuten Uusitalo ja Liukko, myös painottavat, että on vaikeaa arvioida, kuinka suuri osa säästämisestä on vanhuuden varalle, vai onko se yleistä säästämistä esimerkiksi pahan päivän varalle. Liukon mukaan suoranaisten eläketuotteiden roolin kasvattaminen vaatisi lainsäädännöllisiä toimenpiteitä ja veroetujen muuttamista. Tuomikoski toivoo, ettei lakisääteisestä järjestelmästä nipistettäisi. Valkonen toivoisi, että yksityisen säästämisen ja vakuuttamisen osuus olisi suurempi, sillä ennusteiden mukaan tulevaisuudessa korvausaste tulee laskemaan reilustikin, mikäli työuria ei onnistuta olennaisesti pidentämään. Hän sanoo lisäksi, että varautuminen voisi olla yksilöllistä tai kollektiivista, mutta koska yksilöillä on erilaiset toiveet esimerkiksi valinnanvarasta ja korvausasteesta, yksilöllinen järjestely voisi olla viisaampi. Vanne ajattelee, että kotitalouksien säästöt kasvavat tulevaisuudessa verrattuna työeläkevaroihin. Tämä johtuu hänen mukaansa esimerkiksi finanssilukutaidon parantumisesta ja suomalaisen yhteiskunnan kehittymisestä rauhan aikana, kun kumuloituminen on mahdollista, toisin kuin aiemmin koettujen shokkien aikaan. Lundqvistin mukaan tulevaisuuden kehitys riippuu talouden kehittymisestä, ja voi tapahtua muutoksia, jotka esimerkiksi yksinkertaistavat järjestelmää, mutta eivät vaikuta suoranaisesti solidaarisuuden ja yksilöllisyyden problematiikkaan.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksen viimeisen luvun tarkoituksena on ensin käydä läpi tutkimuksen tulokset vastaamalla tutkimuskysymyksiin empiirisen aineiston ja analyysin sekä kirjallisuuden pohjalta. Sitten tutkimusta arvioidaan, ja vielä lopuksi pohditaan mahdollisia tulevaisuuden tutkimuskysymyksiä.

5.1 Tutkimusongelmiin vastaaminen

Tutkielman tavoitteena oli selvittää, miten solidaarisuus ja yksilöllisyys näkyvät työntekijän lakisääteisessä eläketurvassa, ja kuinka ne ovat kehittyneet ja tulevat kehittymään. Tutkimusongelmat on asetettu tämä tavoite mielessä. Ensimmäinen kysymyksistä käsittelee historiaa ja nykyisyyttä, ja toinen mahdollisia tulevaisuuden suuntaviivoja. Ensimmäiseen tutkimusongelmaan vastataan osittain teoriaosuudessa, ja empiriaosuuden avulla tietoja syvennetään. Aineiston ja kirjallisuuden avulla selvisi, että työeläke on nykyisellään siinä mielessä yksilöllinen, että jokainen vakuutettu työntekijä saa pääpiirteissään omaa työuraansa ja maksujaan vastaavan työeläketurvan. Silti vakuutussolidaarisuudellakin on oma tärkeä roolinsa järjestelmässä, sillä onhan jo vakuutus itsessään solidaarista. Sen lisäksi työeläkkeessä on nähtävissä myös tulonjakoa eri ryhmien ja yksilöiden välillä. Tulonjakoa tapahtuu esimerkiksi sukupolvien, sukupuolten ja sosioekonomisten ryhmien välillä. Solidaarisuuden laajuudesta järjestelmässä voi silti tehdä toisistaan poikkeavia päätelmiä, ja erilaiset näkökulmat vaikuttavat tehtäviin johtopäätöksiin. Ei voi siis välttämättä tehdä suoraa päätelmää siitä, että järjestelmä olisi solidaarinen, jos yksi solidaarisuuden määritelmistä, sattuma-, riski- tai tulosolidaarisuus, tai mahdollisesti eri tavalla määritelty solidaarisuus, täyttyy.

Työntekijän lakisääteisen eläkkeen ja laajemmin työeläkkeen solidaarisuuden ja yksilöllisyyden taustalla on erityisesti lainsäädännön muutokset. Näitä muutoksia on kuitenkin tehty yhteiskunnan muutoksien takia. Muutoksia ovat erityisesti väestön ikärakenteen muuttuminen ja sen seurauksena julkisen talouden vajaiden kasvu, ja lisäksi talouskasvun seurauksena tapahtunut elintason nousu. Myös kansainvälistyminen, teknologian kehittyminen ja arvojen muuttuminen ovat olleet tärkeänä tekijänä muutoksessa. Nämä ovat mahdollisesti johtaneet siihen, että yksilön vastuu on korostunut. Empiirinen aineisto tukee teoriaa tältä osin. Toisaalta aineiston

perusteella on nähtävissä myös solidaarisuuden merkityksen lisääntymistä tai ainakin ennallaan pysymistä. Voidaankin siis pohtia, ovatko molemmat aatteet yhtäaikaaisesti kasvattaneet merkitystään yhteiskunnassa. Eri ryhmillä on erilaiset käsitykset siitä, mihin päin tulisi pyrkiä, joten samanaikaisesti on esillä eri suuntiin vetäviä voimia. Erityisen keskeisenä voidaan nähdä työeläkejärjestelmästä päättävien osapuolten, työnantaja- ja työntekijäpuolten ajatukset ja kiistat.

Kokonaisuudessaan kirjallisuuden ja tutkimusaineiston perusteella erityisen keskeisinä työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa nähdään sattumasolidaarisuus ja riskisolidaarisuus. Sattumasolidaarisuutta on kaikkialla, jossa vakuutustakin, ja riskisolidaarisuuden merkitys turvassa perustuu pakollisuuteen ja yhtenäiseen työeläkemaksuun. Eri henkilöillä on joitakin poikkeavia ajatuksia eri vakuutussolidaarisuuden lajien välillä, mutta pääajatus näyttäisi olevan edellä esitetyn kaltainen. Lisäksi työntekijän eläkkeessä on nähtävissä myös tulosolidaarisuutta, etenkin jos tarkastellaan koko vanhuusajan lakisääteistä turvaa, eikä vain työntekijän vakuutusta. Kuitenkin pelkästään myös tutkielman rajauksen sisällä tulosolidaarisuutta on nähtävissä erityisesti eri ryhmien, kuten sukupolvien ja sukupuolten välillä. Ilmiön suhteen tärkeä rooli on järjestelmän rahoituksella. Alkuaikoina tehty valinta etuusperusteisesta jakojärjestelmästä on sanellut esimerkiksi sen, että nuoremmat sukupolvet rahoittavat nykyisten eläkeläisten työeläketurvan. Tämän takia järjestelmässä tapahtuu koko ajan tulonsiirtoja, vaikka sinällään eläke perustuisikin henkilön työuraan. Työeläke nähdään tutkimusaineiston perusteella yksilöllisempänä sosiaaliturvan lajina kuin perusturva. Silti myös työeläkkeen keskeisenä piirteenä on vakuutussolidaarisuus ja sen eri muodot. Vakuutusperiaate nähdään tärkeänä osana työeläkettä, ja se heijastuu kaikkiin järjestelmässä tehtäviin valintoihin. Erityisesti ansaintaperiaatteena nähtynä se on suorastaan työeläkkeen ytimessä. Periaate on kuitenkin saanut erilaisia tulkintoja eri aikoina.

Asiantuntijat vaikuttavat olevan yhtä mieltä siitä, että keskeisin yksittäinen muutos, joka on muokannut yksilöllisyyden ja solidaarisuuden suhdetta työntekijän lakisääteisessä eläkkeessä, on siirtyminen loppupalkkaperiaatteesta keskipalkkaperiaatteeseen. Se vei maksujen ja etuuksien suhdetta lähemmäs toisiaan, eli lisäsi yksilöllisyyttä. Toisaalta se lisäsi myös solidaarisuutta, kun tulonjaon suhde muuttui, ja työntekijäammateissa työskentelevät henkilöt alkoivat hyötyä enemmän, kun ennen nousevapalkkaiset toimihenkilöt hyötyivät. Monet uudistukset ovatkin samanaikaisesti vieneet kehitystä sekä solidaarisuuden että yksilöllisyyden suuntaan. Muita ilmiötä muokanneita muutoksia ovat erilaiset yksilöllisen tilanteen huomioon ottavat etuudet kuten aiemmin työttömyyseläke ja nykyinen joustava eläkeikä. Tiettyjen palkattomien

aikojen mukaan laskeminen eläkekarttumaan on lisännyt tulonsiirtoja työskenteleviltä henkilöiltä työelämän ulkopuolisille, eli lisännyt tulosolidaarisuutta. Elinaikakertoimen lisääminen vähensi sukupolvien välistä solidaarisuutta. Näiden suhteen ei voida aina yksiselitteisesti sanoa, kumpaan suuntaan uudistus on kehitystä vienyt, ja keihin solidaarisuus tai yksilöllisyys tarkalleen ottaen kohdistuu.

Aineiston perusteella voidaan todeta, että monienkaan työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa tehtyjen uudistusten tarkoituksena ei ole ollut suoraan muokata solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta, mutta niillä on kuitenkin ollut suuriakin vaikutuksia ilmiöön. Useimmiten uudistusten taustasyyt ovat kuitenkin olleet esimerkiksi järjestelmän kestävyys ja tehokkuuden säilyttämisessä tai parantamisessa ikärakenteen hankaloitumisen, globalisaation ja muiden yhteiskunnallisten muutosten vaikuttaessa järjestelmään. Muutoksista huolimatta tärkeitä esille nousseita ja säilytettäviä periaatteita nykyisen turvan järjestämisessä ovat työntekijän lakisääteisen eläkkeen kattavuus ja pakollisuus. Nykyään ei oikeastaan ole työntekijäryhmiä, jotka eivät kuuluisi mukaan järjestelmään, mikä lisää järjestelmän solidaarisuutta. Pienimpienkin ryhmien mukaan ottaminen nähtiin haastatteluissa hyvänä asiana. Kaikilla työntekijöillä on lisäksi sama työeläkemaksu. Myös käytännön asiat puoltavat sitä, että kaikilla on sama vakuutusmaksu, sillä sen avulla tarve kontrolloinnille sekä monimutkaisten laskelmien ja ennusteiden tekemiselle poistuu. Vakuutus kokonaisuutena on jo pohjimmiltaan solidaarinen turvaa tuova väline. Kuitenkin vakuutusperiaate korostaa etenkin työeläkkeen piirissä myös ansaintaperiaattia, eli sitä, että maksujen ja etuuksien suhde olisi mahdollisimman tiivis. Tässä tutkielmassa on pohdittu näiden ominaisuuksien ja vaatimusten yhteyttä ja suhdetta. Asiantuntijoiden ajatusten perusteella näyttäisi siltä, että työeläke tulee tulevaisuudessa säilyvän vakuutusperiaatteena, mutta yksilöllisyys tulee korostumaan vielä enemmän. Yksilöllisyyttä tulisi korostaa yhä enemmän käytännön toimilla, kuten tuomalla oikeus kartutettuun eläkkeeseen yhä vahvemmin ihmisten mieleen työeläkeotteen ja muiden tapojen kautta.

Pakollisuuden ja vapaaehtoisuuden suhde nousi esiin sekä aineiston että teorian puolella. Eläkevakuuttamisen pakollisuudella ja työntekijän lakisääteisen eläketurvan maksutason riippumattomuudella riskeistä saavutetaan monia tärkeitä asioita, kuten kattavuus ja tietynlainen tasarvoisuus. Erityisesti järjestelmän sisällä työskentelevät ihmiset peräänkuuluttivat tätä. Pakollisuus voidaan nähdä siis yhtenä solidaarisuuden lajina tai sen tuottajana. Toisaalta on myös nähtävissä tarvetta jonkintasoiselle vapaaehtoisuudelle, tai ainakin valinnanvaralle. Näihin tar-

peisiin on pyritty vastaamaan esimerkiksi joustavalla vanhuuseläkeiällä. Kansainvälinen esimerkki saattaisi kuitenkin ohjata myös vielä vahvempaan vapaaehtoisuuteen ainakin tietyillä eläketurvan osa-alueilla, mutta aineiston perusteella poliittinen vastustus muutoksia kohtaan on suuri. Kokonaan vapaaehtoisesti tuotettu eläketurva olisi hankalaa toteuttaa käänteisen valikointumisen sekä ihmisten likinäköisyyden ja epärationaalisuuden takia (ks. esim. Tuomala 2004, 282; Lassila & Valkonen 2010, 26).

Eräs asia, johon huomio kiinnittyy aineiston perusteella, ja jota ei niinkään oltu huomioitu teoriassa, on yksilöllisyyden käsitteen mahdollinen laajentaminen. Muutamat haastatellut henkilöt näkivät olennaiseksi, että yksilöllinen tilanne otettaisiin mukaan yksilöllisyyden käsitteeseen. Työeläkejärjestelmä ei pysty ottamaan kaikissa tilanteissa yksilöllistä tilannetta huomioon, mutta siihen suuntaan on haastattelujen mukaan menty esimerkiksi implementoimalla järjestelmään joustava eläkeikä ja osittainen varhennettu vanhuuseläke. Tämä tuo järjestelmään joustavuutta, ansaintaperiaatetta kuitenkin unohtamatta. Tämän lisäksi 1970- ja 1980-lukujen työtömyyseläke ja muut vastaavat etuudet pyrkivät vastaamaan tarpeeseen yksilöllisten tilanteiden huomioimisesta.

Yhdeksi tärkeäksi teemaksi haastatteluissa nousi informaation tärkeys eläketurvan tuomisessa ihmisten tietouteen ja arkeen. Tämä korostaa yksilöllisyyttä ainakin siinä mielessä, että ihmiset pystyvät informaation avulla paremmin arvioimaan, mitä vielä tulisi tehdä eläkeaikaisen toimeentulon eteen joko lakisääteisen työeläkkeen, työnantajan järjestelyiden tai sitten vapaaehtoisten säästö- tai vakuutus tuotteiden avulla. Työeläkealalla myös tuntuu olevan huomattu tämä tarve. Kirjallisuudessa on myös esitetty ajatuksia intresseihin perustuvasta sosiaalivakuutuksesta, ja sen vaikutuksesta eläketurvan rahoitukselle (ks. Sipilä 2004, 319–321). Koska eniten kiinnostusta riskien tasaukseen on ihmisellä itsellään, yksilöiden kiinnostusta omaa työeläketurvaa kohtaan olisi tarpeellista tulevaisuudessakin herätellä.

Eräät ilmiölle jokseenkin keskeiset käsitteet eivät nousseet esiin niin monessa haastattelussa, kuin olisi etukäteen voinut ennustaa, eikä niitä myöskään ole käsitelty paljoakaan teoriaosuudessa. Nämä käsitteet ovat eläke- ja eläkepalkkakatto. Toki ne eivät Suomen järjestelmälle suoraan ole olennaisia, koska niitä ei koskaan ole maan työeläkejärjestelmässä sovellettu (Rissanen ym. 2017, 15). Kuitenkin niistä käydään ajoittain keskustelua, joten voi olla mahdollista, että sellaiset otetaan tulevaisuudessa jossakin määrin käyttöön, ainakin osassa järjestelmää, kuten perhe-eläkkeissä. Eläkekatto lisäisi tulosolidaarisuutta, ja voisi siirtää tuloja korkeatuloisilta

pienituloisemmille. (Liukko 2014, 107–108) Eläkepalkkakatto taas voisi ohjata korkeapalkkaisia henkilöitä vakuuttamaan eläkeaikaansa enemmän yksilöllisten, vapaaehtoisten järjestelyiden kautta, ja voisi mahdollisesti luoda painetta esimerkiksi verouudistuksille.

Aineiston perusteella näyttäisi siltä, että mitä kauemmin ja mitä syvemmillä työeläkejärjestelmässä haastateltava on työskennellyt, sitä vahvemmin hän ajattelee, että Suomen järjestelmä on hyvä, ja peruspiirteitä ei tulisi liiaksi muuttaa. Täysin riippumattomat henkilöt voivat nähdä asian eri tavalla. Joka tapauksessa kaikki asiantuntijat vaikuttavat ajattelevan, että nykyinen järjestelmä on hyvä, mutta osa ajattelee, että yksilöllisyyttä ja joustavuutta olisi hyvä tuoda lisää. Tähän syynä voivat olla yhteiskunnan muutokset ja yksilön vastuun lisääntyminen. Haastatteluissa nousi esiin se, kuka kantaa riskin ja vastuun työntekijän eläkeajan toimeentulosta. Koska työeläke perustuu pääasiassa työajan aikaiselle tulolle, etenkin keskipalkkaperiaatteen mukaan, voidaan tehdä johtopäätöksiä, että vastuu on yhä enemmän ja yhä varhaisemmassa vaiheessa elämää yksilöllä.

Toinen tutkimusongelma pyrki vastaamaan siihen, kuinka solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhde työntekijän lakisääteisessä eläkejärjestelmässä tulee tulevaisuudessa kehittymään. Myös toiseen tutkimusongelmaan saatiin vastauksia sekä empirian että kirjallisuuden avulla. Näiden perusteella tulevaisuudessakin todennäköisesti tullaan edelleen korostamaan työeläkkeen vakuutuksellista luonnetta, ja solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhde tulevat pysymään jokseenkin samana. Perusperiaatteet siis pysyvät todennäköisesti tulevaisuudessakin, mutta tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden nimissä voidaan tehdä hallinnollisia tai sääntömuutoksia.

Kirjallisuuden ja empiirisen aineiston perusteella voidaan päätellä, että perhe-eläkkeisiin on todennäköisesti tulossa muutoksia lähitulevaisuudessa. Erityisesti leskeneläkkeen asema nähdään heikentyneenä yhteiskunnan ja ajattelutapojen muutosten takia. Leskeneläke ei myöskään aineiston perusteella kohtaannu oikein. Suunnitellut muutokset tulisivat viemään leskeneläkettä yksilöllisempään, yksilön vastuuta korostavampaan suuntaan, ja pois totutun ansiotason ajattelumallista, joka ennen vuotta 2005 oli käytössä myös vanhuuseläkkeessä. Leskeneläkkeiden kehitys nähtiin siinä mielessä ongelmallisena, että niiden alentaminen kohdistuisi lähinnä naisiin, jolloin asia on tasa-arvokysymys. Lapseneläkkeisiin ei sen sijaan kohdistu samanlaisia paineita, vaan haastattelujen perusteella sen roolia toivotaan jopa vahvistettavan. Työkyvyttömyyseläkkeidenkin asema nähdään hyvänä, ja sen tarpeellisuus kävi ilmi niin aineistossa kuin

teoriassakin. On kuitenkin mahdollista pohtia, siirtyisikö etuus jonkin muun järjestelmän piiriin. Tämä ei haastatteluiden perusteella vaikuta todennäköiseltä. Tämä muutos veisi työeläkejärjestelmää yksilöllisempään suuntaan, kun vanhuuseläkkeen rooli yhä kasvaisi. Koska vanhuuseläke on etuuksista yksilöllisin, ja koska sen rooli järjestelmässä kasvaa yhä enemmän (ks. kuvio 2), voisi päätellä, että senkin takia TyEL:n yksilöllisyyden merkitys kasvaa.

Sekä teoriassa että empiriassa on huomattavissa, että eri tahoilla on erilaisia ajatuksia ja tahtotiloja tulevaisuuden suunnista. Säästötuotteen suuntaan siirtymisestä haastateltavilla oli jonkin verran eroavia ajatuksia. Kukaan haastateltavista ei näe, että Suomen järjestelmässä olisi mahdollista ottaa käyttöön tilimallia, joko käytännön rahoitussyistä tai sitten poliittisen vastustuksen takia. Hyvinvointivaltion yhtenä tärkeänä tavoitteena on riskienjako (Barr 2012, 10–11), joten tämä muutos voisi viedä jonkinasteisesti toimintaa pois hyvinvointivaltioajattelusta. Hyviäkin puolia tilimallilla olisi, mutta aihealue on hyvin poliittisesti väritynyt. Lisäksi kirjallisuuden perusteella kohti yksilöllisiä tilejä poispäin lakisääteisestä järjestelmästä suuntaavana ilmiönä olisi esimerkiksi eläkeleikkausten uhka, josta on keskusteltu jo 1980-luvulla (Sipilä 1985, 109–110). Asiantuntijat olivat samaa mieltä siitä, että säästämisen merkitys lisääntyy yhä tulevaisuudessa, esimerkiksi siksi, että Suomessa on ollut pitkä rauhan aika tai jos lakisääteisten eläkkeiden korvausaste alenee. Jotkut myös mainitsivat sen, että vaikka ihmiset säästävät, varallisuuden purkaminen voi silti olla harvinaista eläkeiässä, jota varten on säästetty. Teorian ja aineiston perusteella voi päätellä, että säästämisen lisääntyminen ei kuitenkaan ole uhka lakisääteiselle työeläkkeelle, sillä vain vakuutuksen avulla pystytään suojautumaan esimerkiksi työkyvyttömyysriskiltä. Lisäksi lakisääteisyys ja pakollisuus ovat keskeisiä periaatteita, sillä ilman niitä olisi vaikeaa järjestää yksityistä vakuutusturvaa nykyisen työeläkkeen vakuuttamien riskejä kohtaan joutumatta kohtaamaan valikoitumis- ja moraalikato-ongelmia.

Aineiston ja teorian perusteella voidaan päätellä, että Suomessa solidaarisuuden ja yksilöllisyyden välisessä suhteessa ei ole lähitulevaisuudessa nähtävissä radikaaleja muutoksia, mutta jonkinasteista vaihtelua niiden välillä voi tapahtua. Polkuriippuvuus näkyy tässäkin asiassa, kuten niin usein muissakin hyvinvointivaltiota koskevissa päätöksissä. Sosiaalipoliittiset valinnat ovat muutoksessa keskeisiä, joten työeläkevaltaa käyttävillä henkilöillä on muiden järjestelmään liittyvien asioiden lisäksi tämän ilmiön suhteen paljon päätäntävaltaa. Toki, kuten haastatteluissa kävi ilmi, monet päätökset eivät tarkoituksella muokkaa juuri solidaarisuutta ja yksilöllisyyttä, vaan niiden ajuri on esimerkiksi järjestelmän tehokkuuden ja kestävyysparan-

tamisessa. Kokonaisuudessaan voidaan todeta, etteivät yksilöllisyys ja solidaarisuus sulje toisiaan pois, paitsi ääritilanteissa, jolloin siirryttäisiinkin ansiosidonnaisesta vakuutuksesta esimerkiksi joko säästämiseen tai verorahoitteiseen sosiaaliturvaan.

Tutkielman keskiössä on ollut vakuutuksen käsite, ja sen merkitys ja eri ilmenemismuodot työntekijän lakisääteisessä eläkkeessä. Pohjimmiltaan tarkastelussa on myös ollut, millaisia hyötyjä vakuuttaminen tarjoaa, ja kuinka se eroaa säästämisestä. Työeläkevakuuttamisessa on myös tietynlaista kitkaa sen välillä, kuinka paljon siihen kuuluu solidaarisuutta, ja kuinka paljon sen tulisi muistuttaa säästämistä. Yhteiskunnan kehittyminen ja kansainvälinen esimerkki voivat ohjata turvaa uuteen suuntaan, mutta kirjallisuuden ja empiirisen aineiston perusteella Suomen nykyinen lakisääteinen turva vaikuttaisi pitävän asemansa myös tulevaisuudessa.

5.2 Tutkielman arviointia

Tämän luvun tarkoitus on arvioida tutkimusta ja sen prosessia kriittisesti ja monelta kantilta. Täysin samasta näkökulmasta ja samassa kontekstissa ei ole ennen tehty tieteellistä tutkimusta, joten tutkimuksella on sen kautta uutuusarvoa. Työeläke ja laajemminkin eläkejärjestelmä on myös hyvin ajankohtainen aihe, koska järjestelmien merkitys ja volyymi kasvavat koko ajan. Myös kansainvälinen esimerkki voi ohjata Suomen järjestelmää tarkastelemaan asioita yhä enemmän tutkimuksen näkökulmasta. Tutkimus oli onnistunut haastattelujen osalta, sillä haastatteluihin osallistui sopiva määrä henkilöitä, joilla on kaikilla laaja tuntemus työeläkealasta. Lisäksi haastateltavilla henkilöillä on erilaiset koulutus- ja työskentelytaustat, joten tutkimukseen saatiin hieman erilaisia näkökulmia. Haastattelujen pohjalta tutkimuskysymyksiin saatiin monipuolisesti vastauksia, ja kirjallisuutta pystyttiin käyttämään tukemaan ajatuksia. Puolistrukturoitu haastattelupohja oli sinänsä onnistunut, sillä sen avulla saatiin eksaktia tietoa ilmiön eri puolista, mutta toisaalta voidaan pohtia, ohjasivatko kysymykset liialtikin asiantuntijoiden vastauksia. Toki tutkimusaihe on hankala, joten ilman tarkkoja kysymyksiä olisi voinut olla vaikeaa pohtia asiaa syvällisesti. Hirsjärven ja Hurmeen (2011, 184) mukaan aineiston keruun laadukkuutta voidaan tarkkailla tekemällä hyvä haastattelurunko ja miettimällä etukäteen teemojen syventämismahdollisuuksia. On tärkeää myös käydä läpi haastatteluita jo haastatteluvaiheessa ja litteroida haastattelut mahdollisimman nopeasti. Näitä ohjeita on noudatettu tämän tutkimuksen teossa.

Tutkimuksen luotettavuutta voidaan arvioida käsitteillä reliabiliteetti ja validiteetti. Reliabiliteetti viittaa tutkimuksen toistettavuuteen, kun taas validiteetti kuvaa sitä, kuinka yleistettävä tutkimus on. (Metsämuuronen 2003, 86) Reliabiliteetti tarkoittaa tutkimustulosten toistettavuutta, eli samalla metodilla ja aineistolla tulisi päästä samaan lopputulokseen. Tämän seurauksena tulosta ei voi pitää sattumanvaraisena. Validiteettia tarkastellessa korostetaan usein rakennevalidiutta, joka kertoo, onko tutkimus onnistunut selittämään ongelmaa, jonka ratkaisemiseksi se toteutettiin. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 185–187) Rakennevalidiudella tarkoitetaan siis sitä, käytetäänkö tutkimuksessa käsitteitä, jotka heijastavat ilmiötä. Kysymys on siis tulkinnasta ja sen ongelmasta. Validiteetti voidaan jakaa kahteen päätyyppiin, tutkimusasetelma- ja mittausvalidiuteen. Reliabelius ja validius perustuvat sille, että tutkija pääsee käsiksi objektiiviseen totuuteen. Näiden käsitteiden pätevyyttä laadullisen tutkimuksen arvioinnissa on myös kritisoitu, ja jopa ehdotettu käsitteistä luopumista. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 185–187). Käsitteitä on kritisoitu lisäksi siksi, että ne ovat syntyneet lähinnä määrällisen tutkimuksen piirissä ja sen tarpeisiin. Koska reliabiliteetti ja validiteetti ovat jokseenkin tulkinnanvaraisia, tulee laadullista tutkimusta tekevän tutkijan tarkasteltava johtopäätöstensä ja menetelmiensä luotettavuutta muillakin tavoilla. Arvioitavia asioita ovat muun muassa tulkintojen uskottavuus ja vastaavuus, tulosten siirrettävyys, tutkimustilanteen arviointi, vakiintuneisuus, vahvistettavuus ja vahvistuvuus. (Tuomi & Sarajärvi 2003, 133–137)

Haastattelukysymykset ovat liitteenä tutkielmassa, joten tutkimuksen toistettavuus eli reliabiliteetti on sen puolesta hyvällä tasolla. Suuremmalla aineistolla olisi ehkä saavutettu vielä vahvempi reliabiliteetti, mutta nykyiselläänkin aineistossa huomattiin toistuvuutta haastatteluista tehtäessä ja analysoitaessa. Validiteettia parantaa se, että tutkimuksen kulku on suunniteltu huolella. Myös haastateltavat on valittu ajatuksella, jolloin tutkimukseen on saatu monipuolisesti eri tieteenalojen asiantuntijoiden ajatuksia ja osaamista, eikä aiheesta ole esitelty vain yhtä puolta. Validiteettia mahdollisesti heikentää se, että tutkielman käsitteet, vaikkakin suhteellisen tarkasti määritellyt, ovat hyvin monimutkaiset ja monitulkintaiset. Käsitteiden hankaluus tuli ilmi niin teoriaosuutta rakentaessa kuin aineistoa kerätessä, sillä eri henkilöillä voi olla erilaiset käsitykset niiden sisällöstä ja laajuudesta rajauksista huolimatta. Reliabiliteetin ja validiteetin lisäksi voi arvioida myös muita tutkimuksen ominaisuuksia. Tutkimuksen uskottavuutta parantaa se, että tutkimukseen osallistuneita henkilöitä ja aineistoa on kuvattu, ja heidän ajatuksensa on pyritty tuomaan objektiivisesti esiin. Vahvistettavuus on pyritty huomioimaan esittämällä analyysi ja johtopäätökset perustellen. Vahvistuvuus, eli tehdyille tulkinnoille saatu tuki muilta vastaavasta ilmiöstä tehdyille tuloksille, on hieman vaikeammin arvioitava, sillä täysin samasta

ilmiöstä samassa kontekstissa ei ole tutkimusta. Tutkielmassa on kuitenkin pyritty esittelemään aiempia teemaan liittyviä tutkimuksia.

Sisällönanalyysin ominaisuutena on, että tutkimuksen tekijän valinnat vaikuttavat tutkimuksen sisältöön. Tästä syystä analyysia ja aineistoa on tarkasteltava kriittisesti. Uusitalon (2001, 84) mukaan kvalitatiivisen tutkimuksen reliabiliteetti on ennen kaikkea vaatimus analyysin toistettavuudesta. Tästä syystä on ollut tärkeää kuvata syvällisesti, kuinka tutkimusasetelmaan liittyvät valinnat ja itse tutkimus tehtiin, ja kuinka johtopäätöksiin päästiin. Sisällönanalyysin käyttämistä menetelmänä tulee myös arvioida. Tuomen ja Sarajärven (2011, 105) mukaan sisällönanalyysillä voidaan analysoida kirjallisessa muodossa olevaa aineistoa systemaattisesti ja objektiivisesti, mutta haittana voi olla, että sisällönanalyysillä saadaan aineisto vain tiivistetyksi ja järjestetyksi johtopäätösten tekoa varten. On siis tärkeää, että analyysin jälkeen tehdään vielä mielekkäitä johtopäätöksiä. Tähänkin ongelmaan on pyritty tässä tutkimuksessa vastaamaan.

Tutkielmassa on pyritty asettamaan tutkittava ilmiö yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kontekstiin. Tästä syystä taustateorian toimii laajempi vakuutusyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion teoria, sekä niiden muutos. Tulkintateorian on työntekijän lakisääteisen eläkkeen ominaisuudet ja vaiheet, joita on pyritty peilaamaan myös taustateoriaa vasten. Teoriaosuudet tukevat melko hyvin toisiaan. Teoriaosuus yhdistelee eri tieteenalojen ajatuksia, mikä voi toisaalta olla vahvuus, ja toisaalta viedä pois tutkielman kauppatieteellisyyttä. Lähteitä on pyritty hyödyntämään monipuolisesti, ja eri aikakausien ajatuksia on yritetty kerätä eri lähteistä. Tutkijan valinnat lähteiden suhteen vaikuttavat aina tutkimuksessa esiintyviin näkökulmiin, mutta tämän tutkimuksen teoriassa on kuitenkin pyritty objektiivisuuteen ja erilaisten ajatusten esittelyyn. Aihe on poliittisesti väritty, joten tutkielmassa on pyritty esittelemään mahdollisimman laajasti eri lähteitä. Lähteiden luotettavuutta voi myös tarkastella kriittisesti. Tutkimuksessa on pyritty hyödyntämään luotettavia tahoja ja tieteelliseen tutkimukseen perustuvia lähteitä.

Tutkijan valinnat vaikuttavat teoriaosuudessa, etenkin siinä mielessä, että solidaarisuus ja yksilöllisyys ovat laajoja käsitteitä, joten jo niille asetetut ennakoasetelmat vaikuttavat siihen, miten ne nähdään tutkielmassa. Lisäksi, koska työntekijän lakisääteinen eläkevakuutus on hyvin laaja kokonaisuus, kaikkia muutoksia ja säännöksiä ei ole voitu käsitellä pro gradu -tutkielman laajuudessa tutkimuksessa. Tämä voi johtaa siihen, että joitakin ilmiöön vaikuttavia asioita ei ole käsitelty kovin laajasti, tai joillekin asioille on annettu enemmän painoarvoa. Empiriaosuudessa kerätyt asiantuntijoiden arviot ja esiin nostamat asiat kuitenkin tukevat osaltaan sitä,

että myös teoriaosuudessa on nostettu esille teemalle keskeisiä asioita. Tutkimuksen kannalta erittäin keskeisiä valintoja oli käsitteiden määrittely. Se osoittautuikin hankalaksi, ja vielä aineistonkeräysvaiheessakin haastatteluissa käsitteitä käsiteltiin laajemmin, kuin miten ne oli alun perin määritetty. Tutkimusta voi arvioida siltäkin kannalta, kuinka se sijoittuu vakuutus-tieteen kentällä. Tutkimuksessa on käytetty hyväksi suhteellisen paljon sosiaalipolitiikan ja sosiologian piiriin kuuluvia lähteitä, joten aivan vakuutustieteen ydintä tutkimus ei ole. Tieteenalojen rajoja ylittävä tutkimuksen näkökulma voi toisaalta olla myös vahvuus, sillä sen avulla on saatettu löytää uusia yhtymäkohtia ja ajatuksia ilmiöstä.

5.3 Lopuksi

Tutkielman viimeisessä luvussa esitellään mahdollisia tulevaisuuden jatkotutkimusaiheita nojautuen tutkimuksen teon aikana ilmenneisiin ajatuksiin ja aiempaan tutkimukseen. Tulevaisuudessa aihetta voidaan tutkia monesta eri näkökulmasta. Tutkielmassa solidaarisuus oli rajattu vakuutussolidaarisuuden käsitteeseen ja yksilöllisyys maksun ja etuuden yhteyteen. Laajentamalla tai muuttamalla käsitteitä voitaisiin samaa aihetta tarkastella uudessa kontekstissa ja erilaisesta näkökulmasta. Tässä tutkielmassa aihetta ei myöskään tarkasteltu liialti oikeudenmukaisuuden kannalta. Tulevaisuudessa voitaisiin tehdä tutkimusta esimerkiksi siitä, kuinka oikeudenmukaisena solidaarisuus ja yksilöllisyys sekä erilaiset järjestelmään kohdistuvat muutokset koetaan. Toki aihetta sivuavia tutkimuksia, esimerkiksi luottamusta eläkejärjestelmään mittaavia tutkimuksia, on jo tehty. Yksi suuri kysymys, johon aiheen saralla ei ole kattavasti pystytty vastaamaan, on sukupolvien välinen oikeudenmukaisuus eläkejärjestelmässä. Tämä kysymys onkin niin syvälinen ja poliittisesti monitahoinen, ettei sitä pro gradu -tutkielman laajuudessa tutkimuksessa olisi pystynytkään pohtimaan. Keskeinen pohdinnan aihe on myös vielä vahvempi näkökulman suuntaaminen vastuun ja riskin käsitteisiin, ja niiden avulla ilmiöön liittyvien asioiden pohtiminen.

Tutkimuksessa ei ole myöskään otettu kantaa siihen, mikä olisi paras tapa järjestää työeläketurva tai kehittää järjestelmää, vaan on esitelty mahdollisia kehityskulkuja ja asiantuntijoiden ajatuksia niistä. Jatkossa olisi siis mahdollista tarkastella eri skenaarioiden paremmuutta esimerkiksi kvantitatiivisin menetelmin, tai uudistusten tapahtuessa niiden todellisia vaikutuksia. Tämänkaltaisessa tutkimuksessa on kuitenkin aina haasteena se, kuinka paremmuutta mitataan,

ja kenen näkökulmasta. Tulevaisuudessa voidaan lisäksi tarkemmin tutkia sitä, olisiko mahdollista tai järkevää siirtyä vahvemmin vakuutuksesta säästötuotteeseen lakisääteisen eläkeajan valmistautumisen saralla. Tämän tutkimuksen tulosten perusteella voitaisiin arvioida, että muutoksen järkevyys olisi kyseenalaista, ainakin nykyisessä yhteiskunnallisessa ja poliittisessa ilmapiirissä. Voidaan myös pohtia lakisääteisyyden ja vapaaehtoisuuden välisiä hyötyjä tai haittoja. Haastatteluissa nousi hieman alkuasetelmasta poiketen jokseenkin vahvana yksilöllisyys siinä merkityksessä, millaisia yksilöllisiä tilanteita varten työntekijän lakisääteistä eläketurvaa voidaan hyödyntää. Tätä näkökulmaa voitaisiin tulevaisuudessa tutkia enemmän, ja keskittää tutkimus juuri siihen. Tässä tutkielmassa se oli enemmän sivujuonne, eikä kuulunut keskeisenä alkuperäiseen tutkimusasetelmaan tai käsitteiden määrittelyyn.

Tutkimuksessa tarkasteltiin ilmiötä työeläkevakuutuksen ja yksittäisten eläke-etuuksien näkökulmasta. Tulevissa tutkimuksissa voitaisiin pohtia, mitä muutokset yksilöllisyydessä ja solidaarisuudessa tarkoittavat tarkemmin tarkasteltuna yksilölle tai esimerkiksi työeläketurvan toimeenpanijoille eli työeläkeyhtiöille sekä kassoille ja säätiöille. Lisäksi voitaisiin tarkastella tarkemmin yksittäisiä muutoksia, kuten turvan kattavuutta, tai skenaariotyyllisesti mahdollisen eläkekaton vaikutusta. Tässä tutkielmassa tarkasteltiin työntekijän eläkelain mukaista turvaa, joten tulevaisuudessa tutkimusta voisi suunnata muiden eläkelakien mukaiseen turvaan. Näitä ovat muut yksityisten alojen työeläkelait, julkisten alojen työeläkelait sekä muun eläketurvan puolelta kansaneläkelaki ja laki takuueläkkeestä. Yksi tutkimuskohde voisivat olla ensisijaisten eli LITA-etuuksien työeläkkeestä vähentämisen vaikutukset eläkkeen yksilöllisyyteen (Työeläkelakipalvelu 2017). Myös esimerkiksi yrittäjien eläketurva olisi teeman kannalta mielenkiintoinen tutkimuskohde, koska yrittäjät voi itse valita eläkkeen perusteena olevan työtulonsa, toki eläkelaitoksen yksilöllisesti tutkimana ja vahvistamana yrittäjän olosuhteita vastaavaksi (Rissanen ym. 2017, 83). Yrittäjien eläketurvaan ollaan myös ehdotettu muutoksia, joten aihe olisi ajankohtainen (ks. STM 2019). Lisäksi voidaan pohdiskella tarkemmin vapaaehtoisen eläkevaikuttamisen ja sen sääntelyn vaikutusta käsiteltävään ilmiöön.

LÄHDELUETTELO

Kirjallisuuslähteet

Ahonen, Kati. 2008. *Yksityinen eläkesäästäminen – ilmiön yleistymisen ja sen syitä*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 2008:3.

Ahonen, Kati & Liukko, Jyri. 2016. *Yksityinen säästäminen eläkeaikaa varten – mahdollisuus vai tarve?* Tampere: Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 03/2016.

Barr, Nicholas. 2012. *Economics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Barr, Nicholas. 2013. *Suomen eläkejärjestelmä: Riittävyys, kestävyys ja järjestelmän rakenne*. Eläketurvakeskus: Suomen eläkejärjestelmän arvio / osa 1. Helsinki.

Cappelen, Alexander W., Sørensen, Erik Ø., Tungodden, Bertil. 2010. *Responsibility for what? Fairness and individual responsibility*. European Economic Review 54, 2010. 429–441.

Dorfman, Mark S. & Cather, David J. 2013. *Introduction to Risk Management and Insurance*. Pearson Education Inc., 10. painos.

Ewald, François. 1993. [*L'Etat providence* 1986] *Der Vorsorgestaats*. Suhrkamp.

Ewald, François. 2004. [*La Société assurancielle* 1990] *Vakuutusyhteiskunnan synty*. Teoksessa: Hellsten, Katri, Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Kelan tutkimusosasto. Helsinki.

Forss, Mikael, Kalimo, Esko & Purola, Tapani. 2004. *Vakuutuksen periaate sosiaaliturvassa*. Teoksessa: Hellsten, Katri, Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Kelan tutkimusosasto. Helsinki. 330–352.

Hagfors, Robert. 2004. *Essays on the Structure of Social Protection Financing*. Helsinki: Kela, Studies in Social Security and Health 74, 2004.

Hannikainen, Matti. 2012a. *Teollistuvan agraariyhteiskunnan sosiaaliturva*. Teoksessa: Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi. 2012. *Ansioiden mukaan*. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 12–49.

Hannikainen, Matti. 2012b. *Eläkkeiden taso ja eläkejärjestelmien koordinointi*. Teoksessa: Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi. 2012. *Ansioiden mukaan*. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 139–195.

Hannikainen, Matti. 2012c. *Kasvusta sopeutukseen*. Teoksessa: Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi. 2012. *Ansioiden mukaan*. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 236–285.

Hannikainen, Matti. 2012d. *Eläkeuudistukset 1995–2007*. Teoksessa: Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi. 2012. *Ansioiden mukaan*. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 287–347.

Havakka, Pauliina, Niemelä, Mikko & Uusitalo, Hannu (toim.). 2017. *Sosiaalivakuutus*. Finanssi ja vakuutuskustannus Oy.

Hellsten, Katri & Helne, Tuula. 2004. *Voiko sosiaalivakuutus olla vastaus hyvinvointivaltion haasteisiin?* Teoksessa: Hellsten, Katri & Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Kelan tutkimusosasto. Helsinki. 9–19.

Helne, Tuula. 2004. *Sosiaalivakuuttava hyvinvointiyhteiskunta?* Teoksessa: Hellsten, Katri, Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Kelan tutkimusosasto. Helsinki. 222–239.

Hietaniemi, Marjukka. 2014. *Perhe-eläkkeen ongelmakohtia*. Teoksessa: Hietaniemi, Marjukka & Ritola, Suvi (toim.). 2014. *Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin*. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014. Helsinki. 55–60.

Hietaniemi, Marjukka. 2017. *Työkyvyttömyyseläkkeen määräytyminen ja sen muutokset 1990-luvulta lähtien*. Teoksessa: Rantala, Juha, Hietaniemi, Marjukka, Nyman, Heidi, Laaksonen, Mikko & Kuivalainen, Susan. 2017. *Työkyvyttömyyseläkkeensaajien eläketurva ja toimeentulo 2000-luvulla*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 04/2017.

Hinrichs, Karl & Kangas, Olli. 2003. *When Is a Change Big Enough to Be a System Shift? Small System-shifting Changes in German and Finnish Pension Policies*. Social Policy Administration, Volume 37, Issue 6 December 2003. 573–591.

Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula. 2009. *Tutki ja kirjoita*. Tammi.

Honkatukia, Juha, Kohl, Johanna & Lehtomaa, Jere. 2018. *Uutta, vanhaa ja sinivalkoista – Suomi 2040*. VTT Technology 327. Teknologian tutkimuskeskus VTT Oy.

Julkunen, Raija. 2001. *Suunnanmuutos – 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Järvinen, Raija. 2004. *Yksityisvakuutus sosiaalivakuutuksen täydentäjänä*. Teoksessa: Hellsten, Katri, Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Helsinki: Kelan tutkimusosasto. 184–203.

Karjalainen, Timo. 2003. *Onko lakisääteinen vanhuudenturvamme vakuutus?* Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003):5.

Kautto, Mikko. 2014. *Saate*. Teoksessa: Hietaniemi, Marjukka & Ritola, Suvi (toim.). 2014. *Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014.

Knuuti, Juha & Ritola, Suvi. 2018. *Kokonaiseläke 2018 – Katsaus työeläkkeen, kansaneläkkeen ja verotuksen määräytymiseen*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen raportteja 01/2018.

Kujanpää, Johanna & Hietaniemi, Marjukka. 2017. *Työeläkkeen laskentaopas 2017*. Eläketurvakeskuksen käsikirjoja 3/2017. Helsinki: Juvenes Print.

- Kuusi, Tero, Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo. 2019. *Kestävyysvaje uuden väestöennusteen valossa*. Teoksessa: Nilsson Hakkala, Katariina, Kauhanen, Antti, Koski, Heli, Kuusi, Tero, Lassila, Jukka, Maliranta, Mika, Määttänen, Niku, Riukula, Krista, Rouvinen, Petri, Valkonen, Tarmo & Vihriälä, Vesa. 2019. *Muistioita tulevalle hallitukselle – Talouspolitiikan linjaus keväällä 2019*. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. Helsinki: Taloustieto Oy. 21–24.
- Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta. 2011. *Moniongelmainen solidaarisuus*. Teoksessa: Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta (toim.). 2011. *Solidaarisuus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Laitinen, Arto, Pessi, Anne Birgitta, Saari, Juho. 2011. *Yhteiskuntien solidaarisuus – kolme peruskysymystä*. Teoksessa: Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta (toim.). 2011. *Solidaarisuus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press. 95–110.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo. 2005. *Yksityisalojen eläkeuudistuksen taloudelliset vaikutukset*. Helsinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ETLA.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo. 2010. *Vanhalle varaksi, turvaksi tutisevalle - Hyvinvointivaltiota täydentämässä*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo. 2019. *Eläkevarat ja riskien jako työeläkejärjestelmässä*. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.). 2019. *Työeläkevarat ja eläkkeiden rahoitus*. Turenki: Eläketurvakeskus. 155–208.
- Lassila, Jukka, Määttänen, Niku & Valkonen, Tarmo. 2013. *Eläkeiän sitominen elinaikaan – miten käy työurien ja tulonjaon?* Helsinki: Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2013.
- Lehtonen, Turo-Kimmo & Liukko, Jyri. 2010. *Vakuutussolidaarisuuden muodot ja rajat*. Janus: Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 18(2). 121–136.
- Lehtonen, Turo-Kimmo & Liukko, Jyri. 2011. *The Forms and Limits of Insurance Solidarity*. Journal of Business Ethics Vol. 103, No. 1. 33–44.
- Lin, Ka. 2004. *Sectors, Agents and Rationale: A Study of the Scandinavian Welfare States with Special Reference to the Welfare Society Model*. Acta Sociologica 47(2). 141–157.
- Liukko, Jyri. 2005. *Hyvinvoinnin eetos ja henkivakuutus – Riskin, vastuun ja solidaarisuuden muodonmuutokset*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 82. Kelan tutkimusosasto.
- Liukko, Jyri. 2007. *Henkivakuutus ja solidaarisuuden kehät. Vakuutusmainonta vastuuajattelun muokkaajana Suomessa 1945–1990*. Janus 15 (1). 3–18.
- Liukko, Jyri. 2013a. *Solidaarisuuskone - Elämän vakuuttaminen ja vastuuajattelun muutos*. Gaudeamus.
- Liukko, Jyri. 2013b. *Vakuutusyhteiskunta: François Ewald ja solidaarisuuden teknologiat*. Teoksessa: Saari, Juho, Taipale, Sakari & Kainulainen, Sakari (toim.). *Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita*. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, A Tutkimuksia 38. 111–134.

Liukko, Jyri. 2014. *Perhe-eläke ja sosiaalivakuutus*. Teoksessa: Hietaniemi, Marjukka & Rittola, Suvi (toim.). 2014. *Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014.

Liukko, Jyri, Polvinen, Anu, Kesälä, Meeri & Varis, Jarno. 2017. *Työkyvyttömyyseläkkeiden maksuluokkamallin toimivuus ja kannustinvaikutukset: Kyselytutkimus työnantajien näkökulmasta*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 3/2017.

Lohi, Ilkka. 2013. *Tuotevalikoima*. Teoksessa: Jokela, Teemu, Lammi, Veera, Lohi, Ilkka & Silvola, Timo. 2013. *Vapaaehtoinen henkilövakuutus*. Finanssi- ja Vakuutuskustannus Oy.

Metsämuuronen, Jari. 2003. *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. Jyväskylä: International Methelp Ky.

Määttänen, Niku & Valkonen, Tarmo. 2019. *Sosiaaliturvan uudistaminen*. Teoksessa: Nilsson Hakkala, Katariina, Kauhanen, Antti, Koski, Heli, Kuusi, Tero, Lassila, Jukka, Maliranta, Mika, Määttänen, Niku, Riukula, Krista, Rouvinen, Petri, Valkonen, Tarmo & Vihriälä, Vesa. 2019. *Muistioita tulevalle hallitukselle – Talouspolitiikan linjaus keväällä 2019*. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. Helsinki: Taloustieto Oy. 52–55.

Norberg, Ragnar. 2002. *Basic Life Insurance Mathematics*. Saatavilla <http://web.math.ku.dk/~mogens/lifebook.pdf> luettu 3.12.2018.

O'Malley, Pat. 2004. *Risk, Uncertainty and Government*. Routledge-Cavendish.

Pestieau, Pierre. 2006. *The Welfare State in the European Union: Economic and Social Perspectives*. Oxford: OUP Oxford.

Rantala, Jukka & Kivisaari, Esko. 2014. *Vakuutusoppi*. Finanssi- ja Vakuutuskustannus Oy FINVA.

Risku, Ismo. 2019. *Mihin eläkerahastoja tarvitaan?* Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.). 2019. *Työeläkevarat ja eläkkeiden rahoitus*. Eläketurvakeskus. 109–154.

Rissanen, Jaana, Grönlund, Harri, Herrlin, Ove, Kouvonen, Keijo, Levander, Minna, Lilius, Sonja, Mannonen, Hillevi, Mustonen, Pasi, Perälehto-Virkkala, Anne, Suotunen, Ulla. 2017. *Työeläke*. Turenki: Finanssi- ja Vakuutuskustannus Oy FINVA.

Rorty, Richard. 1989. *Contingency, irony, and solidarity*. New York: Cambridge University Press.

Sipilä, Jorma. 1985. *Sosiaalipolitiikan tulevaisuus*. Helsinki: Tammi.

Sipilä, Jorma. 2004. *Globalisaation kestävä sosiaalipolitiikan rahoitus*. Teoksessa: Hellsten, Katri, Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Kelan tutkimusosasto. Helsinki. 308–328.

Suomen virallinen tilasto. 2018a. *Sosiaaliturvan menot ja rahoitus*. Tilastoraportti 13/2018. Helsinki: Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos (THL).

Tenhunen, Sanna. 2008. *Kannustimet ja riskit eläketurvassa – Taloustieteen näkökulma*. Helsinki: Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 2008:5.

Tenhunen, Sanna. 2013. *Eläkejärjestelmien tavoitteet ja ominaisuudet*. Teoksessa: Tenhunen, Sanna & Vaittinen, Risto (toim.). 2013. *Eläketalous*. Finanssi- ja vakuutuskustannus Oy FINVA. Jyväskylä: Bookwell Oy. 43–71.

Tenhunen, Sanna & Vaittinen, Risto. 2013. *Johdanto*. Teoksessa: Tenhunen, Sanna & Vaittinen, Risto (toim.). 2013. *Eläketalous*. Finanssi- ja vakuutuskustannus Oy FINVA. Jyväskylä: Bookwell Oy. 9–18.

Tikanmäki, Heikki, Lappo, Sampo, Merilä, Ville, Nopola, Tuija, Reipas, Kaarlo & Sankala, Mikko. 2019. *Lakisääteiset eläkkeet – pitkän aikavälin laskelmat 2019*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2/2019. Turenki: Hansaprint Oy.

Thiery, Yves & Van Schoubroeck, Caroline. 2006. *Fairness and Equality in Insurance Classification*. The Geneva Papers on Risk and Insurance. April 2006, Volume 31, Issue 2. 190–211.

Tuomala, Matti. 2004. *Miksi sosiaalivakuutusta tarvitaan?* Teoksessa: Hellsten, Katri, Helne, Tuula (toim.). 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Kelan tutkimusosasto. Helsinki. 272–283.

Tuomala, Matti. 2017. *Sosiaalivakuutus ja uudelleenjako*. Teoksessa: Havakka, Pauliina, Niemelä, Mikko & Uusitalo, Hannu (toim.). 2017. *Sosiaalivakuutus*. Finanssi ja vakuutuskustannus Oy FINVA. 245–263.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli. 2003. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi.

Uusitalo, Hannu. 2002. *Sukupolvien välinen oikeudenmukainen tulonjako ja eläkepolitiikka*. Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002): 1.

Vaittinen, Risto. 2017. *Sosiaalivakuutus elinkaarella*. Teoksessa: Havakka, Pauliina, Niemelä, Mikko & Uusitalo, Hannu (toim.). 2017. *Sosiaalivakuutus*. Finanssi ja vakuutuskustannus Oy FINVA. 245–263.

Vanne, Reijo. 2017. *Sosiaalivakuutuksen talous*. Teoksessa: Havakka, Pauliina, Niemelä, Mikko & Uusitalo, Hannu (toim.). 2017. *Sosiaalivakuutus*. Finanssi ja vakuutuskustannus Oy FINVA. 205–229.

Vanne, Reijo. 2019. *Valinnanvapaus, eläkevarat ja riskit*. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.). 2019. *Työeläkevarat ja eläkkeiden rahoitus*. Eläketurvakeskus. Turenki. 27–73.

Vauhkonen, Jussi. 2012. *Kansaneläkeuudistus ja työeläkelain synty*. Teoksessa: Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi. 2012. *Ansioiden mukaan*. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 50–91.

Virallislähteet

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2002. *Sosiaalimenojen kehitys pitkällä aikavälillä. SOMERA-toimikunnan taustaraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:21.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2005. *Suomen kansallinen eläkestrategiaraportti 2005*. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2005:11.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2008. *National Strategy Report on Social Protection and Social Inclusion 2008-2011*. Reports of the Ministry of Social Affairs and Health 2008:39.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2017. *Perhe-eläkeselvitys – Työeläkejärjestelmän perhe-eläketurvan kehittämismuutosehdotus*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:19.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2019. *Yrittäjän työeläketurvan kehittäminen – Työryhmän raportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:23.

Suomen perustuslaki (11.6.1999/731).

Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan lausunto 6/2005 vp. Hallituksen esitys työntekijän eläkelainsäädännön ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 45/2005 vp).

Työntekijän eläkelaki (19.5.2006/395).

Muut lähteet

Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. 2019. *Toiminta pähkinänkuoressa: Etlä tutkii, ennustaa ja arvioi*. Saatavilla <https://www.etla.fi/tietoa-etlasta/> luettu 13.3.2019.

Eläketurvakeskus. 2015. *Vuoden 2005 työeläkeuudistus – Koko vakuutetun työuran ansiot kartuttavat eläkettä*. Saatavilla <https://www.etk.fi/elakejarjestelmat/elakejarjestelma-muutoksessa/lainmuutosten-taustoja/elakeuudistus-2005/elake-koko-tyouran-ansioista/> luettu 16.1.2019.

Eläketurvakeskus. 2018a. *Työeläke turvaa kohtuullisen kulutustason*. Saatavilla <https://www.etk.fi/elakejarjestelmat/elaketurva/tyoelake-etuudet/> luettu 16.10.2018.

Eläketurvakeskus. 2018b. *Työeläkevakuutus kattaa kaiken ansiotyöskentelyn*. Saatavilla <https://www.etk.fi/elakejarjestelmat/elaketurva/elaketurvan-kattavuus-ja-vakuuttaminen/> luettu 16.1.2019.

Eläketurvakeskus. 2018c. *Työntekijän eläkelaki on kattavuudeltaan laajin työeläkelaki*. Saatavilla <https://www.etk.fi/elakejarjestelmat/elaketurva/elaketurvan-kattavuus-ja-vakuuttaminen/palkansaaajat/> luettu 16.1.2019.

Eläketurvakeskus. 2018d. *Selvittää, tietää ja palvella – siinä tehtävämme*. Saatavilla <https://www.etk.fi/tietoa-etk-sta/etk-lyhyesti/tehtava/> luettu 13.3.2019.

Eläketurvakeskus. 2019a. *Eläkejärjestelmän muutokset vuosi vuodelta*. Saatavilla <https://www.etk.fi/elakejarjestelmat/elakejarjestelma-muutoksessa/muutokset-vuosi-vuodelta/> luettu 29.1.2019.

Eläketurvakeskus. 2019b. *Tilastotietokanta*. Saatavilla <https://tilastot.etk.fi/pxweb/fi/ETK/?rxid=dcece22d-db91-458b-ae4b-b3adaee66da5> luettu 19.3.2019.

Eurostat. 2018a. *Old-age-dependency ratio*. Saatavilla <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00198&plugin=1> luettu 11.1.2019.

Eurostat. 2018b. *Projected old-age dependency ratio*. Saatavilla <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00200&plugin=1> luettu 11.1.2019.

Ilmarinen. 2019. *Parempaa elämää, ole hyvä*. Saatavilla <https://www.ilmarinen.fi/ilmari-nen/tehtava/> luettu 13.3.2019.

Liukko, Jyri. 2013c. *Vakuutusajattelun muutos ja riskiluokittelun oikeudenmukaisuus*. Saatavilla https://www.actuary.fi/uutiset/tapahtumat/kuukausikokous-14.5.2013/20130514_Liukko.pdf luettu 20.12.2018.

Suomen virallinen tilasto. 2018b. *Väestöennuste 2018–2070*. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla http://www.stat.fi/til/vaenn/2018/vaenn_2018_2018-11-16_fi.pdf luettu 19.3.2019.

Takala, Mervi. 2017. *Aika uudistaa perhe-eläke?* Saatavilla <https://www.etk.fi/blogit/aika-uudistaa-perhe-elake/> luettu 22.12.2018.

TELA ry. 2018. *Kestävää huolenpitoa kaikille sukupolville*. Saatavilla <https://www.tela.fi/huolenpitoa> luettu 18.12.2018.

TELA ry. 2019. *Strategiamme vuosille 2016-2019*. Saatavilla <https://www.tela.fi/strategia> luettu 13.3.2019.

Työeläke.fi. 2018. *Elinaikakerroin sopeuttaa työeläkkeiden tasoa eliniän nousuun*. Saatavilla <https://www.tyoelake.fi/paljonko-saan-elaketta/elinaikakerroin/> luettu 25.1.2019.

Työeläkelakipalvelu. 2014. *Eläkepalkka ennen vuotta 2005*. Saatavilla https://www.tyoelake-lakipalvelu.fi/telp-publishing/vepa/document.faces?document_id=300008&navigation_history=200003_0,200005 luettu 24.3.2019.

Työeläkelakipalvelu. 2017. *Ensisijaisten etuuksien vähentämisen ja yhteensovituksen yleiskäytäntö*. https://www.tyoelake-lakipalvelu.fi/telp-publishing/vepa/document.faces?document_id=310293

Työeläkelakipalvelu. 2019. *Leskelle ja lapsille perhe-eläkettä*. Saatavilla <https://www.tyoelake.fi/elakkeet-eri-elamantilanteissa/leskelle-ja-lapsille-perhe-elaketta/> luettu 20.1.2019.

LIITTEET

Liite 1: Haastatteluihin osallistuneet asiantuntijat

Liukko, Jyri	ETK:n tutkija Haastattelu 5.2.2019
Lundqvist, Bo	ETK:n entinen johtaja Haastattelu 1.2.2019
Tuomikoski, Jaakko	Ilmarisen entinen varatoimitusjohtaja Haastattelu 15.2.2019
Uusitalo, Hannu	ETK:n entinen johtaja Haastattelu 21.2.2019
Valkonen, Tarmo	Etlan tutkimusneuvonantaja Haastattelu 15.2.2019
Vanne, Reijo	TELA ry:n entinen analyysitoimintojen johtaja Haastattelu 21.1.2019

Liite 2: Haastattelurunko

Haastateltavan taustatiedot

Perustiedot, koulutus, työeläkealalla työskentely, kytkökset tutkittavaan ilmiöön

Teema 1: Solidaarisuus ja yksilöllisyys työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa ennen ja nyt

1.1 Miten solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhde ja sen muutos näkyvät laajemmin yhteiskunnassa?

1.2 Miten työeläkevakuuttaminen sijoittuu yksilöllisyyden ja solidaarisuuden näkökulmasta sosiaalivakuutuksen ja laajemmin sosiaaliturvan kentällä?

1.3 Millä tavalla yhteiskunnan kehittyminen ja lainsäädäntö on ohjannut solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhdetta työntekijän lakisääteisessä eläkevakuutuksessa?

1.4 Pystytkö erittelemään yksittäisiä uudistuksia ja päätöksiä, jotka ovat muuttaneet työeläketurvaa yksilöllisemmäksi tai solidaarisemmaksi?

1.5 Miten vakuutusperiaate on ohjannut ja ohjaa ilmiön suuntaa järjestelmässä?

1.6 Kuinka nykyinen järjestelmä toteuttaa solidaarisuuden ja yksilöllisyyden periaatteita? (turvan kattavuus, laskentasäännöt, indeksiturva, rahoitus yms.)

1.7 Minkä takia TyEL:issä on pyritty yksilöllisempään suuntaan menemiseen? Mitkä tahot erityisesti ovat vaatineet yksilöllisyyttä järjestelmään, mitkä taas solidaarisuutta?

1.8 Miksi järjestelmässä tarvitaan solidaarisuutta? Mikä taas puoltaa solidaarisuutta vastaan?

1.9 Eroavatko työntekijän työeläke-etuudet (erityisesti vanhuus-, työkyvyttömyys- ja perhe-eläke) keskenään solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteen? Miten ja minkä takia?

+ Onko lisähuomioita ja ajatuksia ilmiön historiaan ja nykyisyyteen liittyen? Onko jotakin jäänyt kysymättä?

Teema 2: Solidaarisuuden ja yksilöllisyyden tulevaisuus järjestelmässä

2.1 Millaisia kehityskulkuja ilmiön ympärillä lähitulevaisuudessa tulee tapahtumaan? Nähdäänkö työntekijän eläkevakuuttaminen tulevaisuudessa enemmän solidaarisuuden mekanismina vai henkilökohtaisena tulevaisuuteen varautumisena?

2.2 Millaisena näet perhe-eläkkeiden kohtalon yksilöllisyyden ja solidaarisuuden kannalta katsottuna?

2.3 Entä työkyvyttömyyseläkkeiden tulevaisuuden?

2.4 Kuinka yksilöllisyys ja solidaarisuus tulisi ottaa huomioon tulevaisuuden eläkeuudistuksissa?

2.5 Onko mahdollista, että työeläkevakuuttamisesta siirrytään enemmän säästötuotteen suuntaan? Mitkä asiat puoltavat siirtymistä tällaiseen järjestelmään siirtymistä, mitkä ovat sitä vastaan?

2.6 Kuinka mahdollisena näet, että Suomessa siirryttäisiin eläketilimalliin? Mitä se tarkoittaisi järjestelmän solidaarisuuden ja yksilöllisyyden suhteelle?

2.7 Kuinka suuri osa vanhuuteen varautumisesta tulee olemaan yksilöllisen säästämisen tai vakuutuksen varassa?

+ Onko lisähuomioita ja ajatuksia tulevaisuuden näkymistä? Onko jotain lisättävää, mitä ei ole huomattu kysyä?